cogito

BÜLENT TANÖR

anayasal gelişme tezleri

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

4 ■ baskı

ANAYASAL GELİŞME TEZLERİ

Bülent Tanör 1940'ta İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Paris X, Dijon, Cenevre ve İstanbul Hukuk Fakültelerinde öğretim üyeliği yaptı. Tanör, 28 Kasım 2002 tarihinde aramızdan ayrıldı.

Başlıca Yapıtları: *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası*; *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*; *TCK 142. Madde, Düşünce Özgürlüğü ve Uygulama; İki Anayasa (1961-1982); Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu; Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920); Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri* (TÜSİAD 1997); *Kurtuluş-Kuruluş*; *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*; *Türkiye'de Demokratik Standartların Yükseltilmesi* (TÜSİAD 1999); *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (Bülent Tanör-Necmi Yüzbaşıoğlu (2001); *Anayasal Gelişme Tezleri* (2007).

Bülent Tanör'ün
YKY'deki kitapları:

Türkiye'de Kongre İktidarları *(1998)*
Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980) *(1998)*
1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku
(Bülent Tanör - Necmi Yüzbaşıoğlu) *(2001)*
Anayasal Gelişme Tezleri *(2007)*

BÜLENT TANÖR

Anayasal Gelişme Tezleri

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 2628
Cogito - 162

Anayasal Gelişme Tezleri / Bülent Tanör

Editörler: Öget Öktem Tanör, Nurettin Pirim
Düzelti: İncilay Yılmazyurt

Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel
Sayfa tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

1. baskı: İstanbul, Ocak 2008
4. baskı: İstanbul, Nisan 2018
ISBN 978-975-08-1360-3

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2007
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 9
Giriş • 11

I. KEMALİST ANAYASAL TEZLER

A. Kemalizmin yükseliş dönemi anayasal tezleri • 13
1) Atatürk'ün anayasal tezi • 13
Gelişmenin dinamikleri • 14
Gelişmenin yönleri • 19
Gelişmenin araçları • 23
Hangi hükümet sistemi? • 25
Çok partili hayat sorunu • 33
2) M. Esat Bozkurt'un "İnkılap Tarihi" öğretimi • 33
3) Kemalist "tarih" kitapları • 36

B. Kemalizmin gerileme dönemi anayasal tezleri • 39
1) Kemalist anayasal tezlerde faşizan eğilimler • 39
Vasfi Raşid Sevig: "Milli şef"e dayalı anayasal tezler • 40
2) Kemalist tezlerde "idealist" ve seçkinci eğilimler • 41
a) Kubalı: "Güzideler"in rehberliğinde "batılılaşma" • 41
b) Onar: Polis devletinden hukuk devletine yönelişte "ileri kuvvetler"in rolü • 46
c) B.N. Esen: Aydınlar gözetimi altında uygarlaşma • 49
d) O. Aldıkaçtı: Silahlı Kuvvetlerin denetimi altında anayasal gelişme • 52

e) E. Onulduran: Seçkinlerin öncülüğü ve
ordu gözcülüğünde "modernleşme" • 54
f) S. Kili: "Elitler"in damgasını taşıyan "modernleşme" • 55
g) İ. Arsel: Şeriat düzeninden laik düzene geçiş ve
"Tek Adam"ın rolü • 56
h) M. Kapani: Batılı demokrasiye geçiş süreci • 57
i) R.G. Okandan: Kemalist reformculuğun utangaç savunusu ve
bunun "demokrasi"yle uyuşmadığı varsayımı • 60

C. Kemalist anayasal tezlerde yeniden canlanma • 63
1) D. Avcıoğlu: Toplumsal devrimler yoluyla
çağdaş uygarlığa geçiş • 63
2) N. Berkes: "Çağdaşlaşma = uluslaşma" • 69
3) E.Z. Karal: Kitlelerin önemi • 78
4) T.Z. Tunaya: Siyasal gelişmelerin hukukî çerçevelenişi olarak
anayasa hareketleri • 80
5) İ. Akın: "Modernleşme"nin bir dönemine materyalist açıdan
yaklaşma denemesi • 86

**II. GELENEKÇİ-İSLAMCI ANAYASAL
GELİŞME TEZLERİ**

A. Ana ilkeler • 91
B. Tezler • 92
1) A.F. Başgil: Kemalizm hayranlığından • 92
İslamcı-gelenekçi tezlerin savunuculuğuna
2) S. Özçelik: Osmanlı-İslam övgüsü ve
Cumhuriyet dönemi için suskunluk • 96
3) Y. Öztuna: Gerici tarih tezlerinin resmîleştirilmesi • 97
4) A. Kabaklı: Gerici anayasal tezlerin popülerleştirilmesi • 100
5) "Sosyal" İslamcılık ya da "dayanışmacı" İslamcılık • 102
a) D.M. Doğan: "Batılılaşma ihaneti" • 103
b) N. Erbakan: Anayasamızın
"maneviyatçı ve ahlakçı" yorumu • 104

III. POPÜLİST ANAYASAL GELİŞME TEZLERİ

A. Popülist tezin kaynakları • 107
1) A.H. Başar: "Kapıkulu teorisi" • 107
2) C. Bayar: DP hareketinin anayasal yorumu 108

B. Popülizmin teorileştirilmesi • 111
1) K. Tahir: Osmanlı hayranlığı ve Kemalizme reddiye • 111
2) M. Ali Aybar: "Ceberrut devletin egemen sınıfı bürokrasi" • 112
3) S. Divitçioğlu: ATÜT teorisinin Türkiye'ye uygulanması • 115
4) İ. Küçükömer: "Laik bürokratlar-İslamcı doğucu halk cephesi" çelişkisi • 116
5) M. Sarıca: "Aktarmacı anayasa hareketleri" • 122
6) İ. Cem: Bürokratik vesayete karşı burjuvazi-halk işbirliği yoluyla "demokrasi dönemi"ne geçiş • 125

C. Popülizmin sosyal demokrat harekete etkisi • 129
1) "Bürokrasi-halk çelişkisi" temeli • 130
2) İnkârcılık eğilimi • 132
3) Demokratik gelişme kavramını "çok partili hayat" olayına indirgemek • 132
4) Radikal hareketlere karşı duyulan kuşku • 133

D. Popülizmin gelenekçi-İslamcı tezlere etkisi • 134
1) A. Kabaklı: Türk milliyetiyle kavgalı "bürokrasi" • 135
2) D.M. Doğan: "Komprador bürokratların batılılaşma ihaneti" • 135

E. Popülizmin siyasal bilimciliğimize etkisi • 136
1) K. Karpat: "Güzideler kültürü"nden kurtuluş • 136
2) M. Soysal: Kendi değerlerini topluma kabul ettirmeye çalışan "bürokratik intelligentsia" • 137

IV. SOSYALİST ANAYASAL GELİŞME TEZLERİ

A. Uluslararası sosyalist hareketten çıkan genel tezler • 141
B. Genel tezlerin geliştirilmesi • 143
1) Osmanlı dönemi anayasal gelişmelerine bakışlar • 143
2) Milli kurtuluş ve Cumhuriyet dönemi
anayasal gelişmelerine bakışlar • 144

SONUÇ • 147

NOTLAR • 150

KAYNAKÇA • 166

DİZİN • 170

Önsöz

Bülent Tanör bu kitabı *Cumhuriyet* gazetesinin 1977 Yunus Nadi Armağanı yarışmasına göndermek amacıyla kaleme almıştı. Henüz ismini koymadığı bu eseri, arkadaşlarıyla aramızda ve mizahi olarak "Padişahlar Albümü" olarak adlandırıyordu. Çok sayıda anayasa ve kamu hukukçusunu ve yazarı tek tek ele alarak görüşlerini değerlendirdiği için, şaka olarak bu ismi uygun görmüştü.

Sonraları, "şimdilik" kaydıyla, bu eseri yayınlamaktan vazgeçti. Sanırım o sıralarda hepsi yaşamakta olan bu yazarları, eleştirileri ile kırmaktan çekinmiş olabilir. Fakat teksir edilen bu metni, kitap rafına kaldırırken, bana ve Yücel Sayman'a (Doç. Dr., eski İstanbul Baro Başkanı), "Size vasiyetim olsun: eğer ben Padişahlar Albümü'nü yayınlamadan bana bir şey olacak olursa, siz bunu mutlaka yayınlayın" dedi.

Daha sonra, 1993 ders yılında bu çalışmayı, "Anayasal Gelişme Tezleri" adını vererek doktora derslerinde işledi. Doktora öğrencilerinden her biri bir kamu hukukçusunu seçip onun anayasal görüşünü ele aldı. Öğrencilerinden Mehmet Ö. Alkan, Ozan Erözden ve Bertıl Emrah Oder ile birlikte, Bülent'e bir sürpriz yapıp, bu kitapta yer almayan bir "padişah" olarak, Bülent Tanör'ün anayasal tezlerini hazırladılar ve sundular.

Bülent, kitabın Giriş bölümünde, anayasal gelişmelerimize bir "toplu bakış" olan bu çalışmanın ikinci bir ana bölümünün olması gerektiğini, bunun da "araştırmanın yazarının anayasal gelişmelerimizle ilgili kendi görüşlerinin ortaya konması" oldu-

ğunu belirtiyor ve "İkinci bölümü yazmaya zaman elvermedi" diyor. Fakat ben, Bülent Tanör'ün daha sonraki birçok yayınıyla, özellikle de *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri* adlı çalışmasıyla ve Yapı Kredi Yayınları'ndan hâlâ yeni basımları çıkmakta olan *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* adlı kitabıyla bunu yaptığını düşünüyorum.

Öget Öktem Tanör

Giriş

Cumhuriyet gazetesi 1976-1977 Yunus Nadi Yarışması'nın konusunu açıklarken, bu alanda yapılacak çalışmaların iki türlü olabileceğini de belirtti. *Birincisi*, araştırmalar anayasal gelişmemizin belirli bir dönemini ya da belirli bir anayasal kurumun tarihimiz içindeki evrimini konu alabilirdi. *İkincisi* ise 100 yıllık anayasal gelişmelerimize toplu bakış niteliğindeki çalışmalara girişilebilirdi.

Bu incelemede ikinci yol seçilmiştir.

Bir "toplu bakış" çalışması iki ana bölümden kurulu olmak gerekirdi. Birincisi, bu alanda şimdiye kadar ileri sürülen ve bütün bir gelişmeler zincirini ele alan görüşlerin dökümü; ikincisi de doğrudan doğruya araştırmanın yazarının anayasal gelişmelerimizle ilgili kendi görüşlerinin ortaya konması. Bu çalışmaya girişilirken düşünülen taslak bu idi.

Ne var ki sonuçta ortaya çıkan, daha doğrusu bitirilebilen, bunlardan sadece birincisi oldu. İkinci bölümü yazmaya zaman elvermedi. Bu bakımdan, ortaya çıkan metin, 100 yıllık anayasal gelişmelerimiz konusunda şimdiye kadar önerilmiş olan çözümlemelerin bir dökümünden başka bir şey değildir.

Ama bu "döküm" basit bir sergilemeden ibaret de sayılamaz. Çünkü şimdiye kadar önerilen açıklamaların belirli ölçülere göre kümelendirilmesine ve eleştirilmelerine de yer verilmiştir. Bu ölçülerin neler olduğu metinden anlaşılacaktır. Şimdiden söylenebilecek olan, araştırma sonucunda biriken malzemenin şöyle bir kaba ayrıma yol açtığıdır.

I. Kemalist anayasal gelişme tezleri
II. Gelenekçi-İslamcı anayasal gelişme tezleri
III. Popülist anayasal gelişme tezleri
IV. Sosyalist anayasal gelişme tezleri

Bütün bunlarda "anayasal gelişme tezi"yle anlatılmak istenen yalnız *"Anayasa"* gelişmeleriyle ilgili yorumlar değildir. "Anayasal" ifadesinin *"Anayasa"*yı aşan, siyasal gelişmeleri de içine alan bir anlamı ve kapsamı vardır. Bu nedenle, ele alınan görüşlerin aktarılmasında yalnız hukukî değil, bu görüşlerin çerçevesini oluşturan toplumsal ve siyasal yorumlara da yer verilmiştir.

Şu var ki, yazarların önerdikleri yorumlardan buraya alınanlar, onların anayasal gelişmelerle ilgili bütün görüşlerini kapsamaz. Buna ne olanak ne de gerek vardı. Yapılan, şu iki temel soru'nun karşılığını aramaktan ibarettir: Anayasal gelişmelerimiz konusunda fikir yürütmüş olanlar, bu gelişmeleri yaratan *etkenler (dinamikler)* ile, bu gelişmelerin *ana yönleri* konusunda ne gibi yorumlar ileri sürmüşlerdir? Dolayısıyla "anayasal gelişme tezleri" başlığı, bu gelişmelerin *dinamikleri* ile *yönleri* konusundaki görüşleri içermektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, çalışmamızda yer alan yazarlar listesi tam ve eksiksiz olmaktan uzaktır. Bu bir ilk taslak çalışmasıdır. İlerde, hem bu eksikliklerin giderilmesine, hem de başta düşünülen, ama yazımına zaman kalmayan ikinci bölümün ortaya çıkarılmasına çalışılacaktır.

I. Kemalist Anayasal Tezler

Kemalist anayasal tezler, siyasal bilim ve anayasa hukuku doktrinimizde önemli bir yer tutarlar. Bunlar uzun süre resmî ve egemen görüşleri dile getirmişlerdir. Ancak, ilerde ele alınacak gelişme tezlerinde olduğu gibi, burada da tek bir tezden söz etmek doğru olmaz. Kemalist anayasal tezler özellikle zaman içersinde önemli değişmeler geçirmişler, ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerden şu ya da bu yönde etkilenmişlerdir. Bu gelişmeleri, Kemalizmin yükseliş dönemi, gerileme dönemi ve yeniden canlanma dönemi anayasal tezleri diye özetlemek yanlış olmaz.

A. Kemalizmin yükseliş dönemi anayasal tezleri

Burada daha çok resmî görüşleri ele almak ve bunları aktarmak durumundayız.

1) Atatürk'ün anayasal tezi

"Atatürk'ün anayasal tezi" gibi bir başlık ilk bakışta şaşırtıcı görünebilir. Oysa Atatürk'ün anayasal gelişmelerimiz konusunda ilgi çekici düşünceleri vardır. Hatta bunlar bir anayasal gelişme tezi oluşturacak niteliktedirler. Burada sadece onun, anayasal hareketlerin dinamikleri ve gelişme yönleri konusundaki düşünceleri kısaca ortaya konacak.

Gelişmenin dinamikleri

M. Kemal'in anayasal gelişmelerin dinamikleriyle ilgili görüşlerinde bir özellik göze çarpmaktadır. Bu görüşlerin 19. yüzyıla ilişkin olanlarında ön plana çıkan düşünce ile, milli kurtuluş savaşı ve cumhuriyet devrimini içine alan gelişmelere ilişkin görüşlerinde ön plana çıkan düşünceler birbirinden oldukça farklıdır.

M. Kemal 19. yüzyıl [Osmanlı] anayasa hareketlerinin temelinde toplumdan gelen bir itme görmüyor ve bu yoldaki girişimleri daha çok yönetici kişilerin isteklerine bağlı sayıyor. Onları bu yönde davranmaya iten etkenler ise kimi zaman bir "taklitçilik" duygusu, kimi zaman da dış etkilere karşı koyabilme ve yabancı devletlerin gözünü boyama güdüsüdür. İç karışıklıkları savuşturma isteği de bunlara eklenebilir. Örnekleriyle anlatmak gerekirse, Tanzimat öncesinde girişilen hukuki yenilik çabaları Sultan II. Mahmut'un isteği üzerine olmuştur ve bunlar "Avrupa'yı taklit etmek, Avrupa kanunlarını, Avrupa nizamlarını almak" şeklinde ortaya çıkmışlardır. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu "Reşit Paşaların teşvikiyle", ülkenin Müslüman olmayan unsurlarını "memnun etmek zaruretinden, bunların memnuniyetini iltizam eden Avrupa'nın ve garbın karşısında bir şey yapmak" gereğinden doğmuştur. Aynı dış baskılar daha sonra 1856 tarihli Islahat Fermanının doğumuna yol açmıştır. 1876 Kanun-ı Esasîsine gelince, bu ilk anayasa da Avrupalıların Osmanlı Devletinin artık kendi kendini yönetmekten aciz olduğunu ileri sürüp onu "vesayet" altına almak istemelerinin bir sonucudur. Kanun-ı Esasî'nin toplumsal ve yapısal bir itme sonucu değil de, dış baskıları savuşturmak isteyen yöneticilerin girişimi sonucu ortaya çıktığını M. Kemal 1 Aralık 1921 tarihinde TBMM'de yaptığı uzun konuşmada aynen şöyle anlatacaktır:

> ... İşte o zaman efendiler, bir paşanın tahtı riyasetinde [başkanlığında] üçü hıristiyan olmak üzere onaltı memur, on ulema ve iki askerden mürekkep bir heyet Babıâli'de toplandı [elindeki Kanun-ı Esasî'yi göstererek] ve bu kitabı yazdı! Bu kitap milleti memnun etmek için, milletin arzu ve âmali hakikiyesi [gerçek istek ve emelleri] için müspet, maddî bir mâkesi tecelli değildir.

> Efendiler, bu kitap düşmanlarımızı muvakkaten olsun memnun etmek gayesini gözetmiş bir kitaptır... Bu kitabın mahiyetinin millet ile, iradei milliye ile hiç alâkası yoktur... Efendiler, bu kitap, yapıldığı sırada Hariciye Nazırı olan zatın Avrupa devletleri süferasına [elçilerine] yazdığı bir tahriratta dediği gibi, padişah ile milletin taahhüdatı mütekabilesine [karşılıklı taahhütlerine] müstenit bir kitaptır. Mukavelenamedir! İnsaf edelim, bu kitabı yazan heyetin kimlerden ibaret olduğunu söyledim ve bu heyetin içinde bir azanın esnayi tahririndeki [yazılışı sırasındaki] kanaati vicdaniyesini söyledim. Binaenaleyh bu kitapla millet arasında ne alaka ve münasebet vardır? Efendiler! Bu kitap üstündeki unvan ile milleti senelerce aldatan ve aldattıkça girivei izmihlâle [yokolma uçurumuna] sevkeden bir kitaptan başka bir şey değildir [paçavra sesleri]. Bir paçavradır efendiler [alkışlar].[2]

19. yüzyıl anayasa hareketlerinin dinamiklerini iç ve dış baskılar karşısında bunalan ufak bir yönetici azınlığın çabalarında bulan M. Kemal, ilk defa olarak 1908 II. Meşrutiyetinden söz ederken, *"millet"*in hürriyet ve egemenliğini ele almak için yapmış olduğu çalışmalardan söz etmektedir.[3] Böylece M. Kemal'in anayasal gelişmenin dinamikleri konusundaki görüşlerinin, 20. yüzyılın başlarından sonra gelişmeye başlayan yeni hareketler için farklılaşmaya yüz tuttuğu söylenebilir. Burada artık yönetici azınlıkların yanı sıra "millet" de siyasi hukuk sahnesine girmektedir.

Bu tutum, özellikle Kurtuluş Savaşıyla ve milli egemenliğin elde edilişiyle ilgili yorumlarda kendini açıkça belli etmektedir. M. Kemal gerek Kurtuluş Savaşını, gerekse egemenlik hakkının millete geçişini doğrudan doğruya milletin kendi mücadelesinin bir ürünü olarak görmekte ve göstermektedir.

> Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına vazıülyed olmuşlardı [elkoymuşlardı]; bu tasallutlarını altı asırdanberi idame eylemişlerdi [sürdürmüşlerdi]. Şimdi de Türk milleti, bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil almış bulunuyor.[4]

Anayasal gelişmeleri yapısal etkenler ve tabandan gelen zorlamalarla açıklama yöntemi, M. Kemal'in milli kurtuluş dönemi başındaki anayasal gelişmelerle ilgili görüşlerinde de kendini açıkça belli ediyor. Gerçekten de M. Kemal gerek Erzurum ve Sivas kongrelerini, gerekse TBMM'nin toplanışını ve 1921 Anayasasının yapılışını, bir yönetici azınlığın değil, milletin bağımsızlık isteğinin, milli iradenin eseri olarak açıklamaya özel bir dikkat gösteriyor.[5] Kurtuluş Savaşının önderi, Kurtuluş Savaşının anayasasını, Teşkilât-ı Esasiye Kanununu şu sözlerle tanıtacak:

> ... Bu kanun doğrudan doğruya yalnız bizim kafalarımızdan, ilmimizden çıkmış bir kanun değildir! Bu kanun doğrudan doğruya her ferdi milletin kalbi vicdanında kendiliğinden tecelli etmiş ve binaenaleyh heyeti içtimaiyemizin vicdanı ulvisi levhasında merkûz [yaratılışından beri var] olmuş ve ondan sonra mevkii meriyete geçmiştir [yürürlüğe girmiştir]... Kanun-ı hakiki yalnız böyle olur! Taklit ile kanun olmaz... Kanun, kanun-ı hakiki olmak lâzımdır, kanun-ı tabii olmak lâzımdır. Yani kanun-ı ilahî olmak lâzımdır [alkışlar]. İşte efendiler! Teşkilatı Esasiyemiz böyle bir kanun-ı hakikidir [gerçek bir kanundur]. Çünkü milletimizin vicdanından, kanaatinden çıkmıştır.[6]

Bu alıntıda özellikle dikkati çeken nokta M. Kemal'in "gerçek kanun"dan, halkın temsilcileri aracılığıyla da olsa oluşumuna katıldığı kanunları anlamasıdır. Bunları, küçük bir yönetici azınlığın kendi isteklerine göre çıkardıkları sözde yasa ve anayasalardan ayıran budur. İşte Kurtuluş Savaşı anayasası, kendisini yaratan dinamikler bakımından da önceki anayasa ve anayasal belgelerden farklı olduğu içindir ki "hakiki" bir kanundur. Böylece sahte kanun, anayasa ya da anayasal belgelerden "gerçek" yasa ve anayasalara geçişe değinen M. Kemal, aslında, toplumumuzda Kurtuluş Savaşı ile birlikte, anayasal belgeleri yaratan dinamikler konusunda da bir *sıçrama* olduğunu vurgulamış oluyor.

Aynı alıntıda dikkati çeken bir başka nokta da M. Kemal'in "gerçek" yasaların ne olduğunu daha iyi anlatabilmek için

"tabii" yasa, "ilahî" yasa kavramlarına başvurmasıdır. Buradaki "ilahî" yasa teriminin TBMM'nin tutucu üyelerini kollamak kaygusuyla söylendiği düşünülebilir. Yoksa, M. Kemal'in o dönemde de, "tanrısal" kaynaklı yasama anlayışıyla bir ilgisinin olmadığı açıktır. Asıl ilgi çekici kavram ise, "gerçek" yasaların "tabii" yasalar olarak nitelendirilmiş oluşudur. Bu "tabii" sıfatı, siyasi ve hukuki doktrinler konusunda derin bilgilerle donandığı anlaşılan M. Kemal'in rastgele kullandığı bir terim olarak görülemez. Besbelli ki, Kurtuluş Savaşının önderi buradaki "tabii" yasa kavramını ya da terimini feodal düzenin keyfiliklerinin karşıtı olarak kullanmaktadır. Batı'da tabii hukuk ve tabii haklar doktrinlerinin burjuvazinin feodaliteye karşı olan mücadelesine ideolojik birer kalkan teşkil ettikleri hatırlanacak olursa, buradaki terim seçiminin de ilginçliği ortaya çıkar.

Görülüyor ki, M. Kemal'in anayasal gelişmelerin dinamikleri konusundaki görüşlerinin 19. yüzyıla ilişkin olanları seçkinci, Kurtuluş Savaşı dönemi anayasal gelişmelerine (kongreler, TBMM ve 1921 Anayasası) ilişkin olanları ise yapısal ve toplumsal etkenleri vurgulayıcı niteliktedir. Acaba Kurtuluş Savaşı sonrasındaki anayasal gelişmelerle ilgili görüşleri nasıldır?

Bu dönemle ilgili açıklamalarda seçkinci yorumlar yine ağır basar gibidir. Kurtuluş Savaşının bitimini izleyen yıllarda çok önemli siyasal ve anayasal gelişmeler oldu: saltanatın kaldırılması (1922), cumhuriyetin ilanı (1923), hilafetin kaldırılması ve yeni bir anayasanın kabulü (1924) gibi... Bu önemli atılımların sürükleyici gücü neydi? M. Kemal 1927'de bu konuda şöyle diyor:

> ... Milli mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülatında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu [kavrayış sınırı] bittikçe *bana* mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir.
>
> Bu son sözlerimi hülasa etmek lazımgelirse, diyebilirim ki *ben,* milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim [hissettiğim] büyük tekâmül istidadını, bir *millî sır* gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütün heyeti içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.[7]

M. Kemal'in Kurtuluş Savaşı sonrası temel hukuk (anayasal) reformlarını, kendi "vicdanı"nda "milli bir sır" gibi taşıdığı bir siyasi-hukuki programın sırası geldikçe uygulanması şeklinde açıklaması su götürmez bir seçkinci yorum biçimidir. Bunu dengeleyen ve açıklamalara yapısal ve toplumsal bir boyut da kazandıran nokta, M. Kemal'in bu "milli sır"rı yine "milletin vicdanında ve istikbalinde" gördüğü özelliklerden hareketle kavradığını belirtmesidir. T.Z. Tunaya bunu şöyle açıklıyor:

> Toplumu ve kendisini harekete geçiren şartları ehliyetle hesaplayan, toplumun dinamiklerini başarı ile yöneltebilen lider Atatürk, kollektif vicdanın özlemlerini sosyal ve siyasi alanlarda manalandırabilmiştir.[8]

Ancak, yine de tartışma götürmemesi gereken bir nokta varsa, o da, M. Kemal'in cumhuriyet dönemi temel reformlarını –anayasal gelişmeler dahil– kitlelerin değil, fakat onlar adına davranan aydınların ve devrimcilerin eseri olarak görmesi ve bunu da kaçınılmaz saymasıdır. Bunu, 31 Ağustos 1925 günü Kastamonu'da yaptığı bir konuşmada şöyle açıklamıştır:

> ... inkılapçılar onlardır ki, terakki ve teceddüde sevketmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki temayülü hakikiyeye [gerçek eğilimlere] nüfuz etmesini bilirler.[9]

Ancak M. Kemal bu sonucun gerçek sahibinin de yine millet olduğunu eklemeyi unutmuyor:

> Bu münasebetle şunu da beyan edeyim ki, Türk milletinin son senelerde gösterdiği harikaların, yaptığı siyasi, içtimai inkılapların sahibi hakikisi kendisidir.[10]

Atatürk'ün aynı yolda bir başka ilginç konuşmasına daha rastlanıyor. Burada, "seçkinler"in rolü daha güçlü bir şekilde vurgulanmıştır:

> Uysal ve asyaî itikatlara bağlı, sinsi ve sindirici hurafeler, köstekleyici, yanlış itiyatlarla inhisarcı kuvvetlerin tesirine sürüklenebilecek yığınlarda iyi inkılaplar için plebisit yapılamaz... Esasen millet iradesiyle milleti temsil edenler münevverler olacaktır. Bunlar, yaptığımız ve yapacağımız kanunlarla inkılaplarımızı kökleştirecek ve muasır medeniyet seviyesine ulaştıracaklardır.[11]

Ancak, başarının tam olabilmesi için sadece "münevverler"in (aydınların) çabası yetmez. Önder de gerek vardır. M. Kemal önderin tarihteki rolünü de şöyle açıklıyor:

> Efendiler, tarih, gayrikabili itiraz bir surette ispat etmiştir ki, büyük meselelerde muvaffakiyet için kabiliyet ve kudreti leyetezelzel [sarsılmaz] bir reisin mevcudiyeti elzemdir.[12]

M. Kemal'in anayasal gelişmelerimizin dinamikleri konusundaki başlıca görüşleri bunlardır. Özetlemek gerekirse, bunlarda hem seçkinci ve paternalist açıklamalara, hem de sosyalojik görüşlere ya da sosyal determinizme dayalı açıklamalara rastlanmaktadır. Ancak, ağır basanın bu sonuncular olduğu söylenemez.

Gelişmenin yönleri

"M. Kemal'in anayasal tezi" denince akla gelmesi gereken bir ikinci nokta da, onun, anayasal gelişmemizin yönleri konusunda ne gibi düşüncelere sahip bulunduğudur. Ancak buna geçmezden önce üzerinde durulması gereken bir nokta daha var. Atatürk, sadece bizim toplumumuzun anayasal gelişmesinin ana yönleri konusunda birtakım görüşler belirtmekle kalmamış, bundan da önce, *genel olarak* toplumların anayasal gelişmelerini incelemiş ve bunlardan kendine göre birtakım sonuçlar, söz yerindeyse, bir "anayasal tarih tezi" çıkarmıştır. Atatürk'ün bu genel bakışı, Türk toplumunun anayasal gelişmeleriyle ilgili görüşlerinin de iyice kavranması açısından ele alınması gerekli olan bir açıdır.

M. Kemal'in genel tarih (anayasa) tezinin özü, insan toplumlarındaki siyasal ilişkilerin esas yönünün uyum (ahenk) ve

iyi geçinme değil, çatışma olduğu noktasında toplanır. Bu çatışma ya da zıtlık "ezen ile ezilen" arasındadır:

> ... Heyeti içtimaiyenin bidayeti teşekkülünde [ilk oluşumunda] sevk ve idaresi için başında biri hâkim olmak ister, fakat diğeri vasılı kemal olur olmaz [olgunlaşınca], bilâkaydüşart [kayıtsızşartsız] bu hâkimiyetin altından çıkmak ister! Şu halde birisi heyeti içtimaiyenin kuvvei hakikiyesi [gerçek gücü], kuvveyi tabiiyesi, iradesi, hâkimiyeti... Diğeri esbabı muhtelifeden [çeşitli nedenlerden] dolayı, fakat her halde diğerinin arzusunun, emelinin hilâfında olmak üzere emreden, tahakküm eden, istibdat yapan bir kuvvettir [...]. Bu kuvvei müstebide [ezen güç] ile bir kuvvei asliye ve hakikiyenin mücadelesi bidayetten [başlangıçtan] bugüne kadar temadi etmiştir [süregelmiştir]. Ve bugünden sonra da daha pek çok temadi edecektir.[13]

Görüldüğü gibi M. Kemal'in bu tezleri, toplumların siyasal tarihini esas olarak "uyum ve durgunluk"la açıklayan, çatışma ve zıtlıkları ise istisnaî sayan ve bozulma belirtisi olarak görüp mahkûm eden dinî ve öbür metafizik görüşlerden pek çok farklıdır. Toplumların "birlik ve uyum" üzerine değil, "tahakküm ve çatışma" üzerine kurulu olduğu yolundaki bu tezler, anayasa literatürümüze 19. yüzyıl burjuva materyalizminin ilk ve güçlü bir girişi olarak değerlendirilmelidir.

M. Kemal'in bu görüşleri, hiç şüphe yok ki, içinde bulunulan tarihî şartların bir ürünüdür. Milli ve bağımsız demokratik devlet tezinin bütün sosyal ve siyasi temelleriyle belirdiği bir dönemde, milli güçlerin ve onun önderinin anayasal tezi elbette "uzlaşma ve uyum" tezleri olamazdı. Bunlar, istilacıları kovmak ve feodal kurumları ve devleti yok etmek için, "mücadeleci" olmak zorundaydılar. Dolayısıyla M. Kemal'in ağzından dile gelen "birlik ve uyum yok, baskı ve ona karşı direnme var" şeklindeki bu tez ulusal devrim şartlarının ve bu devrimin sürekli bir yükselme gösterdiği dönemlerin tezidir. Kurtuluş Savaşının kazanılmasından, feodal devletin ve bazı feodal siyasi-hukuki kurumların tasfiyesinden ve nihayet birtakım reformların yapılmasından sonra ortaya çıkan anayasal tezler ise "mücadele"

tezleri değil, "uyum ve uzlaşma" tezleridir. Sınıfları ve sınıf mücadelesini yok sayan "sınıfsız millet" teorisi de, bu yeni ve tutucu anayasal tezlerin en çok bilinen siyasi sloganlarından biridir. Rejimin yerleşmesi ve tutuculaşması ile Kemalist anayasal tezlerin radikalliğini yitirmesi olayı arasındaki yakın bağ, ileriki sayfalarda yer alan bazı Kemalist yazarların savundukları görüşlerin incelenmesinde daha iyi belirecek.

M. Kemal Atatürk'ün *Türkiye* ile ilgili anayasal gelişme tezi nedir? Buna, Osmanlı'dan başlayarak cevap aramak gerekir.

M. Kemal'in Osmanlı anayasal sistemine bakışı son derece radikal ve uzlaşmaz niteliktedir. M. Kemal'in Osmanlı kamu hukukuna bakışında temel açısı, bağımsızlık ve onun kaybı noktasıdır. Bunu İzmir İktisat kongresinde şöyle belirtmiştir:

> Osmanlı ülkesi yabancıların serbest bir sömürgesinden başka bir şey değildi ve Osmanlı halkı içindeki Türk milleti tamamen tutsak bir duruma gelmişti.[14]

Osmanlı İmparatorluğunun iç yapısıyla ilgili olarak M. Kemal'in yaptığı temel saptama da, feodal sultanların zulmüne işaret etmektedir:

> "Osmanoğulları zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına vazıülyed olmuşlardı [elkoymuşlardı]. Bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi [sürdürmüşlerdi].[15]

Osmanlı feodal toplumuna ve onun kurduğu baskı ve zulüm rejimine karşı ulusal ve demokratik bir başkaldırmanın felsefesini dile getiren bu görüşler de, Kemalist rejimin yerleşmesini ve tutuculaşmasını izleyen yıllarda eski keskinliğinden çok şey yitireceklerdir. Daha ilerki dönemin Kemalist anayasal tezlerde görülen "Osmanlı düzenine karşı daha saygılı" olma tavrı, daha sonra, popülist çevrelerin "Osmanlı kurumları hayranlığı" ve nihayet İslamcı-ırkçı karışımı bir gericiliğin bugün ortaöğretim ders kitaplarına soktuğu "Osmanlı övgüsü" ve "feodal değerlere tapma" tavrı, bu gerilemenin başlıca uğrak ve vargı noktalarıdır.

M. Kemal Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde girişilen anayasacılık hareketleri için ne düşünüyor? Onun bu konudaki değer yargıları da olumsuz niteliktedir. Ona göre, Tanzimattan beri olagelenler ya iç karışıklıkları savuşturmak ya da dış baskıları hafifletmek için başvurulmuş gelip geçici çarelerdir.[16] Bu açıdan II. Meşrutiyet bile olumsuzdur. Çünkü egemenliğin gerçek sahibi olan millet ile padişah arasında bir denge kurmaya yeltenmiştir. Oysa tek doğru ve meşrû olan, egemenliğin sadece millete ait olmasıdır.[17] Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yenilik diye tanıtılanlar ya "taklit" eseri şeylerdir ya da tamamen uzlaşmaya dayalıdırlar ve bu yüzden de yeterli sayılamazlar, bir anlam taşımazlar.

Burada asıl nokta, M. Kemal'in Tanzimat dönemi hukuki gelişmelerine materyalist bir açıdan da yaklaşmasıdır. Ona göre, Tanzimatın hukuk alanında getirdiği liberal düzen (Ticaret Yasası vb) ülke ekonomisinin çökmesine yardımcı olmuştur.[18] Dolayısıyla Tanzimat anayasacılığı sömürgeleşmeye de hizmet etmiştir.

Bütün Osmanlı anayasal gelişmeleri içinde sadece bir temel kavram vardır ki, onun için verilen mücadelenin, M. Kemal'in gözünde, farklı ve olumlu bir değer taşıdığı söylenebilir: hürriyet. Gerçekten de, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan başlayarak kurtuluş savaşı günlerine kadar uzanan zaman içinde oluşan anayasal olaylardan sadece ikisi hakkındadır ki, M. Kemal'in, sınırlı da olsa, olumlu bir değer yargısına sahip olduğu görülür. Bunlardan birincisi Sultan Abdülaziz'e karşı "bazı erbabı hamiyet(in), milletin selameti hayatiyesini temin edecek bir kanun talebine kıyam cüretinde bulunarak", onun tahttan indirilmesine sebep olmalarıdır.[19] İkinci olumlu yargı da, "istihsali hürriyet" talebine[20] dayanmış olan II. Meşrutiyet'le ilgilidir.

M. Kemal'in *"anayasal gelişmemizin yönü"* konusundaki temel görüşü neydi? 1927'de Nutuk'ta, "ben bütün vakayiin [olayların] yalnız istikameti umumiyesini [genel yönünü] işaret ve tespit etmekle iktifa edeceğim [yetineceğim]" diyen M. Kemal,[21] Osmanlı kamu hukuku ile yeni kurulacak devletin kamu hukuku temelleri arasındaki farkı şöyle belirtiyor:

> ... Osmanlı Devletinin siyaseti milli değil, fakat şahsî, gayrivazıh [belirsiz] ve gayrimüstakar [istikrarsız] idi [...]. Bizim vuzuh ve kabiliyeti tatbikiye gördüğümüz mesleki siyaset, *milli siyasettir.*[22]

M. Kemal'in işgal altındaki topraklardan yükselen çeşitli öneriler karşısındaki tutumu da, onun bu tezini daha iyi anlamamıza yardımcı olur. M. Kemal, kurtuluş çareleri olarak ileri sürülen "Osmanlı devletini sürdürme" (İngiliz ya da Amerikan mandacılığı) ya da bölgesel kurtuluş önerilerinin karşısına, bağımsız ve milli egemenliğe dayalı milli devlet teziyle çıkmıştır.[23] Bu tez ise "şahsî bir teşebbüs" ürünü değil, doğrudan doğruya, oluşmaya başlayan "vahdet-i milliye" [milli bütünlük] ile "milletin galeyan ve intibahı"nın [uyanış] bir sonucudur.[24] O halde denebilir ki, daha sonra ortaya çıkacak olan pozitif gelişmelerin de ortaya koyacağı gibi, anayasal hareketlerimizin esas yönü *milli* ve *demokratik* bir devlet düzenine ulaşmaktır. M. Kemal'in görüşlerinden çıkan anayasal gelişme yönü budur.

Gelişmenin araçları

Milli ve demokratik devlet kurma amacına hangi yollardan ulaşılmış, bu uğurda hangi araçlara başvurulmuştur? M. Kemal'in bu konulardaki görüşlerinde dikkati çeken bir özellik, "politika"ya ve "hukuk"a verdiği önemdir.

"Politika"ya tanıdığı öncelik, M. Kemal'in, Kurtuluş Savaşının aynı zamanda Osmanlı düzenine karşı bir "isyan" niteliği taşımasına verdiği önemde kendini gösteriyor:

> Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve müsliminin halifesine isyan etmek *ve bütün milleti* ve orduyu *isyan ettirmek gerekiyordu.*[25]

Hemen arkasından, milli kurtuluş için silahlı mücadelenin, beraberinde, "kaçınılmaz olarak", millet iradesine dayalı bir yönetimin bütün "esasat ve eşkalini" (esaslarını ve biçimlerini) getireceğinin belirtilmiş olması[26] da ilginçtir. Bu açıdan, Kurtuluş Savaşı şartlarında, yeni karar organlarının (Müdafaa-i Hukuk

cemiyetleri, Belediyelere verilen yeni yön) kurulması işinin desteklenmesi[27] önem kazanmaktadır.

M. Kemal'in sık sık yaptığı yurt gezilerinin de bu anlayış içersindeki yeri büyüktür.[28] Bunlarla güdülen amacın, feodal-komprador siyasetçilere karşı halkın desteğini sağlamak olduğu ileri sürülebilir.

Financial Times'a yazdığı bir yazıda İnönü bu konuda şöyle diyor:

> Atatürk'ün cemiyet ile söyleşmek ve onunla iş görmek hevesi bu memlekete pahası ölçülmez iyilikler yapmıştır. 1919 ihtilâline girdiğinden itibaren, fikirlerini kongrelere, heyetlere ve fertlere anlatmaya çalışıyor. Nihayet, çetin silah hareketleri ile hallolunacak muğlak davalar için, her şeyden evvel cemiyeti ikna etmeye, yani cemiyet yapmaya teşebbüs ediyor. Bu zihniyetin en temel eseri 1920'de TBMM'nin meydana gelmesi olmuştur.[29]

Yine M. Kemal'in, saltanat ve hilafetin kaldırılışı sırasında, bu köhne kurumları savunan gerici siyaset adamlarına karşı, sırasında zor ve tehdit yollarına başvurmasına karşılık, saltanat ve hilafetin kaldırılmasından sonra halkla temas olanakları yaratarak, yurt gezileri düzenleyerek bu değişikliklerin yararını halka kavratmaya çalışması da ilginçtir.[30] Bu onun, temel anayasal atılımları gerçekleştirmede sık sık kullandığı, "gericilere karşı şiddet, halka karşı sabır ve ikna" yöntemine bir örnektir. Ancak bunu, "gelişmeleri halkla birlikte yapmak"la ilgisi bulunmadığı, kitleleri siyasetine ortak etme tavrının, onları, olan bitenler konusunda bilgili kılmak ve bunların gereğine inandırmak eyleminden ibaret bulunduğu açıktır.

M. Kemal'in anayasal gelişme tezinde hukukun önemli bir yeri vardır. Hukuk ve ülkeyi yöneten yasalar her şeyden önce "dünyevi ihtiyaç ve anlayışlar"dan kaynaklanmalıdır.[31] Bu, tanrısal ya da dinî hukuk anlayışından, laik hukuk anlayışına geçişe işarettir. Birinci önemli nokta budur. İkinci özellik, hukuk ile siyaset arasındaki ilişkilerle ilgilidir. M. Kemal yeni oluşan milli karar organlarının hukuki bir statü kazanmalarına ve böylece

kurumsallaşmalarına büyük önem vermiştir.[32] Aynı şekilde, kurtuluş sonrasında girişilen siyasi, sosyal ve kültürel yenilik çabalarının hukukileştirilmesi isteği de bunu gösterir. Saltanatın kaldırılmasından (1922) başlayarak, yeni rejimin 6 temel ilkesinin anayasaya geçirilmesine (1937) kadar olan bütün bu anayasal gelişme bunun kanıtıdır.

Ancak burada dikkati çeken bir nokta, "hukuk"un devrimci "siyaset" amaçlarına bağlı kılınmasıdır. Bir başka deyişle, yeni devletin kuruluş sürecinde hukuk, soyut ve dokunulmaz bir değer değil, siyasi amaçların gerçekleşmesini kolaylaştıran bir araçtır. M. Kemal'in, var olan hukuk düzenine de ters düşen birtakım tehdit ve müdahalelerini, yine kendisinin yararlı ve kaçınılmaz göstermesinin[33] anlamı budur.

Türkiye'de, radikal siyasi amaçlara ulaşmada hukukun önemli, fakat siyasete bağımlı bir rol oynadığı tezini M. Kemal, Takrir-i Sükûn kanunu döneminde gerçekleştirilen temel reformlarla ilgili olarak şöyle ortaya koymakta:

> Bunu, Takrir-i Sükûn Kanunu carî olduğu zamanda yaptık. Bu kanun carî olmasaydı, yine yapacaktık. Fakat bunda, kanunun mer'iyeti de [yürürlükte oluşu da] sühuletbahş [kolaylık sağlayıcı] oldu denirse, bu, çok doğrudur [...] Binaenaleyh, biz her vasıtadan, yalnız ve ancak, bir noktai nazardan istifade ederiz. O noktai nazar şudur: Türk milletini medeni cihanda layık olduğu mevkie is'at etmek [yükseltmek] ve Türkiye Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde her gün daha ziyade takviye etmek ve bunun için de, istibdat fikrini öldürmek.[34]

Hangi hükümet sistemi?

Son olarak, M. Kemal'in, anayasal gelişmenin var olan ya da olması gereken yönleri konusunda savunduğu düşüncelerle ilgili daha somut bir soruyu ele almakta yarar var. M. Kemal'e göre, anayasal gelişmelerimiz bağımsız, milli ve demokratik bir yönelime sahip olduğuna göre, acaba bu eğilim, belli bir *hükümet sistemini* zorunlu kılar mı, kılmış mıdır?

Kamu hukuku genel teorisinde "hükümet sistemi" deyince anlaşılan, egemenliğin kullanılışında devlet güçleri arasında ku-

rulan ilişkilerdir. Başka bir deyişle, devlet yönetimi "kuvvetler birliği" (meclis hükümeti sistemi) ilkesine göre mi, yoksa "kuvvetler ayrılığı" (başkanlık sistemi, parlamenter sistem) esasına göre mi düzenlenmek gerekir? M. Kemal bu konuda bir "gelişme yönü" saptıyor mu, bunlardan herhangi birinden yana açık bir tutum alıyor mu?

M. Kemal'in egemenlik, egemenliğin kullanılışı ve demokrasi konusundaki genel düşüncesi bilinmeden, yukarıdaki sorunlar karşısında aldığı tavır da yeterince kavranamaz. Onun, egemenliği millete ait bir yetki sayan görüşü, üzerinde uzun uzadıya durulmasını gerektirmeyecek açıklıktadır. Bu yönüyle M. Kemal, feodal düzenin monarşik egemenlik anlayışının ve bunun aldığı "mutlakçı" ya da "sınırlı monarşik" biçimlerin karşısına, demokratik egemenlik anlayışıyla çıkmıştır. Eğer anayasal gelişmelerin de bir anlamı ve dili varsa, bu tutum, feodal toplumdan burjuva demokratik devlet anlayışına geçişin de habercisi olan bir olaydır.

Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait bir yetki olduğu görüşünü benimseyen M. Kemal'in bu yetkinin kullanılış biçimi konusundaki son seçimi ise "doğrudan demokrasi değil, "temsilî demokrasi"dir.[35] Hatta, değil doğrudan demokrasi, temsili demokrasinin birtakım doğrudan demokrasi kurumlarıyla (referandum, halkın kanun teklifi) bezenmiş biçimi olan "yarı temsilî demokrasi" yolu da M. Kemal'in anayasal tezine yabancıdır. Acaba neden?

Olabilir ki, M. Kemal, halkın siyasi bilincinin yetersiz sayıldığı, ondan gelecek girişimlerin tutucu yönde olacağı inancının pek yaygın olduğu bir tarihî geçiş döneminde, egemenliğin kullanılışı yetkisinin doğrudan doğruya millet tarafından değil de, temsilcileri olan ve olacak olan "seçkinler" eliyle kullanılmasını yeğlemiş bulunsun. Bu, feodal siyasi kurumlardan burjuva demokratik kurumlara geçişi işaretleyen bu tarihî dönemde, sadece feodal geleneklere karşı değil, burjuva demokratik yapıları soldan sıkıştırabilecek yeniliklere karşı bir anlam da taşır. M. Kemal'in, 1921 Anayasasının meclis görüşmeleri sırasında ortaya atılan "meslekî temsil"i benimsememesi de[36] böyle yorumlanabilir.

Şimdi, yukarki sorunun irdelenmesine gelebiliriz: M. Kemal, egemenliğin temsilciler eliyle kullanılışı olayını, birtakım hukuki kalıplara dökmek ve bunları da değişmez kılmak istemiş midir? Başka bir deyişle, hükümet sistemleri konusunda kesin bir seçme yapmış mıdır?

M. Kemal bu konudaki düşüncelerini ilk defa olarak en ayrıntılı biçimde TBMM'de 24 Nisan 1920'de yapmış olduğu bir konuşmada açıkladı. Burada dile getirilen görüşler, kuvvetler birliği ilkesinin ve meclis hükümeti sisteminin bir savunusu niteliğindedir.[37] Ancak dikkati çeken nokta, savunulan düşüncenin gerekçelendirilişinde oldukça pragmatik davranılmış olmasıdır. M. Kemal bu konuşmasında asıl ağırlığı, içinde bulunulan olağanüstü durumun, bütün yetkilerin TBMM'de toplanmasını gerekli kıldığı noktasına veriyor, kuvvetler birliği ilkesini ve meclis hükümeti sistemini kalıcı ve tek ideal yol olarak sunan açıklamalarda bulunmuyor.

M. Kemal'in hem kuvvetler birliği ilkesi hem de meclis hükümeti sistemi konusundaki olumlu düşüncelerini en geniş teorik boyutları içersinde ortaya koyan açıklamalar, yine TBMM'de 1 Aralık 1921'de, Bakanlar Kurulunun görev ve yetkilerini belirten bir yasa önerisi dolayısıyla yaptığı uzun konuşmada yer alır.[38] Denebilir ki, sadece hükümet sistemleri konusunda değil, fakat belli başlı bütün anayasal sorunlar konusunda M. Kemal'in benimsediği görüşleri en ayrıntılı biçimde dile getiren kaynakların biri, hatta birincisi bu konuşma, daha doğrusu, bu "söylev"dir. Konuşmacının savunduğu düşünceler şöyle özetlenebilir:

Meşrutiyet teorisi demek kuvvetler ayrılığı demektir. Buna göre, yasama, yürütme ve yargı güçleri ayrı ellerde toplanır ve birbirinden bağımsız olarak kullanılırlar. Buna da gerekçe olarak, kuvvetler birliğinin "istibdat"a yol açacağı ileri sürülür. Oysa gerçekte, ne tabiatta ne dünyada, kuvvetler ayrılığı diye bir şey yoktur. Var olan şey kuvvetler birliğidir ve "milli irade" derken anlatmak istediğimiz de kuvvetler birliğidir. Kuvvetler ayrılığı ile eşanlama gelen "meşrutiyet teorisi"nin kuvvetleri ayırma ve bölme iddiası ise bir göz boyamadır. Çünkü bu durumda milletler egemenliği yasamada değil yürütmede belirir.

Ne yasamanın, ne de yargının kendi kararlarını kendilerinin uygulaması mümkün değildir. Yürütme yasama işlemlerini uygulamayabilir, sanıkları yargı organı önüne çıkarmayabilir ya da yargı kararlarını yerine getirmeyebilir. "Tatbik eden icra eden, karar verenden daima daha kuvvetlidir."[39]

O halde, kuvvetler ayrılığı ilkesi neden ve nasıl ortaya çıkmıştır. Bunun "meşrutiyet teorisi"yle olan uyumu nereden geliyor? M. Kemal bu soruların cevabını şöyle vermekte:

> ... Daima saadeti beşeriyesini düşünen birtakım insanlar, daima düşünmüşlerdir ki: "Ne yapalım? Bu kuvayi asliyeyi [asıl kuvveti], bu iradei asliyeyi [asıl iradeyi] [yani milleti – BT], bu iradei müstebidenin [yani hükümdarın – BT] tahtı tazyikından tecrit edelim [baskısından kurtaralım]... Hiç olmazsa bu iki kuvvetin sahiplerinin birbirine en az bir zarar verecek şeklini bulalım" demişler. Bir çare ve tedbir bulalım ki, kuvvei müstebidenin tesirini tahfif etsin [hafifletsin]. Bu düşünülmüş olan şey nazariyat kitaplarında meşrutiyetle ifade olunur. Kuvvei müstebide sahibini de aldatmaya kıyam etmişler ve demişler ki: "Korkma, her şeyde hâkim sensin, her şey senin, yalnız senin. Yalnız şu suiistimali ve tatbik ettiğin kuvveti senin de istirahatin ve fakat senin de mevkiini katiyen sarsmamak şartile, müsaade buyurun da, taksim edelim" demişler. Daima yine kendisiyle beraber olmak şartiyle bir kuvvei icraiye [yürütme kuvveti] ihdas etmişler [kurmuşlar]. Fakat milleti aldatmak için de, bir kuvvei teşriiye [yasama kuvveti] ve yine o kuvvei icraiye ve kuvvei müstebidenin tesirini tahfif [hafifletmek] için bir kuvvet daha: kuvvei adliye [yargı gücü anlamına – BT]. Ve hedefi, heyeti içtimaiyenin [toplumun] menafii hakikiyesini izrar eden [gerçek menfaatlerine zarar veren] kuvvetin tesiratını tahfif için ehvenişer olmak üzere bu taksimi kuva [kuvvetler ayrılığı ya da bölünümü]. Fakat, hiçbir vakit efendiler, bu şekiller insanların saadeti beşeriyesini ve saadeti hakikiyesini temine kifayet edememişdir. Nasıl kifayet etsin ki, gayri hakiki ve gayri meşrûdur. Bizzarure yapılmıştır. Ehvenişer olmak üzere yapılmıştır ve efendiler, insanlar bu şekil dahilinde dahi kalmamışlardır ve kalmayacaklardır. Daima bu şeklin ve tazyikin

> –ki bu bir tazyiktir [baskıdır]– içinden çıkmak için çalışmışlar ve çalışacaklardır. Vücuda gelmiş olan inkılabatın [devrimlerin] hep bu yüzden olduğunu arz etmiştim. Bu inkılabatın en mühimmi... Fransız inkılabı kebiridir [büyük devrimi)]...[40]

Görülüyor ki M. Kemal'e göre kuvvetler ayrılığı ilkesi, meşrutiyetin bir ürünüdür. Meşrutiyet ise egemenliğin asıl sahibi olan halk için bir aldatmacadır. Dolayısıyla, hem meşrutiyet hem onun bir ürünü ve parçası olan kuvvetler ayrılığı ilkesi, "müstebit"le uzlaşmak, ona baş eğmektir. Doğru olan, kayıtsız ve şartsız milletin egemenliğini kabul etmek ve gerçekleştirmektir. Onu gerçekleştirecek olan ise kuvvetler ayrılığı değil, kuvvetler birliği rejimidir:

> ... Hakikatı halde, hâkimiyet yalnız bir şekilde tecelli eder [belirir]. O da, bu hâkimiyetin sahibi olan insanların doğrudan doğruya bir araya gelerek teşrii, icrai ve adli vezaifi [görevleri] bizzat ifa etmeleriyle mümkündür.[41]

M. Kemal, görüldüğü gibi, ideal biçim olarak "doğrudan demokrasi"yi savunmakta ve bunun bir hayal ürünü olmadığını, tarihte de örnekleri görülen (Roma, Sparta, Atina, Kartaca) ve en demokratik yönetim biçimi olduğunu ileri sürmektedir. Ne var ki, ortaçağda ortaya çıkan birtakım "müstebitler" bu sistemi yıkmışlardır. Böylece, "kurun-ı kadimede [antik çağda] mevcut olan bu güzel şeyler, tarihi kurun-ı vustada [ortaçağ tarihinde] birtakım müstebid krallıklara ve imparatorluklara inkılâbetmiştir [dömüşmüştür]."[42]

O halde, modern çağda millet iradesini ve egemenliğini en iyi gerçekleştirecek yönetim biçimi nedir? Kuvvetler birliğini temel alan doğrudan demokrasi bugün artık uygulanamayacağına göre, en doğru yol temsilî demokrasinin kuvvetler birliğini kabul eden biçimidir, yani Meclis Hükümeti sistemidir:

> Binaenaleyh, hükûmeti avam [halk hükûmeti] denilen, bu izah ettiğim nokta, bugün için ancak ve yalnız bizim şeklimizde kabili tecelli ve tatbiktir. Bundan başkası doğru değildir.[43]

Görülüyor ki bu konuşmasında M. Kemal kuvvetler birliği rejimini gelip geçici durumların bir gereği olarak değil, doğrudan doğruya bir ilke sorunu olarak kavramakta, sunmakta ve savunmaktadır. Ona göre kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi, milli egemenliğin ve millet iradesinin özgürlüğünün biricik güvencesi olan hükümet sistemidir. Dolayısıyla burada artık pragmatik bir tutum değil, teorik ve ideolojik bir tutum vardır. Kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi kalıcı ve ideal olan tek çözümdür:

> Ve ben eminim ki, arkadaşlar, cihanda mevcut olan tarzı hükûmetlerden bir hatve [adım] daha ileri çıkmak bu beşeriyet için nasip olacaksa, emin olunuz ki efendiler, bulacakları şekil Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin şekli olacaktır.[44]

M. Kemal'in hükümet sisteminin ne olması gerektiği konusundaki bu görüşleri çok kesin ve değişmez gibi görünüyor. Oysa bu konuda bir kesin yargıya varmak için acele etmemek gerekir. Çünkü Atatürk'ün, yukarki görüşleriyle çelişen düşünce ve davranışları da olmuştur. Örneğin, meclisteki ikinci grubun baskısından bir ölçüde de olsa sıyrılmak için, yürütme organı yaratıcı düzenlemeleri destekledi, saf meclis sistemine geri dönüş niteliği taşıyacak önerilere ise karşı çıktı.[45] Cumhuriyetin ilanı gibi, öteden beri M. Kemal'in kafasında hazır olduğu anlaşılan ve olayların tabii gelişiminin de gerektirdiği bir değişikliği, olayların dış yüzüne bakılacak olursa, M. Kemal'in 28 Ekim gecesi aniden gündeme almış ve bunu yanındakilere açıklamış olması da bu yolda bir örnek sayılabilir. Onun kendi ifadelerinden, bu olayın o gün bir güncellik kazanmasının özel nedeninin, ikinci grubun engellemelerini boşa çıkarmak ve yürütmeyi meclisin dışından yaratmak isteği olduğu anlaşılıyor.[46]

Yine aynı dönemle ilgili olarak başka örnekler de vardır. Sözün gelişi, kuvvetler birliği ilkesiyle bağdaşmaz bir tutum olarak, bir "vekil"i görevinden çekilmeye zorlaması ve bunu sağlaması,[47] başkomutanlık yetkilerini almasıyla kanun gücünde *emir* vermeye yetkili hale gelmesi ve bir anlamda TBMM'nin de yetkilerini üzerine alışı,[48] bu yetkilerin kullanılışını denet-

lemekle görevli bir meclis encümeninin kurulması hakkındaki önergeyi ancak kendisinin bu encümene başkanlık etmesinin kabulü şartıyla benimsemesi,[49] sırasında silahlı kuvvetler indindeki gücünü meclise karşı bir koz olarak kullanması ve ikinci grup milletvekili adaylarına karşı yıldırıcı tutumu,[50] saltanatın ilgasında meclis dışı zor yollarını hatırlatması[51] gibi.

Son olarak, M. Kemal'in 1924 Anayasasının hazırlanması sırasında, yeni anayasaya meclisin feshi ve kanunların vetosuyla ilgili kuralların konmasını istediği, ancak bunların meclisçe onaylanmadığı hatırlanmalıdır.[52]

O halde, hükümet sistemleri konusunda Atatürk'ün gerçek düşüncesi nedir? Bu soruya verilecek tek cevap, M. Kemal'in bu konudaki tutumunun zamanın gereklerine göre değişkenlik gösterdiğidir. Buna eklenebilecek tek şey, onun tercihinin, saf bir meclis hükümeti sisteminden parlamenter bir sisteme doğru kayış gösterdiğidir. Bunu da, söz konusu düşünce ve tutumları yaratan çevre şartları belirlemiştir. M. Kemal, kuvvetler birliği ve meclis hükümetini överken, biri özel, öbürü genel iki amaç gütmektedir. Özel amacı "vekil"lerin TBMM'ce ayrı ayrı seçilmesinin sağlanmasıdır.[53] İkinci ve asıl amacı ise Arsel güzel belirtiyor:

> Atatürk için önemli olan sorun, egemenliğin sadece ve en üstün bir iktidar olarak millete ait bulunduğunu belirtmek değil ve fakat milletin bu egemenliği padişah ile paylaşmaksızın kullanabilmesini sağlamaktı [...]. Atatürk kuvvetler ayrılığı nazariyesini çürütmek suretiyle 1876 Anayasasını ve onun devamı olan 1909 değişikliklerini temelinden yıkabilecekti. Çünkü Atatürk'e göre meşrutiyet demek kuvvetler ayrılığı demekti ve kuvvetler ayrılığı ise meşrutiyet demekti [...]. Oysa ki, meşrutiyet Atatürk'e göre milletlerin gözünü boyamak amacıyla bulunmuş bir rejimdi [...]. Meşrutiyet denilen rejim aslında birbirine zıt ve birbiriyle çatışan iki çıkarı bağdaştırmak esasına dayatılmıştır [...]. Gerek meşrutiyet rejimi ve gerek onu var eden kuvvetler ayrılığı nazariyesi bu bakımdan gerçeğe aykırı ve meşrû sayılmaması gereken şeylerdir.[54]

M. Kemal'in saf bir meclis hükümeti sistemini savunmaktan vazgeçişi de siyasal gelişmelerin yeni özellikleriyle açıklanabilir. O, mutlak bir meclis üstünlüğünü, bir süre, kurtuluşun gerçekleşmesi, saltanat ve hilafetin kaldırılması için gerekli bir silah olarak görmüştü. Bunlar ancak, kuvvetler birliğinin ve saf meclis hükümeti sisteminin yüceltilmesiyle gerçekleştirilebilecek atılımlardı. Bunlardan sonra ise rejimin her alanda güçlendirilmesi, öbür ileri atılımların gerçekleştirilmesi gündemdeydi. Bu ise güçlü bir yürütmeyi gerektirirdi. Meclisten gelen ve ilerde de gelebilecek olan engellemelerin törpülenmesi bu bakımdan gerekliydi.[55]

Yine belirtmek gerekir ki, bu yeni yönelim, yani yürütmenin sivrilmesi eğilimi, sadece feodalite kalıntısı üstyapı kurumlarına karşı değil, daha soldaki güçlere karşı da bir tedbir olarak belirecektir. Gerici Şeyh Sait ayaklanması üzerine çıkarılan ve hükümete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn kanununun uygulanışı da bunu gösterir.[56]

Sonuç olarak, M. Kemal'in kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemini kalıcı ve değişmez bir model diye benimsediği söylenemez. Bunları teorik ve bilimsel açıdan canlı bir şekilde savunduğu günlerde bile, düşüncesi bunları değişmez kılmak değildir. Hatta tam tersine, bunları bir "geçiş dönemi"nin zorunlu köprüleri olarak gördüğü, asıl yöneliminin ise parlamenter sistem olduğu söylenebilir. Aşağıdaki sözler de bunu gösteriyor:

> ... Kabine sistemine geçmekten içtinap ediyorduk [kaçınıyorduk]. Çünkü derakap [hemen] saltanatçılar, padişahın istimali selahiyeti [yetkilerini kullanması] lüzumunu ortaya atacaklardı. İşte, intikal devresinin bu mücadele safhalarında bizim kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz mütevassıt [aracı, arabulucu] şekli, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sistemini, haklı olarak natamam [tamamlanmamış] bulan, meşrutiyet şeklinin saraheten ifadesini temine çalışan muhasımlarımız bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki, bu yapmak istediğiniz şekli hükûmet neye, hangi idareye benzer? Maksat ve hedefimizi söyletmek için tevcih olunan bu nevi suallere, biz de, zamanın icaplarına

> göre cevap vererek saltanatçıları iskât etmek [susturmak, cevap veremez hale getirmek] zaruretinde idik."[57]

Çok partili hayat sorunu

M. Kemal Atatürk'ün sağlığında ve kendi girişimiyle uygulamaya konan çok partili hayat denemeleri de (1924 ve 1930) hatırlanacak olursa, onun, anayasal gelişmelerimizin ilerki yönü konusundaki görüşünün Batı tipi ve bir'den fazla partili parlamenter demokrasi ve sistem olduğu söylenebilir.[58] Şu var ki, bu doğrultuda atılan adımlardan hiçbiri, Kemalist temel reformları sarsacak, özellikle laiklik ilkesini zedeleyecek sonuç vermemeliydi. Kendi döneminde, kendisinin önayak olduğu çok partili hayat denemelerine, yine kendisinin dolaylı ya da dolaysız olarak son vermek gereğini duymuş olması bunu gösteriyor. Nitekim o da, bu genel amaç ile Türkiye'ye özgü özel sınırlama nedenleri arasındaki bağı 8 Mart 1928 tarihinde *Le Matin* gazetesi muhabirine verdiği bir demeçte şöyle ortaya koymakta:

> Türk demokrasisi Fransa ihtilâlinin açtığı yolu takip etmiş, lâkin kendisine has vasf-ı mümeyyizle inkişaf etmiştir.[59]

Atatürk'ün anayasal hukuk tezinin temelleri bunlardır.

2) M.E. Bozkurt'un "İnkılap Tarihi" öğretimi

"Kemalist anayasal tez" diye bir şey varsa, bunun ortaya çıkarılmasında Mahmut Esat Bozkurt'un görüşleri değer taşır. Çünkü Bozkurt, Kemalist rejimin temel hukuk reformlarının yürütücüsü, Adalet Bakanı ve sözcülerinden birisidir.

Bozkurt'un anayasal gelişme dinamikleri konusundaki görüşleri seçkinci tezlerle, yapısal ve toplumsal birikime ön planda yer veren tezlerin bir karışımı gibidir.

1934'ten sonra verdiği İnkılap Tarihi dersleri notlarındaki görüşlerine göre, Tanzimat Fermanı doğrudan doğruya Koca Reşit Paşa'nın, 1876 Anayasası da Mithat Paşa'nın eseridir.[60] Ancak bu durum, söz konusu anayasal belgelerin bu iki devlet adamının keyfî bir isteğinden doğdukları anlamına gelmemelidir.

Onları bu şekilde davranmaya iteleyen nedenler vardır. Bunlar ise, M. Kemal'in görüşlerinden farklı olarak, dış zorlama ve baskılardan ibaret değildir. Asıl etkenler derebeylik ve eşkıyalık, mezhep anlaşmazlıkları, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında din anlaşmazlığı, isyanlar, devlet örgütünün yozlaşması, yönetimdeki karışıklık ve aksaklıklar gibi iç ve yapısal nedenlerdir. Tanzimat Fermanı ve reformları bunların itmesiyle doğmuştur. Ne var ki bu etkenler sadece bir tek kişi üzerinde etkili olmuş ve söz konusu reformlar da onun kişisel çabası sonucu gerçekleşmiştir: Koca Reşit Paşa. 1876 Anayasası da, Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla elde edilenlerin anayasallaştırılmasıdır. Ama onun da mimarı tek adamdır. Mithat Paşa'dır.[61]

Bozkurt'un seçkinci tezleri, devrimlerle ilgili tahlillerinde daha açık olarak görülür. Yazara göre ihtilalleri aydınlar yapar:

> "İhtilali o aydınlar yaparlar ki, hareketleri, çalışma sonuçları milletin yüksek menfaatlerinin ifadesinden başka bir şey değildir. O kadar ki, mümkün olup da bunları (ihtilâlleri) küme (kitleler) yapsaydı, kendi menfaati bakımından başka türlü hareket edemezdi."[62]

Bozkurt'un daha da ileri giderek bu düşüncesini genelleştirdiği de görülür. Toplumu kuran, onu harekete getiren, örgütlenmesini sağlayan da önderlerdir. Örneğin Rus ihtilali Lenin'lerin, Troçki'lerin, Türk ihtilalleri de Koca Reşit'ler, Mithat'lar, Talat'lar, Enver'ler ve Atatürk ve arkadaşlarının eseridir. Bu bakımdan, Carlyle'in deyimiyle, "Tarih büyük adamların hayat hikâyesidir."[63]

Genel olarak tarihi, özel olarak da anayasal tarihimizi seçkin kişilerin elinden çıkma ürünler olarak tanıtan bu görüşlere karşılık, Bozkurt'un düşüncesi, toplumsal ve yapısal birikim tezlerine de yabancı değildir. Türk devrimini yüzyılı bulan bir birikimin sonucu olarak görmesi de bunu gösteriyor.[64]

M.E. Bozkurt Osmanlı'dan bu yana oluşan anayasal gelişmeleri nasıl değerlendiriyor? Onda dikkati çeken yan, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki anayasal hareketlere olumlu gözle bakmasıdır. Bu, onu M. Kemal'den ayıran bir özelliktir.

Bozkurt, Tanzimatın hazırlayıcısı M. Reşit Paşa'dan övgüyle söz etmekte, Gülhane Hatt-ı Hümayununu kişi güvenliği ve kişi hürriyeti bakımından getirdiği yeniliklerle, İngilizlerin ünlü Magna Carta'sına (Büyük Ferman) benzetmekte, özellikle uyruklar arasında eşitliğin sağlanması, rüşvet ve adam kayırmaya son verilmesi, vergilerin düzeltilmesi gibi atılımların önemine dikkati çekmektedir. Bunlar, Türk ulusunun modern yaşama kurallarının temeli durumundadırlar. Tanzimat dönemi anayasal gelişmelerinin sakat yanı ise şeriata dayalılık noktasındadır.[65]

Yine Bozkurt'un övgüyle andığı devlet adamlarından Mithat Paşa'nın eseri olan 1876 Anayasasıyla da Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla getirilmiş olan yenilikler ve günceler yasalaştırılmış ve devlet işlerinde millet gözetimi ilkesi yaratılmış olmaktadır.[66] M. Kemal'in Osmanlı anayasa hareketlerini genellikle olumsuz karşılayan ve Kurtuluş Savaşı sonrası gelişmelerini bir bakıma, Osmanlı anayasa hareketlerinin inkârı sayan radikal görüşlerine karşılık, Bozkurt her iki dönem arasında bir süreklilik görmektedir. Ona göre, Türk devriminin anayasal açıdan ulaştığı aşama, 1839 Tanzimat yenilikçiliğiyle başlayan ve 1876 Kanun-ı Esasisi ile 1909 değişikliklerinden geçip o günlere ulaşan bir birikimin ürünüdür.[67] Kaldı ki, bu gelişimin kökleri çok daha gerilere, İslamlık öncesi Türk toplumlarının "demokratlığı"na dayanmaktadır. "Osmanlı saltanatı bile, milli karakterimizin belirli yönü olan demokratlığı bir türlü yerinden oynatamamıştır."[68]

Görüldüğü gibi Bozkurt'un anayasal tezi, Kurtuluş Savaşı yıllarında M. Kemal'de görülen radikal ve yer yer materyalist (burjuva materyalizmi) özden bir uzaklaşmaya işarettir. Yazarın, özellikle işçi ve köylülerin temsilini önermek ya da ünlü burjuva materyalisti Barnave'ın tezlerini Türkçeye aktarmak gibilerden[69] oldukça ileri tutumlarını, Osmanlı-Türk anayasal gelişme tezinde görülen bu idealist tutumlar hayli gölgelemektedir. Tanzimat olayını değerlendirmede M. Kemal'le arasında beliren fark bunun örneklerinden biridir.

3) Kemalist "tarih" kitapları

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 1930'lardan başlayarak, ortaöğretim için bir dizi tarih kitabı yayınladı. Müsveddeleri baştan sona Atatürk tarafından düzeltilen ve dört büyük cilt halinde çıkarılan bu kitaplar, Kemalist tarih tezinin geliştirilmesi niteliğindedir.[70]

Bu kitapların konumuzu ilgilendiren 3. ve 4. ciltlerinde, anayasal gelişmelerimizin dinamikleri konusunda ilginç bir tutumla karşılaşılıyor. Gerek Osmanlı dönemi, gerekse kurtuluş sonrası ve Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmelerini devlet ve siyaset adamlarının, yönetici azınlıkların ya da önderlerin, kısacası seçkinlerin eseri olarak değil, daha çok toplumsal ve yapısal etkenlerin ürünü olarak açıklama çabası, bu kitaplara, hiç değilse o dönem için, bilimsel bir ciddilik kazandırmış bulunuyor.

Gerçekten de bu kitaplarda, örneğin III. Selim "yenilikçiliği" ile, 1808 tarihli ünlü Sened-i İttifak ve II. Mahmut reformları, merkezî otorite ile feodalitenin çatışmasının bir ürünüdür. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu Fransa, İngiltere, Avusturya ve Prusya'nın Osmanlı pazarını elde bulundurmak ve böylece kendilerini Rus yayılmacılığına karşı elverişli durumda tutma isteklerinin, yani sömürgeci güçler ya da öyle olmak isteyen dış güçler arasındaki çelişkinin içe yansıması niteliğindedir. Böylece bu dönem yenilik hareketleri (yabancıların korunması, Hıristiyanlar için eşitlik hakkı vb), "Rusya'nın istila siyasetiyle Avrupa'nın istismar (sömürme) siyasetinin" kesiştiği bir noktada oluşmuştur. 1856 Islahat Fermanı açısından da durum aynıdır. Bu arada oluşan Genç Osmanlılar hareketi, bir Osmanlı milleti yaratma gibi hayalciliklerinin yanı sıra, milliyetçiliğin de ilk çekirdeklerini bağrında taşımaktadır. Kanun-ı Esasi ise hem bu akımdan doğan hürriyet mücadelesinin, hem Mithat Paşa'nın iktidar hırsının, hem de İngiliz etkisinin izlerini taşıyacaktır. II. Meşrutiyet de varlığını esas olarak Beyrut, Yafa, Kudüs ve Makedonya gibi yörelerde oluşan demokratik ve hürriyetçi fikirlere borçludur.[71]

Anayasal gelişmelerimizi yaratan dinamiklerde, yapısal ve toplumsal etkenlerle bireysel unsuru dengede tutmanın bir örneği de, Kurtuluş Savaşı ve uzantılarıyla ilgilidir. Buna göre

kurtuluş savaşının "iki en mühim âmili vardır: Türk milleti ve M. Kemal."[72]

Kısacası, söz konusu kitaplarda dinamikler konusunda seçkinci tezler ön planda yer almamakta, Genç Osmanlılardan başlayıp Kuleli Vakasından ve II. Meşrutiyetten geçen mücadelelerin toplumun bağrından çıktığı ve bunların anayasal gelişmelerde de önemli bir rol oynadığı görüşü üstünlük kazanmaktadır.

Kemalist "tarih" kitapları anayasal gelişmeleri nasıl değerlendiriyorlar?

Bunlarda ilkin, Sened-i İttifak'ın değerlendirilişi konusunda ilginç bir tutum göze çarpıyor. Buna göre, Sened-i İttifak merkezin otoritesinin bir anlamda sınırlanması demek olduğu halde, bu eylem, en azından, hürriyetçi gelişmeler yolunda olumlu bir adım olarak karşılanmıyor. 1941'de yayınlanan *Tarih III*, feodal taşra başkaldırmasını engelleyen merkezci güçlerin tutumunu olumlu buluyor.[73]

Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi, taşra feodal güçlerine karşı merkezci tutumun savunulması, içinde bulunulan dönemin siyasi gereklerine de uygun bir davranıştır. İkincisi, "Tarih" kitaplarında soyut bir hürriyet ve hukuk devleti anlayışının bulunmamasıyla ilgilidir. Yukarıda, Sened-i İttifak'ın merkez güçleri ile feodalite arasında bir çatışma olarak kavrandığına değinilmişti. Bu, ortaya çıkan bir hukuk belgesini yaratan yapısal ve toplumsal etkenlere dikkat eden bir yaklaşımdır. Başka bir deyişle bu yaklaşım, "merkezî otoriteyi sınırlayan her şey hürriyet getiricidir" yolundaki bir basitleştirmeden uzak kalmasını bilen bir tutumdur. Dolayısıyla, Kemalist güçlerin pek de sevgi beslemedikleri feodal baskıların, sonuçta bir "özgürlük belgesi"ne ya da bir "Türk Magna Cartası"na yol açtığı düşüncesi kolay benimsenebilecek bir görüş olamazdı. Oysa ilerde de görüleceği gibi, Kemalist tezlerin sosyolojik bir bakış açısından uzaklaştığı, soyut bir uygarlık ve hürriyetçilik ülküsüne sıkı sıkıya sarıldığı dönemlerde, Sened-i İttifak'ın feodal çıkışlı oluşu hiç hesaba katılmamaya başlanacak, bu belge, özgürlük ya da hukuk devleti yolunda gerçekleştirilen ilk kazanç olarak değerlendirilecektir.[74]

Ancak hemen eklemek gerekir ki, "Tarih" kitabında Sened-i İttifak'ın bu biçimde değerlendirilişi, merkezin güçlen-

dirilmesi yolundaki bütün atılımların sınırsız bir hoşgörüyle karşılandığı anlamına da gelmemelidir. Çünkü Sened-i İttifak'ı izleyen II. Mahmut döneminde girişilen yenilik hareketlerinin bir bölümü iyi görülmekle birlikte, sultanın, devleti merkezî, bürokratik ve mutlak yetkilerle donatan çabaları olumsuz karşılanmakta, hatta Osmanlı'da mutlakıyetin onunla başladığı belirtilmektedir.[75] Bu, Kemalist tarih tezinin, feodalitenin yerel ya da merkezî tahakküm biçimlerine aynı derece karşı olduğuyla ve bunlara karşı millet egemenliğini savunuyor olmasıyla açıklanabilir.

"Tarih" kitapları, Tanzimat ve sonrası anayasacılık hareketleri konusunda da baştan sona olumsuz yargılar taşımıyor. Tanzimat dönemi reformculuğunun sömürgeleşmeye yarayan yanlarına ve bu çabalardaki dış etkilere sık sık değinilmekle birlikte, bu dönemin demokratik fikirlerin gelişmesi, milliyetçiliğin ilk tomurcuklarını taşıması yönünden ifade ettiği olumlu anlam da vurgulanıyor. Buna karşılık, günümüzün gerici tarih kitaplarında kendisinden övgü ve hayranlıkla söz edilen Abdülhamit dönemi, Kemalist "Tarih" kitaplarında sadece mutlakıyetçi niteliği yüzünden değil, aynı zamanda sömürgeleşmenin hızlanmasına olan katkısı açısından da kıyasıya eleştirilmektedir.[76]

"Tarih" kitaplarının Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemini ele alan 4. cildi, konumuz açısından feodal-monarşik anayasacılığa, daha doğrusu saltanatla hilafet ve şer'î hukuka karşı amansız bir saldırı manifestosudur.[77] Daha sonraki dönemde, özellikle 1945'lerden sonra, bu tutum da yerini, Osmanlı kurumları ve feodal değerler karşısında "ılımlı davranma" eğilimine bırakacaktır.

Aynı kitapta dikkati çeken bir başka özellik de, yeni "sınıfsız millet" ve "bütün halkın partisi" görüşlerinin teorileştirilmesi çabası ile, feodal-İslami düşünce ve kurumlara karşı çıkarken, tarih tezini *ırkçı* temellere dayama eğilimidir.[78]

Bu yeni eğilimi, en ilginç örneklerinden biriyle şimdi ele alacağız.

B. Kemalizmin gerileme dönemi anayasal tezleri

Kemalizmin radikalliğini yitirmesi, Kemalist anayasal tezlere de yansıdı. Bu alanda birbirini izleyen başlıca iki aşamadan söz edilebilir: Kemalist tezlerde faşizan eğilimler ile kelimenin felsefi anlamında "idealist" tezler.

1) Kemalist anayasal tezlerde faşizan eğilimler

Kurtuluş Savaşı yılları halkın değişik kesimlerinin ideolojik ve siyasi bağımsızlığı için gerekli şartları yaratmıştı. Kurtuluştan sonraki yıllarda ise ortam değişti. Takrir-i Sükûn kanunuyla başlayan sindirme hareketi sadece gerici güçleri değil, demokratik düşünce ve örgütlenmeleri de hedef aldı. Rejimin otoriter yanı iyice belirdi. Avrupa'da faşizmin ilerlediği yıllarda ise ülke içindeki bu olumsuz gelişme elle tutulur hal aldı. Bunun resmî öğretimi etkilememesi düşünülemezdi. Seçkinci tezlerin faşizan kimlik kazanması bu süreçle ilgili bir olaydır ve bu, Kemalist tarih ve anayasa tezinin de gerilediğini gösterir.

Bu gerilemenin birinci göstergesi, anayasal gelişmelerimizin nedenlerinin açıklanışında, üstün yetenekli "seçkinler"e tanınan yerin gittikçe daha önemli hale gelmesi, buna karşılık, toplumdan gelen itmelerin önemiyle ilgili görüşlerin gittikçe silikleşmesidir.[79]

Buna eklenen ikinci bir özellik, "seçkinci" tarih ve anayasa tezlerinde, özellikle *ırkçı* açıklamaların anlamlı bir yoğunluk kazanmasıdır. Bu, anayasal tarihimizi "seçkinlerin istek ve eylemleriyle açıklama" eğiliminden, "seçkin bir ırkın tarihini ve anayasal serüvenini anlatma"ya geçiştir. Bunun ilk örneklerini daha önce ele alınan eserlerde de bulmak mümkündür.[80]

Üçüncü bir özellik de, anayasal gelişmeleri "seçkinler"in oynadığı rolle açıklamaktan, aynı hareketleri "en seçkin kişi"nin "yüceliği"yle açıklamaya geçiştir. Burada artık genel olarak "seçkinler"in yerini "önder" ya da "şef" almıştır. Böylece, tarihin yaratıcısı olan "önder" ile pasif yığınlar baş başa kalırlar, daha doğrusu, bu sonuncular bütün geleceklerini "önder"in ya da "şef"in ellerine teslim ederler. Çünkü "şef" yalnız olağanüstü değil, aynı zamanda doğaüstü niteliklerin de sahibidir.

V.R. Sevig: "Milli şef"e dayalı anayasal tezler

Bu doğrultudaki yeni anayasal tezlerin en belirgin örneğini 1938'de yayınlanan ve bir anayasa hukuku kitabı olan, Vasfi Raşid Sevig'in *Türkiye Cumhuriyeti Esas Teşkilat Hukuku* veriyor.[81] 1938 yılı, hem "Ulu Önder"in ölüp yerini "Milli Şef"in aldığı bir yıl olması,[82] hem Avrupa'daki faşizmin iyice yükseldiği bir dönemi göstermesi, hem de içte otoriterleşme eğilimlerinin iyice koyulaştığı bir yıl olması[83] bakımından ilginçtir.

Yüksek Polis Enstitüsünde verilen derslerin derlenmesinden oluşan bu kitap, içindeki faşistçe tahlillerle dikkati çekmektedir. Resmî öğretimin bir parçası demek olan bu eserde, Kemalizmin yükseliş dönemlerine özgü demokratik egemenlik teorileri (seçkinci bir biçimde de kavranmış olsalar) artık bir yana bırakılmış, bunun yerini "şef-devlet sistemi" övgüsü almıştır. Kurtuluş Savaşı başlarında *"Atatürk'ün zihninde belirmiş olan bu plan"* önce "Türk mucizesi"ne, sonra da Hitler eliyle "Alman mucizesi"ne yol açacaktır. "Şef-devlet sistemi planı"nın esası "şef" (başbuğ) ile "müşterek bir emelde toplanmış" (ülkü birliği içindeki) halkın birbirlerine sıkıca kenetlenmesine dayanır. Devlet, şefin rehberliğini yerine getirebilmesi için gerekli olan bir "alet"ten başka bir şey değildi. "Milliyetçilik, yani dil, kültür ve ülkü birliği Kemalist devrimin farikasıdır." İtalyan faşizminin, Kemalizmin bu ilkelerini incelemeye vakit bulamamış olmasına karşılık nazizm bunu yapabilmiştir. Nazizm, Kemalizmi, "Kemalist rejimi genişletmiş bir rejimdir". Böylece "nasyonal-sosyalizm hareketi, muvaffakıyetin sırrını hak birliğini sureti katiyede bırakıp, halk birliğini Almanya cemiyetinin daimi hali kılmakta bulmuştur."[84]

"Şef" ile "millet" arasındaki ilişkinin temeli nedir? Tarihimizi ilerleten (anayasal gelişmelerimizi oluşturan) tılsım nerededir? Kitabımızın yazarına göre olağanüstü ve hatta doğaüstü niteliklere sahip bulunan "şef ile uyanlar (etba, tabi olanlar) arasındaki münasebetin esası şefin kıymetine bağlıdır". Şefin kudreti mutlaktır ve paylaşılmaz: "Atatürk'ün kudreti muhtar idi. Yani başka hiçbir kuvvete muti ve tâbi değildi. Çünkü şef, şeflik kudretine ... yalnız kendisine mahsus olmak üzere ve başkasının iştirakine imkân vermemek suretiyle mâliktir [...]. Şef, şeflik kudretini kullanırken herhangi bir makamın ne inisiyatifine, ne

tasvibine, ne kontrolüne, ne de rekabetine tâbi kalamaz." Nasyonal sosyalizmle Kemalizm arasındaki fark, Kemalizmi taklit eden birincisinin, Kemalizmin gereklerini parlamentosuz olarak yerine getirmesinden ibarettir.[85]

Bu görüşlerin en kısa anlatımı şudur: Anayasal tarihimizin ana şeması teokratik monarşi ("hak birliği") rejiminden ırk birliği ("halk birliği") temeli üzerine kurulu "milliyetçilik" ve "ülkü birliği" rejimine geçişi gösterir. Bu geçiş "ulu önder"in eseridir. Bu geçişin, "önder" ile pasif ve hareketsizleştirilmiş yığınları baş başa bırakan, öndere mutlak bağlanmayı gerektiren otoriter niteliği olumludur ve bu kalıcı olmak gerekir. "Ulu Önder"in yerini alan "milli şef"in de tarihsel ödevi buradadır.

Ancak belirtmek gerekir ki, "ırk" unsurunun önemli bir yer tuttuğu bu tahlillerde saldırgan ve emperyalist bir tutuma rastlanmıyor, hatta bunun kınandığı görülüyor.[86]

2) Kemalist tezlerde "idealist" ve seçkinci eğilimler

Özellikle Kurtuluş Savaşı dönemindeki Kemalist anayasa tezlerinde antiemperyalist ve antifeodal tutum açıktı. Çünkü zaten verilen kavga ulusal, bağımsız ve demokratik devlete geçiş kavgasıydı. Osmanlı dönemi anayasal gelişmelerinin, yarı sömürgeleşme olayının etkileri açısından ele alınışı bununla ilgilidir. Kısacası, bu dönem düşüncesi, anayasa hareketlerini kavramaya çalışırken, *maddi olaylarla* da yakından ilgiliydi.

1950 sonrası anayasa hukuku yazınımızda ise maddi olayların tahlilinden gittikçe uzaklaşıldığı ve salt hukukî kavram, ilke ve kurumların anlatımıyla yetinildiği göze çarpar.

a) Kubalı: "Güzideler"in rehberliğinde "batılılaşma"

İstanbul Hukuk Fakültesi anayasa hukuku profesörlerinden olan Hüseyin Nail Kubalı'ya göre, anayasal gelişmelerimizin "başlıca âmili batılılaşma cereyanı"dır.[87] Bu, tarihî ve sosyolojik bakımdan kaçınılmaz bir süreçtir:

> Tekâmülümüzün umumî seyri ister istemez batılı olacaktı. Sosyolojik determinizm, tarihî oluş bunu emretmekte idi.[88]

Bu görüş bu kadarıyla, "seçkinci" nitelikte değil, "sosyolojik" niteliktedir. Ancak, Kubalı'nın, özünde "seçkinci" olan asıl düşüncesi, kendini bundan sonra belli edecektir.

Sözü edilen "sosyolojik determinizmin yasalarını kavrayıp bunun gereklerini yerine getirmek" diye bir sorun var mıdır, yok mudur? Eğer varsa, bunu kimler yapacaktır; kitleler mi, yoksa "seçkinler" mi? Kubalı'nın bu sorulardan birincisine verdiği cevap "evet", ikincisine verdiği cevap ise "seçkinler"dir. Yazara göre, bütün yenilik hareketleri kaynaklarını sosyal ortamdan alırlar, ama ancak "güzideler" eliyle bir ideoloji niteliği kazanır ve böylece topluma yön verirler:

> Ekseriya yalnız bir güzideler akalliyetine [azınlığına] inkılap ihtiyacını duyuran ideolojik ve sosyal âmiller inkılapların saikini ve muhtevasını hazırlarsa da, onların tesirli bir aksiyon haline gelebilmesi ve müesseseleşmesi, yine bir akalliyet teşkil eden güzideler eliyle, yeni şartlara uygun yeni bir siyasi nizamın kurulması sayesinde mümkün olur.[89]

Bu bizde de böyle olmuş ve anayasal gelişmeler de "elitler"in eseri olarak ortaya çıkmışlardır.[90] Dolayısıyla, anayasal hareketlerimizin şeması "yukarıdan aşağıya" doğrudur.[91]

Kubalı'ya göre anayasal gelişmelerimizin belli başlı yönleri ve uğrak noktaları nelerdir?

Kubalı toplumumuzun evriminin ana doğrultusunu "bir uygarlıktan bir başka uygarlığa geçiş" olarak görüyor ve bunu da "batılılaşma" diye özetliyor. Bu "geçiş", genel planda, "kapalı, doğulu ve ortaçağsal bir toplumdan, açık ve batılı bir topluma" doğrudur. Bunun siyasi ve hukuki alandaki ifadelenişi, "esas olarak İslamî bir topluluğa dayalı imparatorluktan milli bir Devlete, teokratik bir Devletten laik bir Devlete" yöneliştir. Doğrudan doğruya anayasal açıdan bakıldıkta ise görülen, önce mutlak monarşiden anayasal (meşruti) monarşiye, oradan da Cumhuriyete geçiştir.[92]

Kubalı'nın, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme nedenlerini incelerken, gerekse bu gerilemeye karşı bir tepki olarak doğan batılılaşma hareketinin köklerini ele alırken kullandığı yöntem "idealist" bir nitelik taşır:

> Osmanlı Monarşisinde de askerî, idarî ve içtimaî sahalarda görülen ve batılı karakterde ıslahat ihtiyacını duyuran gerileme, zayıflama ve hatta çöküntü, Monarşinin ve dayandığı topluluğun *hukukî yapısındaki zayıflamadan ve çöküntüden başka bir şey değildir.*[93]

Batılılaşmanın da askerî, teknik, sosyal ve manevî yönlerine ilgi gösteren yazar, olayın ekonomik temelleri üzerinde durmamakta, "batılılaşma" ile Osmanlı toplumunun sömürgeleşmesi arasında bir ilişkinin var olup olmadığını araştırmamakta,[94] batılılaşmayı da, buna karşı çıkmayı da bir "anlayış" sorunu olarak ele almaktadır. Buna göre, batılılaşmanın biçimde kalma nedeni, buna karşı "telâkki ve zihniyetlerimizde hâlâ devam etmekte" olan "direnme"dir. Bu bir "ikilik" yaratmıştır. Atatürk devrimleri bu "ikiliğe" hukukî alanda son vermişse de, durum "manevî" alanda hâlâ değişmiş değildir.[95]

Batılılaşma hareketinin anayasal alandaki somut karşılığı nedir? Kubalı bu soruyu "hukukla bağlı devlet ve laiklik fikri" olarak cevaplıyor ve ülkemizdeki anayasal gelişmelerin aşamalarını birbirinden ayırmak için de, "hukukla bağlı Devlet ve laiklik fikri"nin "müesseseleşme derecesini"ni ölçü alıyor.[96]

Buna göre, bir "nevi feodal temsil fikri"ni taşıyan Sened-i İttifak, "saltanat hakkının objektif bir hukuki tahdide tâbi tutulması demek" olduğundan, "Monarşi tarihimizin meşruti şekle doğru gelişmesi yolunda göze çarpan ilk vesika olmak itibarile hususi bir mana ve değer taşımaktadır." II. Mahmut döneminde de "batılılaşma" yolunda önemli adımlar atılmıştır: danışma usulünün gelişmesi, bazı hakların güvence altına alınması, kabine usulünün kurulması, idari örgütlenmenin yeniden düzenlenmesi vb. Böylece, Tanzimat öncesi temel hukuk gelişmelerinde iktidarın kendi kendini sınırlama girişimi, ilk Batılı usullerin ortaya çıkışı ve milli temellere oturması gibi olumlu yönler ağır basar.[97]

Tanzimat dönemi ise, batılılaşma hareketine çok kuvvetli bir hız vermiş olması açısından önceki dönemden açık olarak ayrılır. 1839 Fermanının bir amacı da "Batılı manada hukuk devleti"ni korumaktır. Birtakım hakları yasal güvenceye kavuşturan bu

belgeden sonra gelen 1856 Islahat Fermanı daha da ileri gitmiş, Batılı ve laik kurumların yerleşmesine önayak olmuştur.[98] Kısacası, Tanzimat dönemi, üzerindeki dış etkilerin de bir ürünü olmasına, taklitçi bir yön taşımasına, hemen her alanda bir "ikiliğe" yol açmış olmasına, "yukarıdan aşağıya" olmasına ve yüzeyde kalmasına rağmen, "Garp zihniyetini ve müesseselerini memleketimize soktuğu için, değeri küçümsenmeyecek olan bir devirdir". Gelişme, özellikle "hukukla bağlı devlet fikri" ile "istişare organları"nın ortaya çıkması bakımından önemlidir.[99]

Kubalı I. Meşrutiyeti de "şekil ve muhteva itibarile tamamen batılı bir anlayışı ifade eden ve meşrutî sistemi kuran bir Anayasanın" müjdecisi olması bakımından "son derece mühim bir merhale" saymaktadır. Bu hareketler de yukarıdan kaynaklanmışlar ve yüzeyde kalmışlardır, ama hukukla bağlı devlet fikrinin ilk defa olarak bir anayasada yansımış olması önemlidir.[100]

II. Meşrutiyet ise "Avrupalılaşma fikri ve hukukla bağlı devlet prensibi"ni son derece güçlendirmiş, gerçek bir meşruti monarşinin kurucusu, Cumhuriyete giden yolun da köprüsü olmuştur. Hürriyet, milli egemenlik, liberal ve parlamenter bir anayasa anlayışı, laiklik, meşrutiyet ve parlamentarizm gibi çağdaş kamu hukukunun temel kurumlarının bizim hukukumuza girişi bu dönemin ve 1909 Anayasa değişikliklerinin bir ürünüdür.[101]

Kubalı'nın II. Meşrutiyet tahlilinde dikkati çeken bir özellik, seçkinci tezlerinde yaptığı bir yumuşatmadır. Yazara göre, ilk olarak II. Meşrutiyetledir ki, batılılaşma hareketi aşağıdan yukarıya bir yön kazanmış, böylece "hürriyet ve yenilik mücadelesinin bir asır içinde, ferdî olmaktan kurtularak içtimaîleşmeye doğru ağır fakat ehemmiyetli bir ilerleme kaydettiği" görülmüştür.[102]

Şu var ki, II. Meşrutiyetin devleti bir "tebaa" yığınına dayanan, yarı teokratik ve monarşik bir devletti. Cumhuriyet devleti ise "yurttaşlık" kitlesine dayanan "milli, layik ve cumhurî" bir devlet olacaktır. Böylece hukuk alanındaki "telifçi ve şekilci" görüş de yerini, "Garp medeniyetinin bölünmez bütünlüğü"ne dayanan "radikal ve organik bir batıcılık" anlayışına bırakacak, Batılı anlamda "milli, demokratik ve layik yeni bir Türk devleti

yaratmak ideolojisine" dönüşecektir. Bu yüzden de cumhuriyet ile önceki dönemin anayasal gelişmeleri arasında sadece bir nicelik farkı değil, aynı zamanda da bir nitelik farkı vardır. Cumhuriyet ideolojisinin özü *milli bağımsızlık* ve *milli egemenliktir.*[103]

İşte, 1921 Anayasası yeni rejimin bir "geçiş Anayasası", bir "demokratik ihtilal Anayasası"dır. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da "istikrara kavuşturulmuş olan bir devletin", 1789 Fransız devriminin bireyci ve liberal hukuki ve siyasi ideolojisini yansıtan, meclis egemenliğini daha da ılımlaştırarak sürdüren Anayasası olacaktır.[104]

Kubalı'ya göre, 27 Mayıs Devrimi ile 1961 Anayasası da Kemalizmin uzantıları, "yeni Kemalizm"in birer örneğidirler. Fark, 1961 Anayasasının apaçık sosyal bir nitelikte oluşudur.[105]

Görüldüğü gibi Kubalı'nın anayasal gelişme tezi "batılılaşma" ve bunun anayasa hukukundaki yansımaları olan "hukuk devleti ve layiklik" ilkeleri ekseni üzerine kuruludur. Aynı tezin bir başka özelliği de bir "tarihî devamlılık" tezi oluşudur.[106] Yani anayasal gelişmelerimiz sürekli *aynı yönde* ve *çatışmasız ve çelişkisiz* ilerleyen birikimlerin bir tablosudur. Bu tabloda maddi, ekonomik ve sınıfsal tahliller yer almadığı gibi, sömürgecilik ve emperyalizmle olan çelişkilerin ulusal alana yansıması olayı da yoktur. Bu nedenle Kubalı'nın anayasal tezi, Kemalist düşüncenin maddeci ve gerçekçi yaklaşımlarını iyice yitirdiği, emperyalist ve feodal ideolojilerle ve DP biçimi bir "karanlıkçılık"la uzlaştığı dönemlerin izlerini taşır.

Bu tutumun, Kubalı'yı, savunduğunu ileri sürdüğü "liberal ve hürriyetçi" fikirlerle çelişik bir çizgiye sürüklemesi, bir ölçüde kaçınılmazdı. Nitekim Kubalı bu koyu "idealist" yöntemi ve "güzideler"e olan değişmez hayranlığı yüzünden olsa gerek, 12 Mart rejimini de "sürekli ve çelişmesiz gelişme" teorisinin bir devamı sayarak ya da sanarak destekledi. Daha da ileri giderek, 12 Mart'tan 4 gün önce, "alınacak şu veya bu tedbir, uygulanacak şu veya bu operasyon ne olursa olsun, *27 Mayıs Anayasasının dokunulmazlığı temel prensiptir*"[107] demişken, bir süre sonra, "yapılan *değişikliklere* bazı tâli önemdeki noktalar dışında, *prensip itibarile taraftarım*"[108] diye yazdı ve bir tanesi dışında (md. 147), bütün değişiklik önerilerini hararetle savundu.

b) Onar: Polis devletinden hukuk devletine yönelişte "ileri kuvvetler"in rolü

1960'ların İstanbul Üniversitesi rektörü olan, daha sonra 1961 Anayasası ön tasarısını hazırlayacak olan İstanbul komisyonuna başkanlık eden Sıddık Sami Onar'ın görüşlerini iki açıdan ele almak gerekiyor: Yazarın anayasal gelişmelerimizin dinamiğinin *ne olduğu* yolundaki görüşleri ile *ne olması gerektiği* yolundaki önerileri.

Onar'ın dinamikler tezi seçkinci niteliktedir. Ona göre, 1876 tarihli ilk anayasa "Mithat Paşa'nın Kanun-ı Esasîsi"dir. İkinci Meşrutiyetin, "1877 Kanun-ı Esasisinin ve bundan sonraki fikir hareketlerinin ve mücadelelerinin yarattığı bir şuura dayanan bir ihtilalin neticesi" olarak görülmüş olması böyle "zannedilerek" büyük "ümitler"e yol açması da bir yanılgıdır. Çünkü olaylar bunun tersini göstermiştir. Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmeleri de, yetkilerini kolaylıkla kötüye kullanabilme eğiliminde olmuş olsa bile, yine bu ilerletici azınlıkların eseridir.[109]

Onar'ın anayasal gelişmelerimizin dinamikleri konusundaki tarih tezi, kendi kaleminden, biraz uzunca yer tutsa bile sunulmaya değer. Sadece cümlelerin sıralanışını değiştirirsek, yazar aynen şöyle diyor:

> I'inci Hamid'den ve hatta III'üncü Ahmed devrinden son cumhuriyet devirlerine, 27 Mayıs 1960 ihtilâline kadar ihtilâllerin çoğu bu aktif kuvvetlerle pasif kitlenin çatışmasından çıkmış, tekâmül ve reformlar ancak azınlıkta kalan ve fakat toplumun gerçek kudretini teşkil eden bu dinamik kuvvetler ve müesseselerle sağlanmıştır [...]. Türkiye'de yenilik hareketleri yukarıdan aşağı inmektedir: I. Hamid, III'üncü Mustafa, III'üncü Selim, II'inci Mahmud gibi Devlet reisleri, Sokullu, Köprülü gibi hükümet başkanları ve son zamanda Atatürk gibi büyük devlet başkanları ve adamları *reform hareketlerinin âmili olmuşlar* ve daima yanlarında ufak bir aydın topluluğu bulmuşlardır [...]. Bu tarihi gerçek ve görüş bize memleketimiz bakımından önemli bir gerçeği gösterir: bizde sosyal müesseselerin çoğu muhafazakâr bir eğilimde değil, aksine, ilerici ve reform taraflısıdır. Ordu, üniversiteler, hâkimler, idare, barolar, hekimler, mühen-

> dis ve mimarlar, öğretmenler çoğunlukla dinamik ve reform taraflısıdır. Sendikalar da bunların yanında yer almaktadır. Şu halde Türkiye'de sosyal müesseseler gerici bir fikri ve politikayı temsil etmemektedir. Aksine, iki yüz yıla yakın bir süredenberi devam eden bir tekâmülün, ileri hareketinin öncüleri ve hatta yapıcıları durumundadırlar.[110]

Görülüyor ki Onar anayasal gelişmelerimizin olumlu yönde ilerlediğini ve bunların, başta önder devlet ya da siyaset adamları olmak üzere, seçkinlerin eseri olduğunu savunmaktadır.

Onar'a göre, anayasal gelişmelerimizin Sened-i İttifak'tan bu yana olan gelişme yönü ise "polis devletinden hukuk devletine" doğrudur.[111] "27 Mayıs ihtilâlinin, iki yüz yıla yakın bir süredenberi devam eden anayasa ve hukuk krizinin bir safhasını, *hukuk devleti oluşu olayları zincirinin* bir halkasını teşkil etmekte" olduğunu belirten yazar şöyle devam ediyor:

> Gerçekten, 1808'de başlayan ve tam hukukî şeklini ve yapısını bulamayan hukuk devleti ve demokrasi hareketinin ve tekâmülünün 1924 Anayasasiyle de gerçekleşmemesi bu ihtilâli doğurmuş ve ihtilâl bir anayasa yaparak krize son vermek ve hukuk devletini gerçekleştirmek suretiyle hukuk alanında bir inkilâp yapmak maksadını takip etmiştir.[112]

Onar'a göre, 150 yıllık oluşumumuz bir hukuk devleti kurabilme özleminin ifadesidir, ama bunda yürümeyen bir yan vardır. Hukuk devleti oluşumu zincirinin halkaları bazen kopuvermektedir:

> Türkiye'de reform hareketlerinin azınlıkta bulunan aydın gruplarından geldiği, sayı çoğunluğunu teşkil eden pasif kitlenin ise buna karşı reaksiyon gösterdiği bir gerçektir. Atatürk de bununla mücadele etmiş ve hâkiki demokrasi bu yüzden gerçekleşememiş ve fakat bu ortamdan faydalanan ve kendisine siyasi parti adını veren teşekküller bir taraftan reformcu görünerek, bir taraftan da demagoji yoluyla reaksiyoncu kitleyi elde ederek tek parti haline gelmeye, bir oligarşi kurmaya ve Devlet kuvve-

> tiyle hükümet ve idare teşkilâtını ele geçirerek şahsi nüfuz ve ihtirasları için kullanmaya muvaffak olmuşlar ve bu hareketler ihtilâllere meydan vermiştir.[113]

Bu durumdan nasıl kurtulunabilir? İşte bundan sonrası Onar'ın 1960'larda ileri sürdüğü geleceğe dönük önerilerin ortaya konmasını gerektiriyor.

Anayasal gelişmelerle ilgili gözlemlerini seçkinci sonuçlarla kapayan Onar geleceğe dönük iyileştirme önerilerini de benzeri temellere dayıyor. Onun anayasal önerileri de, tıpkı anayasal geçmişle ilgili çözümlemeleri gibi, kitlelerin pasifliği, aldatılabilirliği ve hatta "reaksiyonculuğu", yani gericiliği temeline dayanır. Politikacılara, siyasi partilere ve genel oy'a güvensizlik duyan yazar, ilerici seçkinlerin, yani aydınların önderliğine bel bağlamaktadır. Onar'daki demokrasi ve liberalizm özleminin güvencesi aydın sorumluluğudur. Zaten "aydın sorumluluğu"na çağrı, bu dönem Kemalist yazarların başlıca siyasal reçetesidir. Ancak Onar'ı öbürlerinden ayıran nokta, onun, aydınların rejim içersindeki sorumluluğunu ve sürükleyicilik rolünü hukukileştirmeye, yani kurumsallaştırmaya verdiği büyük önemdir. Bunun nasıl olabileceği yolundaki görüşlerini 1961 Anayasasının hazırlanışı sırasında ve daha sonraki eleştirileriyle açıklama olanağı bulan yazar şöyle diyor:

> Şu halde memleketimizin, halkın arzularını, ihtiyaçlarını, şikayetlerini meydana koyan ve kayıtsız şartsız bir seçmen kitlesinin seçtiği, bu kitlenin içinden, onun temsilcisi olarak çıkan milletvekillerinin teşkil ettiği bir meclisin yanında, sanayi, hukuk, ilim, kültür, basın, güzel sanatlar, hekimlik, mühendislik, mimarlık, öğretmenlik ve benzeri meslek grupları, iş ve emeği teşkilatlandıran işçi sendikaları gibi, gerçek dinamizmini vücuda getiren meslek ve iş gruplarını temsil eden bir ikinci meclise ihtiyacı vardır.[114]

Bu, bir bakıma, köklerini Fransız jakobenciliğinde bulan "aydın despotluğu" tezlerinin en ileriye götürülmüş biçimidir. Yazarın bu kurumsallaştırmaya verdiği önem, anayasal geliş-

melerde iradi müdahaleye ve Hukuk'a verdiği büyük önemi açıklar. Bu nokta da Kemalist hukukçuların genel ve ortak bir yanıdır. Onar'ın aydınların yeri ve rolünü hukukileştirmede önerdiği araç ise "mesleki temsil" oluyor. Onar genel olarak siyasete ve özel olarak da siyaset adamlarına ve siyasi partilere kuşkuyla bakmaktadır. Onun gözünde bunlar bir "oligarşi" oluşturmaktadırlar. Bu oligarşinin hukuk devleti ve demokrasi gelişmelerimiz açısından yarattığı olumsuzlukları dengelemenin yolu, mesleki temsile dayalı korporatif nitelikli bir ikinci yasama meclisinin kurulmasından geçer.[115] Yazarın, 1966 tarihli ders kitabında sadece mesleki temsile dayalı ikinci meclisin savunulmasına 26 sayfa ayırmış olması,[116] dinamik azınlıkların, seçkinlerin, kendi deyişiyle "ileri kuvvetler"in[117] işlevinin hukukileştirilmesine, kurumsallaştırılmasına verdiği büyük önemi gösterir.

c) B.N. Esen: Aydınlar gözetimi altında uygarlaşma

Ankara Hukuk Fakültesi anayasa hukuku profesörlerinden Bülent Nuri Esen'in anayasal tezi de seçkinci Kemalist tezlerin tipik bir örneğidir. Esen'in siyasi hukuk anlayışı "aydınlar"ın oynadığı ve bundan sonra da oynayacağı role saygı, kitlelere ise kuşku duyma temeli üzerine kuruludur. Buna göre Türkiye'de anayasal düzeyde gerçekleştirilen bütün ileri atılımlar (cumhuriyet başta olmak üzere) aydınların eseridir. Aydınların oynadığı bu rol, aynı zamanda onlara "meşrûluk veren bir mücadele olmuştur". Kitlelerin tutumu ise, Esen'e göre, bu açıdan olumsuz, en azından güvensizlik aşılayıcı niteliktedir. Yazarın, kitlelerden gelen etki ya da tepkilerden söz ederken, "sokağın etkisi", "kalabalıktan gelen esinti"ler, "kitleye tercih yaptırma konusunda gayretler" gibi deyimler kullanması da bunu gösteriyor.[118] Dolayısıyla Esen'in görüşleri aydınlarla kitleleri karşı karşıya getiren, bunlar arasındaki ilişkinin esas yönünü "çatışma ve çelişme" olarak sunan görüşlerdir.

Esen'in anayasal gelişmelerimizin nerede başlayıp nereye gittiği konusundaki temel görüşü "uygarlaşma" ekseni üzerine kuruludur. Bu temel doğrultunun anayasa hukuku dilindeki özel karşılığı ise "laiklik"tir.[119] Esen, pek çok Kemalist yazar ve

hukukçu gibi, laiklik alanında kazanılan mevzilerin titizlikle korunmasından ve geliştirilmesinden yanadır. Çünkü "milli devletin cumhuriyet olarak yeni bir devlet biçiminde kuruluşuna laiklik düşüncesi temel olmuştur."[120]

Esen'in anayasal tezinin "dinamikler" ve "gelişme yönü" konusundaki temelleri kısaca bunlardır. Şimdi bu tezin, ileriye dönük sonuçları üzerinde durmak gerekecek. Rejimin ve demokrasinin korunması sorunu üzerinde her fırsatta uzun uzun duran Esen, seçkinci tezlerinden nasıl bir demokrasi anlayışına ulaşıyor?

Yazara göre, demokrasi sayısal bir kavram değil, her şeyden önce niteliksel bir kavramdır. Bu bir eğitim ve özellikle siyasi eğitim işidir. Dolayısıyla, bu işi "bilen"le "bilmeyen"in oynayacakları roller aynı olamayacağı gibi, sorumlulukları da aynı olamaz, olamaması gerekir:

> "Oy çokluğu belli bir zamanda bu ana kaidelere aykırı irade belirtisi göstermişse, bunun manası bir kısım siyasilerin hiyaneti, ya da aydınların gafleti demektir. Anayasa düzenine uygun olmayan kitle iradesi tezahürlerine itibar olunamaz. Demokrasinin temel zabıtası Anayasa prensiplerinden kıl kadar ayrılmamaktır. 27 Mayıs hadisesi bu esasa riayet zaruretinin ihtarıdır, aydının uyanışıdır.[121]

"Demokrasi sayı çoğunluğu ile oynanabilecek bir nevi canbazlık değildir" diyen, 27 Mayıs'ın getirdiği "gerçek Anayasa rejimi ile 27 Mayıs öncesinin soysuzlaşma halindeki rejimi arasında, bu sonuncusu lehine, kitleye tercih yaptırma" düşüncesine şiddetle karşı çıkan yazar, DP dönemini ve yönetimini eleştirirken, onların "sokağın etkisi altına" girmiş olmalarına, "kalabalıktan gelen esintiye göre keyfî davranma" tutumu içersinde bulunmalarına özellikle dikkati çekiyor.[122]

Görüldüğü gibi, seçkinci yorumlar bakımından Esen'in anayasal tezi, Onar'ınkinden ve öbür Kemalist yazarlarınkinden farklı değildir. Esen'in düşüncesini ilginç kılan nokta, onun, rejimin güvencesi olarak önerdiği çözüm yoludur. Onar'ın anayasal önerisi, aydınların denge tutmasını sağlayacak olan korporatif

yapılı ikinci meclisti. Esen'in aynı amaçla ileri sürdüğü öneri ise, anayasanın üstünlüğü ilkesine sıkıca yapışmaktır. Ülkemizde anayasacılık hareketleri ve anayasanın üstünlüğü düşüncesi ile Kemalist aydınlar arasındaki bağı göstermesi bakımından ilginç olan bu görüşü, sahibinin kaleminden olduğu gibi aktarmakta yarar var:

> ... Demokrasinin her çeşidinde müşterek olan prensip genel oy prensibidir. Şeklî prensip budur. Hürriyetli demokrasilerin maddî prensibi ise, rejimin kaderine ilişkin meselelerde genel oy'un, Anayasa'daki değişmez prensiplerin bekçiliğini yapması tabiî ve şart olan gerçek aydınların azınlık oy'u ile ahenk içinde olması ve Anayasa üstünlüğünün sağlanmasıdır. Bu neticeyi temin etmek aydınların ödevidir. Ödev yapılmazsa sayı çokluğu gayeyi ve ülküyü tahrip eder [...]. Sayı çokluğunun egemenlik demek olmadığını ve egemenliğin kullanılma şeklinin Anayasa'da çizilmiş bulunduğunu unutmamak lâzımdır.[123]

Onar, birinci meclisin "kayıtsız şartsız bir seçmen kitlesinin seçtiği" bir meclis olacağını, önerdiği korporatif yapılı ikinci meclisin ise böyle olmayacağını belirtiyordu.[124] Esen de burada, genel oy'u ve genel oy'dan çıkan gerici ya da tutucu çoğunluğu "gerçek aydınların azınlık oyu" ile sınırlarken Onar'la aynı amaca yöneldiğini açıklamış oluyor: seçkinlerin rejim içindeki, hatta rejim üstündeki gözetim ve denetimini yeniden sağlamak. Şu var ki, Esen'in bu amaçla önerdiği "Anayasa'nın üstünlüğü" ilkesi ile "egemenliğin Anayasaca çizilmiş sınırlar içinde kullanılabileceği" tezi, Onar'ın "ikinci meclis" güvencesine oranla çok daha geniş kapsamlıdır. Ve Esen'in şu son aktarılan görüşleri hem Kemalist tezin çok partili hayata geçildiğinden bu yana neden anayasacı ve hukukun üstünlüğünü savunucu bir tutum içinde olduğunu, hem de ülkemizdeki "anayasa'nın üstünlüğü" tezinin ideolojik dayanaklarını göstermesi bakımından son derece ilginçtir.

Son olarak hatırlatmakta yarar var ki, Esen'in bütün bu seçkinci tutum ve görüşleri, onu, "yukarıdan gelen", yani

"seçkinler"den geldiği izlenimini uyandıran anayasal hareketlerin her türlüsünü desteklemeye götürmedi. O, 12 Mart dönemi anayasa değişikliklerini desteklemedi, bunları onaylayıcı bir tutum içine girmedi. Hatta, içinde bulunulan olağanüstü (antidemokratik) şartlarda bu değişikliklerin serbestçe tartışılmasına olanak olamayacağı düşüncesiyle, anayasa değişikliği önerisine karşı çıktı.

d) O. Aldıkaçtı: Silahlı Kuvvetlerin denetimi altında anayasal gelişme

İstanbul Hukuk Fakültesi anayasa hukuku profesörlerinden olan Orhan Aldıkaçtı anayasal gelişmelerimizin yaratıcı ve itici gücünün ne olduğu sorusuna şöyle cevap getiriyor:

> Her devletteki gelişmeye uygun olarak, bizde de bu oluşumda temel rolü aydınlar oynamışlardır. Aydınlar topluma hak ve hürriyet kavramını duyurmaya ve benimsetmeye çalışmışlardır.[125]

1876 Anayasası nasıl "aydınların çabaları"nın bir ürünü ise, II. Meşrutiyet de o niteliktedir. Jön Türk hareketiyledir ki mücadele "aydın çevrelerden halka inmeye" başlamıştır. Cumhuriyet tek parti dönemi de bir aydınlar "vesayeti devresi" sayılabilir. 1960 devrimi ve bunu izleyen anayasal gelişmeler de "zinde kuvvetlerin" iradesini yansıtır.[126]

Anayasal rejimimizin olumlu yöndeki bu gelişmelerini aydınlardan ve zinde kuvvetlerden oluşan seçkinlerin işe karışmasıyla açıklayan Aldıkaçtı olumsuz yönteki patolojik değişmeleri de yine iktidardaki unsurların ve kadroların yeteneksizliği ya da kavrayışsızlığıyla açıklamaktadır:

> İttihat ve Terakki ve DP iktidarı olaylarında görüldüğü gibi, hak ve hürriyetler için mücadele ettiklerini ilan edenler, iktidara geldikleri zaman demokrasinin temel prensiplerini ihlâl etmişlerdir. Bu ihlâller, *liderlerin* insan ve insan düşüncesine saygı prensibinin manasını gerektiği gibi *kavrayıp anlayamadıklarını* veyahut bu anlayışın siyasi olayların etkisi altında beliren

> antidemokratik eğilimleri yenecek derecede köklü olmadığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, demokrasi prensiplerinin ruhunu kavrayan ve bu anlayışa göre Devlet faaliyetini her şeye rağmen düzenlemeye kararlı *kadro,* İttihat ve Terakki ve DP iktidarlarının yarattıkları krizde henüz *yetişmemişti.*[127]

Aldıkaçtı'nın seçkinci tezlerinde dikkati çeken iki özellik vardır. Bunlardan birincisi, yazarın, Türklerin bütün tarihleri boyunca "muntazam teşkilatlı Devlet kurmuş" olmalarını, "Türk kanına ve ırkına has olan Devlet duygusu ve kuruculuk dehası"[128] ile açıklamasıdır. Bu düşünce, Aldıkaçtı'nın da belirttiği gibi, aslında Ali Fuat Başgil'den gelmedir. Bunun köklerini Kemalist dönemin bazı kaynaklarında da görmek mümkündür.[129]

İkinci özellik, yazarın, anayasal gelişmelerimiz içersinde silahlı kuvvetlerin oynadığı role baş yeri vermesidir. Aldıkaçtı aynen şöyle diyor:

> Anayasa Hukukumuzun gelişmesinde 9 Temmuz 1961'e kadar olan devrede görülen köklü değişiklikler, Abdülaziz'in, Murat V'in, Abdülhamit II'nin, Vahdettin'in halleri ve DP iktidarına son verilmesi, Silahlı Kuvvetler tarafından gerçekleştirilmiştir. *Anayasa Hukukumuz Silahlı Kuvvetlerin denetimi altında gelişmiştir.*[130]

Bu görüşlerin de sonucu olarak O. Aldıkaçtı, 12 Mart sonrası girişilen Anayasa değişikliklerini benimsemiş ve desteklemiştir.[131] Zaten 1973 tarihinde son baskısı yapılan ders kitabını da yazar şu mesajla bitiriyor:

> "Halen Silahlı Kuvvetleri yeniden aslî fonksiyonuna döndürecek bir ortam yaratmaya yönelen çabalar yapılmaktadır. Anayasa Hukukumuz Silahlı Kuvvetler himayesinde tek parti düzeni yerine, Silahlı Kuvvetler denetiminde çok parti düzeni içinde bulunmaktadır."[132]

Aldıkaçtı'nın anayasal gelişmelerimizin yönü konusundaki düşüncesi nedir? Yazar bu gelişmenin kilit kavramı olarak "fert

hak ve hürriyetleri"nin korunup güvence altına alınması olayını kabul ediyor. Daha genel bir deyişle bizdeki anayasal gelişmeler "otokrasiden demokrasiye geçişin" bir ifadesidir.

Yazarın, anayasal gelişmelerimizi bu yönüyle değerlendirdikten sonra, 12 Mart dönemi anayasa değişikliklerini benimsemiş ve savunmuş olması, birbiriyle bağdaştırılması güç iki çelişik tutumdur.

e) E. Onulduran: Seçkinlerin öncülüğü ve ordu gözcülüğünde "modernleşme"

Tanzimat döneminin bir ürünü olan yeni bürokrasi ve yeni seçkinlerin yarattığı aydınlar hareketi, Ersin Onulduran'a göre, bundan sonraki anayasal gelişmelerin de motorunu oluşturmuştur. Tıpkı Tanzimat yenilikçiliği gibi, 1876 Kanun-ı Esasî'si de bu "seçkinler"in eseridir. Bu sonuncusu özellikle Mithat Paşa'nın elinden çıkmıştır. Kanun-ı Esasî, ülkemizde görülen pek çok siyasi reform gibi, yukarıdan aşağıyadır. Cumhuriyet ve bu dönemin yenilik atılımları da, anayasal belgeler başta olmak üzere, yeni seçkinlerin başarısıdır.[133]

Onulduran'ın "seçkinler tezi"nde de, tıpkı Aldıkaçtı'nınkinde olduğu gibi, silahlı kuvvetlerin oynadığı role özel bir yer ayrılmıştır. 27 Mayıs ile 12 Mart'ı aynı çizgide değerlendiren yazar şöyle diyor:

> ... Gerek 27 Mayıs 1960 darbesi gerekse 12 Mart 1971 muhtırası, Kemalist cumhuriyetin "koruyucu meleği" olarak silahlı kuvvetlerin tutumunu gösterir niteliktedir.[134]

Onulduran'ın anayasal gelişme tezine göre, ülkemizdeki siyasal-hukukî evrimin özü, bugün de devam etmekte olan "modernleşme" olayıdır. Tanzimat döneminin "meşveret" usulünden bugünkü çok partili parlamenter demokrasiye geçiş, özgürlük ve demokratikleşme alanında aşılan yollar, "Batılı ulus-devlet"in kurulması vb bu sürecin değişik cepheleridir. Yazara göre, son elli altmış yıllık gelişmenin bugün varılan aşamasında artık, "siyasal gelişmenin birçok şartı yerine getirilmiş" durumdadır. Şöyle ki, temel siyasi kurumlar oluşmuş, sivil yönetim il-

kesi yerleşmiş, partilere dayalı bir siyasi düzen doğmuş, halkın siyasete katılması sürekli gelişme göstermiş, devletin modern bürokratik cihazı olgunlaşmış ve nihayet çağdaş baskı grupları siyasi hayat üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Bütün bunlar, ülkedeki demokratik kurumların hemen hemen tamamlandığını gösterir.[135]

f) S. Kili: "Elitler"in damgasını taşıyan "modernleşme"

Siyasal bilimci Suna Kili'nin anayasal ve siyasal gelişmelerimizin dinamikleriyle ilgili olarak yazdıkları, "seçkinci" tarih tezlerinin savunusu ve uygulanması niteliğindedir.

Yazara göre, Birinci Dünya Savaşı'na kadarki gelişmelerimizin başını çeken, ordu mensupları, ilerici bürokrasi ve Genç Osmanlılardan oluşan bir "yerli seçkinler" tabakasıdır. 1919-1945 arasındaki gelişmelere damgasını vuran ise bir "devrimci seçkinler" ya da "modernleştirici seçkinler" topluluğudur. Daha sonraki çok partili dönem ise, özünde, "seçkinler arası" bir çatışmanın izlerini taşır. Kısacası, bizdeki siyasal ve anayasal ilerleme yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmiş, bunun öncülüğünü ve yapımcılığını sultanlar, askerler, memurlar ve aydınlar üzerlerine almışlardır.[136] Hatta, yazara göre, siyasal düşünceler alanında ortaya çıkan ayrılıklar bile, seçkinler arasındaki çatışmaları yansıtmaktadır.[137]

Kili'nin siyasal ve anayasal gelişmelerimizle ilgili olarak saptadığı gelişme yasası bir "modernleşme" eğilimidir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar olagelen "kendini savunma modernleşmesi"ydi. 1919-1945 arasında "devrimci seçkinler"in gerçekleştirdiği ise çokuluslu imparatorluktan bağımsız ulusal devlete geçişi bildiren bir "modernleşme" olmuştur. Bu reformlar çok partili dönemle ortaya çıkacak olan "açık toplum"un da temellerini hazırlamıştır.[138] Bu yeni dönem gericiliğin yeniden siyaset sahnesine çıkmasına yol açmışsa da, köylülerin siyasi bir güç haline gelmesini de sağlamıştır.[139]

g) İ. Arsel: Şeriat düzeninden laik düzene geçiş ve "Tek Adam"ın rolü

Profesör İlhan Arsel tipik ve klasik bir Kemalisttir. Onun anayasal gelişme tezinin başlangıç noktası, bütün olumsuzlukların kaynağı olan şeriat düzeni, varış noktası ise laiklik ve evrensel kültür temelinde "dünya kardeşliği"dir. Türkiye'de bugüne kadar olan bitenler, bunun sadece birinci aşamasına, yani şeriat düzeninden laik düzene geçişe ilişkindir. Bu alanda gerçekleşenler de Cumhuriyet döneminin ve Atatürk'ün eseridir. Arsel'in anayasal tezini, dinamikler ve gelişme yönleriyle ilgili görüşlerini her dönem için bir arada ele alarak şöyle özetleyebiliriz.

Arsel'e göre, Osmanlı anayasal düzeninin belirleyici niteliği şeriat üzerine kurulu oluşudur. Şeriat ise, her zaman, ekonomik ve ekonomik olmayan bir sömürünün aracı olmuştur. Geriliğin ve her türlü toplumsal kötülüğün, bu arada keyfi ve zorba yönetimin kökü de şeriattadır. Çünkü şeriat devleti daima totaliter, despotik ve keyfidir, kişiyi hep hiçe sayar. Din-devlet birliği temeli üzerine olan şeriat düzeni iktidarın ilahi ve mutlak niteliğini savunduğu gibi, gerek siyasal ve hukuki, gerekse başka alanlarda yenilikçiliğe de karşıdır.[140]

İşte, "anayasalcılık ve demokrasi"nin bizde gelişmeme nedeni bu olmuştur. Batı'da bu yoldaki ilerlemeler, insan aklının ve iradesinin ta Eski Yunan'dan ve Hıristiyanlığın ilk günlerinden beri din etkisinden kurtulmuş, özgürleşmiş olmasıyla sağlanabilmiştir. Osmanlı'da ise şeriat düzeni yüzünden bu temel gelişme olmamış, laikleşme gerçekleşmemiştir. Bu eksiklik, "anayasalcılık ve demokrasi" hareketlerinin de yokluğunu açıklar. Şeriat sistemine giriş, Türklüğün zararına olduğu gibi, bundan çıkış da hemen hemen olanaksız hale gelmiştir. Kısacası, Osmanlı düzeni, milli ve demokratik olmadığı gibi, böyle olabilmenin kapılarını da sıkıca kapalı tutmuştu. Bu durumda laik, demokratik, kişinin özgürlüğüne dayalı ve millet egemenliğini kabul eden bir sisteme geçiş yolu hemen hemen tıkalıydı. 19. yüzyılda "hukuk devleti yönünde ilk adımlar" atıldıysa da, bunlar bir toplumsal tabana oturmadı, karşılığı ve güvencesi bulunmayan birtakım "bağışlar" olarak kaldı.[141]

İşte, Cumhuriyet ya da Atatürk devrimi teokratik devletten demokratik devlete geçiştir. Bu büyük dönüşümün yapıcısı Atatürk'tür. Egemenliğin millete ait bir yetki oluşunu, askerî iktidarın sivil iktidara bağlılığı ilkesini, baskıya karşı direnme anlayışını getiren odur. Çok partili hayat ile 27 Mayıs tipi gelişmeler de onun tohumlarını ektiği düşüncelerin ürünüdür. Onunla başlayan bu yeni anlayışın yöneldiği son amaç ise insan sevgisi ve dünya kardeşliğine dayalı daha ileri bir düzendir.[142]

Feodal-İslamcı kültürün ve onun anayasal kurumlarının amansız bir eleştiricisi olan Arsel'in anayasa tezi idealist bir yönteme dayalıdır. Onun, anayasal gelişmeler teorisi bir *"anlayış* değişimi olayı"nın anlatılması üzerine kuruludur. Bu değişimin ekonomik ve sınıfsal temellerini araştırmak, Arsel'in pek yakınlık duymadığı bir yöntemdir. O kadar ki, örneğin, köleliğin kökeni olarak şeriatı göstermekle yetinen yazar, 1854 ve 1857 yıllarında yapılan dış antlaşmaların bir gereği olarak bu kurumun kaldırılışını şeriata ve gericiliğe indirilmiş bir darbe olarak olumlu bulurken, aynı dış etkilemenin çok daha önemli bir yönünü, yani sömürgeleştirici özelliğini hiçbir yerde söz konusu etmemektedir.[143]

Böylece, Arsel'in tezi, anayasal gelişmelerimizin, laiklik ekseni çevresinde dönen, en idealist ve kavramsal bir açıklaması niteliğindedir. Bu yönleriyle yazarımız, uzun süre maddeci yaklaşımlarını bir yana bırakmış olan Kemalist anayasacılığın yazı kadrosunda yer alır. Ancak onun öbürlerinden ayrıldığı nokta, bu tezleri ve sadece bunları günümüzde en militanca işleyen bir anayasacı oluşudur. Söz yerindeyse, onun özelliği ya da orijinalliği, günümüzde bile klasikliğini sürdürüyor oluşundadır.

h) M. Kapani: Batılı demokrasiye geçiş süreci

Ankara Hukuk Fakültesinde kamu hukuku okutan Profesör Münci Kapani'nin düşüncesi Batı tipi bir parlamenter demokrasiye saygı temeli üzerine kuruludur. Yazarın bütün yayınlarına bu görüş egemendir. Onun bu çerçeve içinde Türkiye açısından sürekli savunduğu iki temel vardır: demokrasimizin tam ve gerçek bir düşünce özgürlüğünü gerçekleştirmesi ve sosyal bir içerik kazanması.[144]

Kapani, daha çok, "kamu hürriyetleri" sorunuyla ilgilenmiş olması sonucu olsa gerek ki, anayasal gelişmelerimizin anlamını, devlet ile kişi arasındaki ilişkilerin evrimi açısından kavramak eğilimindedir. Bu bakımdan, "hürriyet" kavramının uğradığı gelişmelerin anlatılması, onun anayasal tezinin belkemiğini oluşturur.

Kapani'ye göre, 19. yüzyıldaki anayasal gelişmelerimizin doğrultusu "yukarıdan aşağıya"dır. Özellikle Tanzimat döneminde atılan adımlar "halk isteğinin ve kitleden gelen bir itişin değil, fakat başta bulunan devlet adamlarının duydukları ıslahat ve yenileşme ihtiyacının sonucudur. Bu konuda Batılı devletlerin oynadıkları önemli rolü de ayrıca belirtmek gerekir".[145] Ancak, anayasal gelişmelerimizin itici unsurlarının çerçevesi zamanla bir genişleme göstermemiş değildir. Örneğin, Tanzimatın ikinci aşamasında (1856'dan sonra), "Batı kültürü ile temasa geçen bir avuç Türk aydını yeni keşfettikleri hürriyetçi fikirleri yayma çabasına girişmişler", liberal siyasi düşüncenin yayılması ve gerçekleşmesi yolunda bir "fikir ve aksiyon grubu" oluşturmuşlardır. I. Meşrutiyet bu hazırlık üzerine oturmuş, Mithat Paşa etrafında, bir "aydınlar grubu" bulabilmiştir. Bu gelişmenin dönüm noktası ise 1908 hareketidir. "Bu, Osmanlı devletinde liberal yöndeki reform teşebbüslerine *ilk defa olarak* yeni bir unsur, *halk* unsurunu katan bir olaydır. Sayı bakımından bu unsurun genişlik derecesi ne olursa olsun, önemli olan nokta, 1908 Meşrutiyetinin ilk defa *aşağıdan yukarıya* bir hareket şeklinde kendini göstermesidir."[146]

Kapani'nin, bundan sonraki anayasal gelişmelerimizin itici güçleri konusunda herhangi bir yorumuna rastlayamadık.

Kapani'ye göre, anayasal gelişmelerimizin tarihî yönü, parlamenter demokrasi ve özgürlüktür.[147] Bu nedenle, kişilere devlet karşısında birtakım haklar tanıyan Tanzimat dönemi, özellikle Türklerin ilk "Haklar Beyannamesi" sayılabilecek olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, bunu genişleten 1856 Islahat Fermanı, "sınırlı anayasal monarşi"yi getiren 1876 Anayasası, klasik parlamenter sistemin ruhuna uygun bir mekanizma kurmaya çalışan 1909 Anayasa değişiklikleri, bu oluşumun eksik ve yetersiz de olsa önemli uğraş noktalarıdır.[148] Yazarın bu dönemle ilgili

yorumlarında dikkati çeken bir nokta, Tanzimat yeniliklerine karşı beliren tepkinin sadece gerici kanadına işaret etmesidir.[149] Oysa hem yukarıda görüldüğü hem de ilerde görüleceği gibi, Tanzimat dönemini sömürgeleşme kavramı açısından ele alan bazı Kemalist yazarlar bu döneme karşı gösterilen tepkideki sömürgeleşme aleyhtarı tutumlara da işaret ederler.

Kapani'ye göre, Atatürk devrimleri "demokrasiye hazırlık" niteliğindedir. Bunların temelini oluşturmuş olan Kurtuluş Savaşı iki cepheliydi: dışa karşı tam anlamıyla "*bağımsız* bir devlet"in, içerde de, iktidarını halktan alan bir hükümet sisteminin kurulması için mücadele. Bu dönem Türkiye'si "hürriyet"i sadece "bağımsızlık" anlamında almamış, aynı zamanda "ferdin millet içindeki hakları" sorununu da çözümlemeyi amaçlamıştır. İşte, monarşiden ve teokrasiden sıyrılış, "bütün devrimlerin ruhu ve dayanak noktası" olan laiklik, bu yolda atılan adımlardır. Kısacası Kemalist yöntem, önce *"emperyalizmle savaş* ve *bağımsızlık,* sonra *modernleşme* ve *demokrasiye hazırlık*" yolunda ilerlemeye dayanmıştır.[150] Atatürk'ün son amacı ise "parlamenter demokrasi"yi kurmak olmuştur.[151]

Kapani'ye göre, Türkiye'de 1950 yılı, "plüralist demokratik düzene geçiş", "tek parti otokrasisinden çok partili demokrasiye geçiş" yılıdır. Ancak, DP iktidarı demokrasi oyununun kurallarına uymamış, bir yandan baskı yollarına başvururken, öbür yandan da Atatürk ilkelerini çiğnemiş ve gerici hareketleri beslemiştir. İşte, ordu ve gençliğin eseri olan 27 Mayıs, "Atatürk ilkelerini ve demokrasiyi kurtarma" hareketidir. Bu aynı zamanda bir "baskıya karşı direnme"dir. Onun ürünü olan 1961 Anayasası da totalitarizme karşı demokratik ve hürriyetçi bir rejimi kurma amacıyla hazırlanmıştır. İleri bir hürriyet anlayışına dayanan Anayasamız, "demokratik hür düzenin *temel hukuk çerçevesini* getirmiştir."[152]

Kapani, bu özetten de anlaşılacağı gibi, Kemalist dönemin siyasal ve anayasal mirasına sıkıca yapışmakta, bunu, *asıl amaç* saydığı Batı tipi demokrasi taraftarlığıyla birlikte götürmektedir. Onu, ilerde ele alacağımız Berkes, Avcıoğlu gibi Kemalist yazarlardan ayıran birinci nokta, siyasi rejim konusundaki seçimini böylesine kesin bir şekilde yapmış olmasıdır. Kapani'nin Batı

demokrasisine olan saygısı, onu, sınıf temeli ve yarattığı ekonomik ve sosyal sonuçlar ne olursa olsun, çok partili hayat yolunda atılmış adımları kesinlikle olumlu karşılamaya götürüyor. İlerde göreceğimiz bazı Kemalist yazarların 1945 ya da 1950 sonrası rejimimizi, en gerici sınıfların iktidarı olmak ve emperyalizmin de etkisini artırmış olmak bakımından, sadece çağdaşlaşma noktasından değil, demokrasi açısından da bir geriye dönüş saymalarına karşılık, Kapani, kurulu düzenin tutucu partileri arasında cereyan eden 1945-1950 yarışmasını "plüralist demokratik düzene geçiş" olarak görebilmekte, 1950 seçimlerini de "hür seçimler" olarak niteleyebilmektedir. Öte yandan, Kapani'nin anayasal gelişme tezinde "emperyalizm" sadece ülkenin işgal altında bulunduğu yıllara özgü bir sorun olarak kavranmış gibidir. Ne bundan önceki, ne de bundan sonraki dönemle ilgili çözümlemelerinde yazar, anayasal gelişmeleri bu olgu açısından değerlendirmeye girişmiyor.

Kapani'nin yönteminde emperyalizm ve sınıflar gibi unsurların yer almayışı, onun, demokrat bir aydının ve bilim adamının özlemleriyle dolu yayınlarını, maddi temellerinden kopuk bir "demokratikleşme", daha doğrusu batılılaşma tezine dönüştürüyor. Demokratik ve hürriyetçi bir düzenin gerçek güvencesini arayan yazarın bu güvenceyi, bu amaçlara "ruh ve can verecek olan *insanlar*"da bulması, "hürriyete sahip olabilmek için her şeyden önce ona *inanmak*, onu *istemek* gerekir" demesi de[153] idealist yöntemin onu ister istemez ulaştırdığı bir sonuçtur.

Kısacası, bu nedenledir ki biz, Kapani'nin görüşlerini, az ilerde yer alacak olan Kemalist yazarlar arasında değil, burada ele almayı daha doğru bulduk.

i) R.G. Okandan: Kemalist reformculuğun utangaç savunusu ve bunun "demokrasi"yle uyuşmadığı varsayımı

İstanbul Hukuk Fakültesi kamu hukuku profesörü Recai Galip Okandan'ın görüşlerini *Amme Hukukumuzun Ana Hatları* adlı kitabından[154] izlemek mümkündür. Ne var ki buradaki açıklamalar Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar gelmektedir. Okandan'ın *Umumi Amme Hukuku* kitabında[155] ise kurtuluş sonrası gelişmelerle ilgili bilgiler bulunuyor, ama,

burada, gelişme dinamikleri konusunda herhangi bir yoruma rastlanmıyor.

Okandan'a göre, anayasal gelişmelerimizin II. Meşrutiyete kadar olan döneminde kurulu düzen yanlıları ile yenilikçiler arasında bir mücadele vardır. Ama bu mücadele halk kitlelerinin dışındadır. Örneğin Tanzimatta bir "milli reaksiyon" niteliği, kitlelerin etkisi yok, buna karşılık tek taraflı ve "yukarıdan aşağı"ya bir eylem vardır. Amaç da, iç sarsıntıların giderilmesi ve dış baskıların önlenmesidir. Aynı şekilde Birinci Meşrutiyet de aşağıdan gelen, kitlesel ve milli bir hareket değil, "yukarıdan gelen" bir aydınlar hareketidir.[156]

Okandan'ın dinamikler tezine göre, II. Meşrutiyet bir dönemeç noktasıdır. Bu olayda ve onu izleyen gelişmelerde, ilk defa olarak, kitlelerin varlığı görülür. II. Meşrutiyet "kitle içinden fışkırmış"tır. Bundan sonraki yıllarda, özellikle saltanat makamının kimin tarafından doldurulacağı konusunda artık toplumun da bir sözü olacaktır. II. Abdülhamit'in tahttan indirilişi ve yerine Mehmet Reşat'ın getirilişi bunu gösterir.[157]

Okandan'ın, anayasal gelişmelerimizin temel yönü konusundaki tezinin ne olduğunu açık ve seçik olarak saptayabilmek zordur. Ancak onun ana tezinin, "batı demokrasisi kurumlarının benimsenmesine doğru sürekli gelişme" tezi olduğu söylenebilir. Yazarın, Osmanlı İmparatorluğu'nda, III. Selim ve II. Mahmut tarafından gerçekleştirilen, daha sonra Tanzimat döneminde geliştirilen, sonunda da I. ve II. Meşrutiyetlere yol açan atılımları, bütün eksiklik ve yetersizliklerine rağmen olumlu yanlarıyla da kavramasındaki temel tutum budur. Okandan bu dönem gelişmelerinin kişi haklarının doğuşu, meşveret sistemine geçiş, keyfiliğe karşı üstün hukuk ve hukukla bağlı devlet fikrinin yeşermesi, meşrutiyet olayları ve nihayet halkın egemenliği ve cumhuriyet yolundaki adımlar açısından taşıdığı değeri sık sık belirtiyor. Özellikle II. Meşrutiyet düşünce akımları, İmparatorluğun parçalanmasında rol oynamış olsalar bile, doktrin açısından zengin bir "malzeme" getirebilmişlerdir. Pozitif hukuk alanında bu dönemde beliren yeni gelişmeler ise, ileriki milli devletin kurulmasına temellik etmişler, bir alışkanlık ve tecrübe sağlamışlardır.[158]

Okandan'ın kurtuluş sonrası anayasal gelişmelerimizi açıklamak için sık sık başvurduğu kavram ise "milli devlet"in kurulmasıdır. Milli bağımsızlık savaşının başarıya ulaşabilmesi için de, M. Kemal ve arkadaşları, milletin azim ve kararlılığına dayanmak durumunda kalmışlardır. Milli hareketin, milli egemenlik ve milli irade doktrinine dayandırılması gibi bir sonuç da buradan doğmuştur.[159]

Okandan, 1924 Anayasası ile tek parti dönemine ilişkin birtakım eleştiriler getirmektedir. 1924 Anayasasını hazırlayan meclis aslında bir anayasa yapmaya yetkili (kurucu) meclis olmadığı halde bu yetkiyi kendinde bulmuş, bu yetmiyormuş gibi, bir de yaptığı anayasayı halkın oyuna sunmamıştır. Üstelik bu metin hukuk devletini ve kişi haklarını gerçekleştirecek düzenlemelerden de yoksun tutulmuştur.[160]

Okandan, tek parti döneminde gerçekleştirilenler karşısında da ikircikliidir. Bir yandan, gerçekleştirilen atılımları "büyük devrim" hareketleri olarak tanıtmakta ve bunları övmekte, öte yandan ise, her çok partili hayat denemesinin gerici sonuçlar yarattığını kabul etmekle beraber, yine de bu dönemde çok partili ve serbest seçimlere dayalı bir düzenin kurulmamış olmasından yakınmaktadır. Yazara göre, 1924 Anayasası, egemenliği kolektiviteye vermiştir, ama "kolektivite bu egemenliği Anayasanın belirttiği tarzda kullanma imkânı bulamamıştır". Her şey, "tek partinin ileri gelen organları tarafından kolektiviteye empoze edilmiş"tir.[161]

Okandan'a göre, muhalefet akımlarının, devletin bütünlüğünü sarsacak olayların çıkmasına yol açtıracak kadar ipin ucunu kaçırmış olmalarının nedeni, "sırf bu muhalefetin, onun liderliğini üzerine alanlar tarafından iyi yönetilememesi"dir.[162] Yoksa, biz ekleyelim, yapısal ve toplumsal nedenler değildir. Yazara göre, 1945'te çok partili hayata geçilmesi de tek parti yöneticilerinin duydukları "lüzum" üzerine olmuştur. Fakat 1924 Anayasasının eksiklikleri bir kere daha kendini belli etmiş ve bu, 27 Mayıs hareketine yol açan sebeplerin başlıcası olmuştur.[163]

Okandan'ın yazdıklarından, onun anayasal gelişmeleri kavrayışıyla ilgili olarak çıkarılabilecek sonuçlar bunlardır. Yazarın Türkiye'yle ilgili olarak yazdıklarının geri kalan bölümü, anayasal gelişmelerin metinsel aşamalarını aktarmaktan ibarettir.

C. Kemalist anayasal tezlerde yeniden canlanma

1980 sonrasında Kemalist tarih ve anayasa tezlerinde yeniden bir canlanma görüldü. 1945-1960 yılları arasında ortaya çıkan yüzeysel yorumların yerini, daha derinlemesine çözümlemeler aldı. Bunda elbette yeni ortamın daha demokratik nitelikte oluşunun ve sosyalist yönteme duyulan ilginin de payı büyük olmuştur.

1) D. Avcıoğlu: Toplumsal devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa gidiş

Doğan Avcıoğlu, hukukçu olmamasına rağmen, incelememizde adı geçmesi gereken bir yazardır. Onun konumuz açısından önemi sadece, yazdıklarından bir anayasal gelişme tezi de çıkarılabilmesinde değildir. Asıl önemli olan, yazarın kullandığı yöntem ve vardığı sonuçlardır. Denebilir ki Avcıoğlu Kemalist sosyal ve siyasal bilim edebiyatımıza materyalist tahlilciliği yeniden sokanların başında gelir. Bu yüzden de onun yazdıkları geniş yankılar uyandırmıştır. O kadar ki, Avcıoğlu ve Berkes'in katkılarıyla başlayan bu yenilik, yıllardır koyu bir idealizme saplanmış, toplumsal boyutları belirlenmemiş soyut kavramların arkasından koşmuş olan "Kemalist" siyaset ve hukuk düşüncesinin de canlanmasına yardım etmiştir. Ayrıca Avcıoğlu'nun yazdıkları, Kemalist tahlilciliğin seçkinci eğilimlerinden sıyrılmaya başlayışının da bir göstergesidir. Yazar, *Türkiye'nin Düzeni* ile, yalnız maddi olayların incelenmesi sorununu değil, aynı zamanda "kişi"lerin karşısında "toplum"un incelenmesi sorununu da ön plana çıkarmış ve koymuştur.

Avcıoğlu'na göre, gerek siyasal gerekse anayasal gelişmelerimiz açısından iticilik rolünü oynayan güç, küçük burjuvazi olmuştur. Yazarın 1966'larda daha sık kullandığı bir ifadeyle:

> [bu] ara tabakalar, geleneksel olarak Türkiye'nin kaderinde hep önemli bir rol oynamışlardır. [Bunlar] toplumun ilerici kesimini teşkil etmektedirler. Çıkarları, modernleşme ve hızlı kalkınmadan yanadır. Toplum hayatında önemli rolleri dolayısıyla, öncü

> bir rol oynamaya, kendilerini özel çıkarlarının üstüne çıkmaya zorlayan tarihî bir misyona sahip saymak eğilimindedirler.. İlerici bir nitelik taşıyan Anayasamız da bu ara tabakaların eseridir... Eğer bugün –1966– emperyalizm-ağa-komprador ittifakı Anayasayı tamamen rafa kaldıramıyor ve Türkiye'yi Güney Amerika ülkelerine benzetemiyorsa, bu proletaryanın değil, ara tabakaların direnişi sayesindedir."[164]

Görülüyor ki Avcıoğlu hem anayasal tarihimizin itici gücünün, hem de anayasal gelişmelerimizin güvencesini bir toplumsal gücün varlık ve eylemlerinde bulmaktadır. Onu, anayasal gelişmelerimizi hiçbir sınıfsal anlamı olmayan "seçkinler" kavramıyla açıklayan ve bu gelişmelerin güvencesini de yöneticilerin "iyi niyet ve dürüstlüğü"nde ya da "aydınların sorumluluğu"nda arayan öbür Kemalist yazarlardan ayıran da budur.

Avcıoğlu'na göre, anayasal gelişmemizin belli başlı basamakları nelerdir ve bunlar nasıl yorumlanmalıdır? Avcıoğlu'dan aşağıya çıkarılan tarih şeridi hem bunların cevabını bulmak, hem de yazarın anayasal gelişme tezini ortaya çıkarabilmek bakımından yararlı olacaktır.

Avcıoğlu'na göre, bazılarının sandığının tersine Sened-i İttifak "Türkiye'de ilk amme hukuku belgesi" değil, "eşkıyalığın meşrûlaştırılması"dır. Derebeyi eşkıyadır, feodal bile değil. Daha sonraki II. Mahmut reformları da Batı'nın baskısına karşı koyabilmek için "yukarıdan" aşağıya sahneye konmuştur, bunlarda tabandan gelen bir baskı yoktur.[165]

Avcıoğlu'nun Tanzimat'a bakışı, hukuki ve anayasal gelişmeleri ekonomik ve sosyal temelleriyle kavramanın bir örneğidir. Burada, emperyalizm etkisi ve sömürgeleşme süreci başlıca olgulardır. Buna göre, 1838 Ticaret Antlaşması serbest ticaret şartlarını sağlamıştı. Tanzimat hareketi de "batı kapitalizmi yararına kurulan bu açık pazar düzeninin gerekli kıldığı idarî, malî vb. reformları gerçekleştirecektir... 1838 Antlaşması gibi Tanzimat reformları da İngiltere tarafından empoze edilmiştir. Şüphesiz, can ve mal güvenliğinin sağlanması, idarede ve vergi sisteminde reformlara girişilmesi, ticaret, ceza vb alanlarda yeni kanunlar hazırlanması, toprak sisteminin ıslahı vb, bağım-

sız kapitalist gelişme yoluna girebilseydi, Türkiye'nin de kendiliğinden el atması gereken reformlardı. Ne var ki açık pazar şartlarında bu reformlar esas bakımından, Batı kapitalizminin çıkarlarına hizmet etmekten ve Türkiye'yi sömürgeleştirmekten başka sonuç vermemiştir... Bu batılılaşma ... bir uydulaşmadır."[166] Özellikle, bu reformların başlıcası olan 1839 Fermanının gerçek amacı, "kapitalist girişime ve bu girişimin aracısı hristiyan unsurlara güvenlik ve ayrıcalık sağlamaktır."[167]

Tanzimatın başka sonuçları da olmuştur. Eskiden nüfuzlu paşalara güvenerek siyasette yükselinirken, Mustafa Reşit Paşa nüfuzlu devletlere güvenerek yükselmenin çığrını açmıştır. Uydu Batıcılık padişahın iktidarını sınırlamakta, paşaları padişahın iktidarına ortak yapmakta, onların can ve mal güvenliğini sağlamaktadır. Yüksek memurların mirasını hazineye devretme usulü kalkmaktadır. Tanzimat reformları bu anlamda paşaların çıkarlarına uygundur. Bu hareket "hukuk planında dahi batılılaşma değil, batının sömürgesi olma hareketidir". Bunlardan yararlananlar paşaların yanı sıra Batı kapitalizminin yerli komisyonculuğunu yapan Rum ve Ermeni aracılardır.[168] Hatta "Tanzimat reformculuğu rum ve ermeni reformculuğu demektir".[169]

Hatırlanacağı gibi, Tanzimatı sömürgeleşme olayının bir parçası olarak ele alan tezler ilk çekirdeklerini M. Kemal'de bulmaktaydı.[170] Daha sonraki dönemde ise, emperyalist kültür ve ideolojinin ve özellikle emperyalist sosyal ve siyasal bilimciliğin etkisinde kalan Kemalist yazarlar bu tezlerini unutmuşlar, varolana karşı "yeni" olarak gelen ne varsa, bağırlarına basmışlardı. Onlara göre, padişah iktidarını sınırlayan her şey, nereden geldiğine ve niçin geldiğine ve kime yaradığına bakılmaksızın, "hukuk devleti" yolunda atılmış olumlu bir adımdı. Bu görüşler sonunda soyut ve her türlü ekonomik ve sosyal anlamını yitirmiş bir kavramla dile getirilmeye başlandı: batılılaşma. İşte, Avcıoğlu'nun Tanzimat tahlili, uzun yıllar süregiden bu basmakalıp görüşlere karşı bir tepki, yükseliş dönemindeki Kemalizmin tahlillerinde görülen radikalizme de geri dönüş niteliğindedir.

Yazarın Tanzimatın yarattığı sonuçlarla ilgili görüşleri de şöyle derlenebilir. "Tanzimat tipi batılılaşma ile birlikte, yaban-

cıların elinde Türk milletinin aleyhine vasıta rolünü benimsemiş bir yönetici zümre ortaya çıkmıştır... Tanzimat sayesinde katil ve müsadere kâbusundan kurtulan yüksek yöneticiler, ikbal yolunu yeni efendilerde aramışlardır." Bu bir "komprador bürokrasi"dir ve işi de ülkeyi Avrupa sermaye gruplarının yararına göre yönetmek ve bundan da payını almaktır. Bu, eski Osmanlı bürokrasisinden farklı bir şeydir. "Emperyalizmin ürünü olan yeni bir türdür." Böylece bunlar azınlık burjuvazi ile birlikte ve onun yararına ülkeyi yöneteceklerdir.[171]

Avcıoğlu'na göre, Tanzimat batıcılığına karşı tepki, toplumun mütevazı ailelerinden, küçük memur ve esnaf tabakalarından gelme aydınlardan yükselmiştir. Yeni Osmanlılar "milli iktisat" fikrini getirdiler ve "vatan ideolojisi"ni yaymaya çalıştılar. Daha sonra, bunların takipçisi olan Jön Türk akımı, Makedonya ve özellikle Selanik ticaret burjuvazisiyle birleşti, bunun da desteğini aldı. Bu sonuncular Mihver devletlerine yakındılar ve İstanbul'un temsil ettiği tekelin kendi yararlarına yıkılmasını istiyorlardı. 1908 hareketi bunun sonucu olarak doğdu. İttihat ve Terakki milliyetçiliği ile laiklik akımı, daha sonraki Atatürk reformlarının köklerini oluşturdu.[172]

Yazara göre, Atatürkçülük hareketinin iki ana fikri vardır: milliyetçilik ve çağdaş uygarlık. Milliyetçilik her alanda tam bağımsızlık demektir. Çağdaş uygarlığa ise "toplumsal devrimler"le ulaşılacaktır. Böylece Atatürkçü tez, "bağımsızlık içinde, toplumsal devrim yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşma" diye özetlenebilir.[173]

Kurtuluşla başlayan ve cumhuriyetle gelişen bu dönem hakkında nasıl bir yargıda bulunulabilir? Avcıoğlu, milli bağımsızlığın elde edilmesini, saltanat ve hilafetin kaldırılmasını dahi başlı başına büyük eylemler olarak değerlendiriyor. Ayrıca ona göre, birçok eski kurumların tasfiyesi ve laikliğin benimsenmesi, toplumsal değişmelerin sağlanabilmesi için gerekli ortamı hazırlayan reformlardır ve bu açıdan önemlidirler. Hilafetin kaldırılmasının yanı sıra, öğretimde birliğin sağlanması, tekkelerin kapatılması, Medeni Kanunun kabulü de bu arada anılmak gerekir. Ancak, Kemalist reformlar toplum yapısını temelinden değiştirecek nitelikte olmadılar. Bunun yolu her şeyden önce

toprak reformundan geçerdi. Yapılan reformlar ise eşrafın yeni topraklar elde ederek etkinliğini artırmasını engellemek şöyle dursun, tersine, bunu pekiştiriyordu. Medeni Kanunun oynadığı rol buna örnektir. Ayrıca 1937'deki anayasa değişikliğine kadar, Anayasa'nın 74. maddesi toprak reformuna engel de oldu. Kısacası, Kemalist devrimin antifeodal yönü güdük kaldı. Bunun başlıca sebebi, kurtuluş yıllarından başlayarak, eşrafın siyasal alanda önemli bir rol oynamakta oluşudur.[174] Nasıl Kurtuluş Savaşı bir "eşraf, milliyetçi subay ve aydın" işbirliğine dayandıysa, daha sonra kurulan Halk Fırkasında da eşraf önemli bir yer kaptı.[175] Bir başka engel de, tutucu bürokratların devrimci kadrolara karşı direnmesidir.[176]

Avcıoğlu, bütün bu yetersizliklerine rağmen, Kemalist dönemde gerçekleştirilen yeniliklerin "üstyapı" devrimleri diye küçümsenmesine kesinlikle karşıdır. Gerçekleştirilenler, ona göre, yalnız cumhuriyetin sağlam temellere oturtulması ve özgür düşünce yolunun açılması için değil, nüfusunun % 90'ını oluşturan köylünün "milletin efendisi" yapılması, yani "demokratik devrimin gerçekleştirilmesi" için de zorunluydu. Kısacası, bunlar "altyapı devriminin ön koşuludur"lar. Öte yandan, "demokratik çağdaş halk devleti kurma yolunu açık tutan Atatürkçü dış politika da başlı başına bir altyapı devrimidir. Daha doğrusu, bu dış politika, altyapı devriminin, onun kadar önemli vazgeçilmez bir ön koşuludur."[177]

Avcıoğlu'nun 1921 ve 1924 Anayasalarını doğrudan doğruya ele alan açıklamalarına rastlayamadık. Onda, Kemalist dönem anayasaları ile ilgili tek doğrudan açıklama, devrim ilkelerinin anayasaya geçirilişiyle ilgili 1937 değişikliklerine ilişkindir. Avcıoğlu bunları "Devrimci Anayasa" başlığı altında sunmaktadır.[178]

Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmelerimizin önemli bir dönemeç noktası olan "çok partili hayat" konusunda da Avcıoğlu'nun getirdiği görüşler, soyut bir "batıcılık" ya da "modernleşme" tezi savunucularının bu konudaki tezlerinden çok farklıdır. Avcıoğlu'na göre, 1945'ten sonra geçilen çok partili hayat, onu yaratan nedenler ne olursa olsun, sonuç olarak, toprak ağası, eşraf ve komprador kapitalistlerin egemenliğinin güçlen-

mesi demek oldu. Bu yeni düzene geçişin işçi, köylü ve "milliyetçi devrimci" saflardan dahi destek görmüş olması, onun sınıf niteliğini değiştirmez. "Hürriyet" ve "insan hakları" sloganlarının gerisinde gizlenen aslında bu sınıfların çıkarından başka bir şey değildir. Zaten sonuçta da gelen, hürriyet olmamış, antikomünizm ve gericilik olmuştur.[179]

Avcıoğlu'na göre, 27 Mayıs hareketi de otoriter rejime ve baskılara, Atatürk devrimlerine saldırılara karşı duyulan tepkiden doğmuştur. Ancak bunda ekonomik etkenlerin de rol oynadığı söz götürmez. Hareketin gerçekleştiricisi olan ordunun enflasyoncu kapitalist gelişmenin başlıca kurbanlarından oluşu bu açıdan anlamlıdır. Gerçi bu hareketin ne belli ve sistemli bir düşüncesi, ne de kadroları oluşmuştu. Tek amaç bir anayasa yapmaktı. Ancak, 27 Mayıs hareketinin yalnız bunu gerçekleştirmiş olması bile, başlı başına büyük bir yarar sayılmak gerekir.[180]

Avcıoğlu'nun konumuzu ilgilendiren görüşlerinin ana çizgileri bunlardır. Yazarın yayınları, uzun süredir antiemperyalist özünü yitirmiş olan Kemalist tezlere taze kan aşılamıştır. Çünkü Avcıoğlu'nun bütün bu görüşlerinin değişmeyen ekseni, siyasal ve anayasal gelişmeleri "sömürgeleşme", "emperyalizm" ve "bağımlılaşma" ya da bunların tam karşıtı olan "milli kurtuluş" ve "tam bağımsızlık" tezleri açısından ele almış olmasıdır. Nitekim kendisi de, 1746 sayfa tutan 4 ciltlik *Milli Kurtuluş Tarihi*'ni şu sözlerle noktalıyor:

> Bu kitabı, zaten yok edilmek istenen milli kurtuluş bilincini canlı tutmak için yazdık [...]. Türkiye'nin geleceği, Atatürk'ün öncülüğünü yaptığı milli kurtuluşçuluğun bu antiemperyalist bilincinin bir halk iktidarı doğrultusunda geliştirilip geliştirilemeyeceğine bağlıdır.[181]

Avcıoğlu'nun görüşleri Kemalist anayasa hukuku literatürümüzde de yankı bulacaktır.

2) N. Berkes: "Çağdaşlaşma=uluslaşma"

Bir sosyolog olmasına rağmen Niyazi Berkes'in yazdıkları, aynı zamanda bir anayasal gelişme tezi oluşturacak zenginliktedir. Berkes'in, anayasal gelişmelerimizin dinamikleri ve yönleri konusundaki düşünceleri, bu bölümde ele alınacak hukukçuların görüşleri üzerinde de belli ölçüde etkili olmuştur.

Berkes'in yazılarında seçkinci görüşler, hâkim değilse bile önemli bir yer tutuyor. Yazarın özellikle Kemalist dönemle ilgili görüşleri, "Tek Adam" tezlerini bir kere daha hatırlatacak unsurları taşımaktadır. Berkes'in düşüncesinin ana doğrultusu "çağdaşlaşma", bunun da kilit kavramı din-devlet ayrımıdır. Yazarın, çağdaşlaşma olayı içersinde büyük hayranlık beslediği iki seçkin devlet adamı vardır ve bunlardan biri Osmanlı dönemindeki, öbürü de Cumhuriyet dönemindeki çağdaşlaşma atılımlarının başmimarıdır: Sultan II. Mahmut ile M. Kemal Atatürk. Her ikisi arasında da, çağdaşlaşmanın başını çekmiş olmak ve bunu hem kendilerini hem de *halkı zorlayarak* yapmış olmak bakımından ortak bir nokta vardır.[182]

Tanzimat'ı, eski padişahın "iradesi"nin yerini hükümetin ve yabancı büyük devletlerin alması noktasından olumsuz, daha doğrusu yetersiz bulan Berkes, 1876 Kanun-ı Esasi'sini de, dış devletler arası rekabetin temsilciliğini yapan Rus ve İngiliz yanlısı paşalar arası mücadelenin bir ürünü olarak karşılamaktadır. II. Meşrutiyet de, sonuçları bakımından halkın dünya sorunlarını din açısından görmekten çıkıp siyasi açıdan kavramaya başlamasının bir kalkış noktasıdır ama bu hareketin de oluşumunda "halk yığınları"nın bir rolü olmamıştır.[183]

Berkes'in, cumhuriyet dönemi anayasal gelişmeleri hakkında verdiği değer yargısı ve özellikle bunların dinamikleri konusunda getirdiği açıklamalara geçmezden önce, yazarın Kurtuluş Savaşı'nı nasıl kavradığını kısaca anlatmakta yarar var.

Berkes'e göre, Ulusal Kurtuluş Savaşı için şartlar son derece elverişsizdi. Hatta durum ümitsizdi. Genel kanıya göre:

> Sağduyulu olma iddiasında olan bir kimse için bir Türk ulusu devleti olmasını istemek, düşünülecek bir şey değildi. Fakat bir dizi etkenlerin yarattığı olaylar, Saray çevresinde yoğunlaşan bu umutları altüst edecek yönde gözükmeye ve gelişmeye başladı.[184]

Berkes'e göre, bu olaylar, yenen devletlerin mütareke koşullarına aykırı eylemlere girişmesi, Bolşeviklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi konusunda müttefikler arasında daha önceden yapılan plan ve anlaşmaları açıklaması, Osmanlı sarayının yerel direnişlere karşı çıkması ve Rus devriminin etkisidir.[185]

Berkes'in Kurtuluş Savaşı tezinde halkın ulusal direniş azmi ve bu uğurda verdiği mücadele oldukça silik bir plana itilmiştir. Ona göre, bölgesel örgütlenme ve direnmeler önemli sayılamayacak bir düzeydedir. "Köylü yoksulluk ve uyuşukluk içinde"dir. Direnmek için gücü ve isteği yoktur. Bu durumda Kurtuluş Savaşı'nın baş etkeni M. Kemal'dir. O olmasaydı Kurtuluş Savaşı da, çağdaşlaşma da olmayacaktı. Bu açıdan kurtuluş savaşı bir "mucize"dir. "Bu önderliğin olağanüstü niteliği" hesaba katılmadan da bu "mucize" kavranamaz.[186]

Berkes'e göre daha sonraki toplumsal ve anayasal gelişmelerin de güdücüsü ufak bir seçkin gruptur:

> Kemalizm devrimi, M. Kemal'in arkasındaki bir avuç ilericilerle, gene bu savaş içinde bulunan büyük gericiler kitlesi arasında didişile didişile, santim santim koparılmış bir devrimdir.[187]

Önder'in de "arkasındaki"lerden farkı, "devrimsel bir işe adım atıldığını ilk bilen kişi"[188] oluşudur.

Seçkinci burjuva teorilerinin bir özelliği de, "seçkinler"in sınıfsal bağlılıklarını ya da çeşitli sınıf siyasetleri karşısındaki tutumlarının sınıfsal anlamını göz ardı etmektir. Hatta onların bu tür bağımlılıklar içinde bulunmalarını kabul etmeyi, onları küçültücü bir tutum saymaktır. Bu yüzden olsa gerek ki, Berkes de, Kurtuluş Savaşı rejimini ve önderini sınıflarüstü nitelikte sunmaya özel bir dikkat gösterir:

> [Kurtuluş Savaşı rejimi başlarında] hem sosyalist rejim kurma özlemi, hem de İttihat ve Terakki ideolojisine giren burjuva devleti kurma sorunu zamansız sorunlar[dı].[189]

Gerçekten de Berkes'e göre, M. Kemal nasıl "bir ayan sınıfının, bir burjuva sınıfının ya da bir işçi sınıfının temsilcisi" değilse,[190] Kemalizm de "ne bir burjuva ideolojisi ne de sosyalizmdir".[191]

Berkes'in anayasal oluşumların etkenleri konusundaki görüşlerinde yer yer hâkim olan seçkinci açıklamaların en belirgini, 1876 Kanun-ı Esasisi ile 1921 Anayasasını karşılaştırırken vardığı sonuçlarda ortaya çıkıyor:

> 1876 hazırlanışında olduğu gibi, bu konunun [1921 Anayasası] hazırlanışı da karışık eğilimlerin çarpışmaları altında, anlam ve amaç belirsizlikleri içinde ve kısa sürede oldu. Yalnız bir farkla: birincide karmaşalar arasında ne istediğini bilen ve son sözü söyleyen Abdülhamid; ikincide Mustafa Kemal olmuştur. İkisinin kişiliği arasındaki tam karşıtlık bize çok şey anlatacak niteliktedir [...]. Birincide rol oynayan Abdülhamid ile ikincide rol oynayan M. Kemal aşağı yukarı aynı yaştadırlar. Birincisi, etkileyici rolünü, kurduğu ağın bir köşesine çekilerek kafaları anlamsız sözcüklerle karışık kişilerin birbirine düşmesini gözetleyen, bu karmaşadan yararlanarak, kendine, yapılan kanunu hiçe indiren bir pay çıkaran bir kişi rolündedir. İkincisi ise var olan bir gücün (tahtın) üstüne oturmuş, sahneyi seyreden bir kişi olarak değil; tartışanlardan biri olarak saraysız, (mensubîn)siz, eski rejimin kendisine sağladığı mevki, rütbe, hatta kıyafetten yoksun bir kişidir. Onun da kafasında bir amaç vardır. Fakat o, amaca doğru kişileri inandırmak için inanılmaz bir sabırla uğraşmak zorundadır. Üstelik, karşısında Avrupa Anayasalarından alınma modeller değil, birlikte çalışacağı kişilerin çoğunun hâlâ bağlı olduğu, meşrû yasal yetkisi halâ tanınan bir hükümdar ve onun hükûmeti vardır. Abdülhamid'in karşısında böyle bir birleşik güç yoktu; tersine, o gücün üstüne zaten oturmuş, kendisine biat edilmişti.[192]

Bu alıntıdaki düşünceler, üzerlerinde uzun uzadıya durulmasını ve eleştirilmesini gerektirecek niteliktedir. Fakat kısaca söylenebilecek olan şudur:

Berkes, 1876 Anayasasının serüvenini bir kumpaslar dizisi olarak göstermekte, karşılaştırma yöntemini "üstün" kişiler arası farklılıklar temeline oturtmakta, sorunların doğru ve bilimsel kavram, ilke ve terimlerle tartışılmış olmasını aramak gibilerden sübjektivist bir idealizme yönelmekte, Kurtuluş Savaşının ve onun meclisinin demokratik ve kitlesel yanlarını gözden kaçırmakta, sonuç olarak iki anayasa arasındaki farkları adeta, baş yapımcıların kişilikleri arasında var olan farklarla açıklamaya çalışmaktadır.

Bütün bunlar Berkes'in anayasal gelişmelerin dinamikleri konusundaki seçkinci yöntem ve tutumuna birer kanıttır. Ama bu durum, Berkes'in çok geniş bir alana yayılan düşüncelerinin sadece bir yüzüdür. Bu düşüncelerin, topluma dönük öbür ve asıl yüzünü, "gelişme yönü" ile ilgili tezler arasında bulacağız.

Berkes anayasal gelişmelerimizin çeşitli aşamalarını nasıl değerlendiriyor?

Berkes Osmanlı dönemi anayasal gelişmeleri karşısında son derece eleştirici bir tutum takınmaktadır. Onun tarih tezinin özü demek olan "çağdaşlaşma" olayı, asıl Cumhuriyet dönemine özgü bir olaydır. Daha önceki gelişmeler ise dağınık, tutarsız ve yüzeyseldir. Ancak bu tutum, Berkes'i, Cumhuriyet öncesinde oluşan anayasal birikimin değerini yok saymaya vardırmıyor. Tersine, bu dönemdeki aranışların, Cumhuriyet devriminin oluşumunda değerli bir katkısı olduğu görüşünü benimsiyor.

Berkes'e göre, Tanzimat öncesi dönemin kamu hukuku yönünden üç önemli olayı vardır. Bunlar, sırasıyla, IV. Mustafa döneminin şer'i hüccet'i [şer'i sözleşme metni], 1808 tarihli Sened-i İttifak ve II. Mahmut deneyidir. Bu olayların ortak yanı, "geleneksel rejim doğrultusundan siyasa düzeyinde ayrılmanın ilk görünüşleri" yoluyla yeniden düzenlenmesini göstermeleridir.[193] II. Mahmut deneyinin özel önemi ise din-devlet ayrımının ilk temellerini atmış oluşudur. Bu dönem "ilk batılılaştırıcı çağdaşlaşma kapısını açmıştır". Dolayısıyla bu, "devletin demokratlaştırılmasına doğru da ilkel bir adım" sayılabilmelidir. Uluslaşma ve anayasalılaşma da köklerini bu dönemde bulur.[194]

Berkes Tanzimat dönemi anayasal hareketlerini de olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alıyor, tek yönlü ve kestirme yargılara

varmaktan kaçınıyor. Olumlu yanlar, bakanlıklarda sürekli kurulların oluşturulması ve bunların zamanla parlamentomsu bir nitelik bile almaya başlaması; Meclis-i Âli-yi Tanzimat adlı Şûra'nın da bu arada, giderek, Kanun-ı Esasî'nin hazırlanmasına köprü işi görmesi; kanunlaştırma çabaları; Batı'yla olan ilişkilerin hukuki alanda laikleşmeye de yol açması (ticaret kanununun doğuşu ve şer'î yargılama usulünden ayrılma) ve benzeri yeniliklerdir.[195] Burada ilgi çekici bir nokta, yazarın, sömürgeleştirici etkilerini belirttiği yeni yasaların, laiklik yönünden taşıdıkları olumluluklara değinmekten de geri kalmayışıdır. Tanzimat'ın olumlulukları ise –halkı temsil eden bir meclisin yokluğu yüzünden– reformların Babıâli'ye kalması ve böylece padişahın "iradesi"nin yerini bu defa hükümetin ve büyük devletlerin alması, buna karşılık sorumlu kabine sisteminin geliştirilmeyişi ve bu dönemde Batılı devletlerin ve Rusya'nın etkisinin artmış oluşudur.[196]

Berkes'in Tanzimat dönemi anayasal gelişmeleriyle ilgili temel yargısı ise olumsuzdur. Çünkü yazarın bütün yapıtlarında kendini açıkça belli eden "bağımlılık-bağımsızlık" açısı buradaki değerlendirmede de belirleyici rol oynayacaktır:

> Tanzimat devleti, batı siyasasının ve ekonomisinin koşulları altından ancak boşluğu doldurmak üzere büyük Avrupa devletlerinin desteğiyle ayakta durabilecek; hatta bir bakıma onların siyasal ve ekonomik çıkarlarının dengelenmesini ve kontrol altında tutulmasını sağlayan bir bekçi durumuna gelecekti.[197]

Ancak, olumsuz sonuçlar bundan da ibaret kalmayacaktır. Berkes'in temel görüşünde sık sık rastlanan bir sebep-sonuç ilişkisi bir kere daha burada kendini gösterecek, bağımlılaşmanın ülke içindeki sonuçları gericilik ve istibdadın yeniden canlanmasına yol açmak olacaktır. Berkes'e göre:

> [Tanzimat batıcılığı]... yabancı devletlere karşı malî bağımlılığa düşen, yapısında modern uygarlığa uyacak toprak, endüstri, vergi, eğitim reformları yapmamış ya da yaptığı kadarını uygulamamış olan bir ülkede, demokrasinin gerçekleşemiyece-

> ğini, ondan gericilik ve istibdat doğacağını ilk kez olarak tam anlamıyla göster[miştir].[198]

Bu son alıntıda dikkati çeken bir nokta daha vardır ki, Berkes'in düşüncesinin özünün kavranması bakımından kilit durumundadır. Bu, Berkes'in batılılaşma, çağdaşlaşma ya da benzeri kavramlarla dile getirilen amaçlarla, *toplumsal devrim* aracı arasında gördüğü kopmaz bağdır. Toplumsal devrimler yapılmadan çağdaşlaşılamayacağı tezi Berkes'in görüşlerinin temel taşlarından biridir. Buna, yeri geldikte ilerde yeniden değinilecek.

Berkes'in Osmanlı anayasal gelişmeleriyle ilgili en eleştirici tutumu, herhalde, I. Meşrutiyet ve onu çerçeveleyen anayasal olaylara bakışında kendini gösterir. Ona göre, gerek Genç Osmanlıların yarattığı anayasacılık akımının zayıflığı ve köksüzlüğü, gerek 1876 Anayasasının geleceğinin küçük bir devlet adamları grubu içersinde kararlaştırılmış olması ve nihayet bunların bir sonucu olarak ortaya çıkan metnin, özgürlük ve demokrasiden çok, adeta mutlakıyeti ve keyfiliği buyur eden niteliği Abdülhamit dönemi gibi karanlık bir rejimin doğuşunu hazırlamıştır.[199] Kanun-ı Esasî'nin yarattığı rejim bir "Anayasalı istibdat" olmuştur.[200]

Berkes'in Abdülhamit dönemine bakışı bağımsızlık ve demokrasi yanlısı bütün yazarların bakışından farklı değildir. Bu dönem, gericilik ve karanlıkçılık, sömürgeleşme ve yozlaşmayla tanımlanabilir. Din-devlet ayrımını Atatürk döneminin, hatta bütün bir çağdaşlaşma tarihimizin en önemli olayı sayan yazar, Abdülhamit dönemini, bu ilkeye taban tabana ters düşen uygulamaları açısından özellikle eleştirir.[201]

Ancak, Abdülhamit'e karşı açılan mücadelenin de aksayan bir yanı vardır. Burada da bir kere daha, mücadele salt bir hürriyet kavgası olarak kavranmış, toplumsal devrim sorunu göz ardı edilmiştir. Bu eksiklik kendini II. Meşrutiyet günlerinde belli edecek, bir yana itilen toplumsal devrim ve reformlar davasının yerini, yeniden bir "Kanun-ı Esasî" yaratma sorunu alacaktır.[202] Siyasal ideolojisi "hiçbir zaman kesin *devrimci* ve *ulusçu* bir biçim"e bürünmemiş olan İttihat ve Terakki hareketi de

1913'te partileşmek zorunda kaldığında iş işten çoktan geçmiş olacaktır. Çünkü artık "cemiyet içinde *boss*'ların tekelciliği başlamış" bulunmaktadır.[203]

Ancak, 1908 hareketi doğurduğu anayasal ve siyasal sonuçlar açısından hiç de yabana atılacak bir olay değildir. Burada, Berkes'in çok yönlü değerlendirmeciliği bir kere daha kendini gösteriyor. Baskı rejimini deviren ve anayasalı gelişme yolunu açan 1908 devrimi, halk kitlelerinin eseri olmasa bile, bunları siyaset sahnesine çıkarmıştır:

> Yeni Osmanlıların ve Yeni Türklerin bir çeyrek yüzyıl içinde gerçekleştiremedikleri bir şeyi, yani Türk halkı arasında ulusal bir birlik olma bilincinin en ilkel görünüşünü, 1908 devrimi birkaç ay içinde ortaya çıkardı."[204]

En önemli sonuç ise, ilk olarak "açık ve özgür parti hayatı"nın bu dönemde başlamış olmasıdır.[205]

Berkes'in Kemalist dönem anayasal gelişmeleri konusundaki görüşlerinin kilit kavramı "uluslaşma"dır. Osmanlı sisteminden "demokratik bir rejim" çıkamadıysa, bunun nedeni, Müslüman olmayanların milletleşmesine karşılık Müslüman Türk halkının ulusal bakımdan biçimlenememesi, bu halkın kendini tanımlamada kullandığı biricik ilkenin "din" temeli olarak kalmış olmasıdır. İşte, Kurtuluş Savaşı şartları, bir tarihî dönüşüm için gerekli ortamı da yaratmıştır. Emperyalizme karşı savaş onun iç desteklerinin de karşıya alınmasını zorunlu kılacaktır:

> ... Emperyalizm savaşı, Türkiye açısından bir çağdaşlaşma savaşıdır... Bunun ilk hedefi Osmanlı devleti ve onunla bitişik bütün müesseselerdir.[206]

Berkes için Kemalizmin ya da Cumhuriyet devriminin en büyük başarısı ve onu gerçek bir devrim yapan yanı "ulusal devleti" yaratmasıdır.[207] Cumhuriyet devrimleri "din devleti görüşüne karşı ulus devleti görüşünün zaferi"dir. "Bu dönemi ötekilerden ayıran en önemli özellik, geleneksel İslam-Osmanlı temeli yerine, onun karşıtı olan ulus egemenliği ve bağımsızlık

ilkesine dayanmasıdır." Devrimsel atılımlar da bununla ilgilidir.[208] "Kemalist devrimin en önemli yanları modern rejimin ulusal bağımsızlığa, halk egemenliğine, cumhuriyet hükümet türüne, din-devlet ayırımına dayanması"nda görülür.[209]

Berkes'in düşüncesinde "uluslaşma", "toplumsal devrimler" ve "çağdaşlaşma" birbiriyle yakın ilişkisi olan kavramlardır:

> ... bu değişmelerin getirilişinin adeta zincirlemesine ve zorunlu imiş gibi birbiri arkasına ortaya çıktığını, belirli bir mantığı olduğunu görürüz. Bu, Türk toplumunu çağdaş batı uygarlığı yörüngesine sokma amacında toplanır... Baş ilke geleneksellik değil, devrimcilik olur... Batılılaşma bir erek olmaktan çıkar, bir başlangıç noktası olur... Cumhuriyet döneminin devrimsel değişikliklerinin tarihsel zorunlulukların bir ürünü olduğu [açıktır].[210]

Görüldüğü gibi, Berkes'in "batılılaşma" ya da "batıcılık"tan anladığı, –maddi özü boşaltılmış bir "Kemalizm"in savunucularından farklı olarak– antiemperyalist, demokratik ve devrimci bir süreçtir. Kendi deyimiyle "Atatürkçü batıcılık", ulusal bağımsızlık, egemenliğin halkın kalkınmasına yarayacak yönde olması ve bu yolda da devrimci yöntemlere başvurulmasıdır.[211] Bu açıdan bakıldıkta, Berkes'in düşüncesinde "uluslaşma"nın neden bu kadar büyük bir önem taşıdığı anlaşılır. Çünkü onun anladığı anlamda ulusçuluk tezinin, "çağdaşlaşma" sorununa bakışı da, gerçek bağımsızlıkçı özünü yitirmiş, her ne pahasına olursa olsun "batılılaşma" tezine sarılmış olanlarınkinden farklı olacaktır:

> Ulusçuluk görüşünün çağdaşlaşma çözümü, Batılılaşma yoluyla çağdaşlaşma değil, uluslaşma yoluyla çağdaşlaşma çözümü olmuştur.[212]

Berkes'in "uluslaşma" tezinin "bağımsızlık" ve "bağımsızlaşma" temeline oturması, onun hukuki çözümlemelerine de yansır. Gerçekten de, Berkes'in anayasal gelişme tezinde en büyük ağırlığın "bağımsızlaşma" süreci ekseninde toplandığı

görülecektir. Ona göre, tarihimiz ve bu arada anayasal tarihimiz, uyduluktan bağımsızlığa geçişin tarihinden başka bir şey değildir. 18. yüzyıl Fransız uyduluğu, Tanzimat İngiliz uyduluğu, Meşrutiyet ise Alman uyduluğunu simgelemişlerdi. Cumhuriyetin simgesi ise bağımsızlıktır.[213]

Berkes'in tarih tezinde hukuka özel bir yer ayrıldığı da göze çarpmaktadır. Ona göre bu "hukuk değişmeleri çağdaşlaşma sürecinin özüdür". II. Mahmut ve Tanzimat reformları şeriatın bütün din, dünya ve devlet işlerini tam olarak egemenliği altına alma eğilimini durduramamış, tam tersine, Kanun-ı Esasî ile birlikte bunu resmîleştirmiş ve kurumsallaştırmıştı. Buna karşılık "Cumhuriyet döneminin devrimsel hukuk değişimi bu gidişi tüm tersine çeviren bir eylemdir. Bu, şeriatçılık eğiliminin bütün hukuk alanının dışına çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır ve anayasal kuruluşu din kurallarının dışına çıkaran bir din-dünya ayrımı ilkesinin uygulanışının doğal sonucudur". Bu açıdan Cumhuriyet hukuku "gelenekleri çağdaşlaştırmada da devrimci bir araç" rolü oynayabilmiştir: laik adalet sisteminin kurulması, Medeni Kanun vb.[214]

Berkes'in son derece geniş bir alana yayılan yazılarından onun anayasal tezini çıkarmaya çalıştık. Bunun yeterli bir özetleme dahi sayılamayacağı şimdiden söylenebilir. Burada yapılan derlemeyi de bir sonuca bağlamak gerekirse, şu söylenebilir: Berkes'in tarih tezi, Türkiye'nin bugün hâlâ sürüp giden bir "uluslaşma" süreci içinde bulunduğu ve bu yoldaki en büyük atılımın da Kemalist dönemde yapıldığı görüşüne dayanır.

Bu görüşler, milli burjuvazinin ideolojisi olan Kemalizmin eski canlılığına kavuşturulmasına katkı sayılmak gerekir. Emperyalist ve feodal ideolojilerle uzun süren bir uzlaşma döneminden sonra, Kemalist radikalizmin teorik alanda yeniden doğuşunda, Avcıoğlu ile birlikte Berkes'in geliştirdiği tahlillerin payı büyük olmuştur. Berkes'te olmayan ise, uluslaşma sürecimizin bağrında taşıdığı sınıf çelişkilerine girmeyişi, bunların anayasal gelişmelerimiz üzerindeki etkisini ele almayışıdır. Yazarın bu konulardaki sürekli suskunluğu, Kemalist dönemle ilgili tahlillerinde, Kemalizmin sınıflarüstü olduğu yolundaki iddialara bile dönüşmektedir.

3) E.Z. Karal: Kitlelerin önemi

Yakınçağ Osmanlı tarihi profesörü olan Enver Ziya Karal'ın *Osmanlı Tarihi* başlığını taşıyan yapıtının 8. cildi 19. yüzyıl gelişmelerimize ayrılmıştır. Bu ciltte sadece genel tarihî bilgiler yer almıyor, aynı zamanda anayasa hareketlerimizle ilgili ilginç tahlillere de rastlanıyor. Bu kitabın hem tarih yöntemi, hem de Kemalist tarihçilik açısından en dikkat çekici özelliği, anayasal oluşumlarımızda ya da bunların gösterdiği aksamalarda, kitlelerin rolüne verilen önemdedir.

Bunun en çarpıcı örneği, II. Mahmut dönemi yeniliklerine getirilen değişik bir bakış açısıdır. Hatırlanacağı gibi, bu dönem deki hukuk "ıslahatı" hemen hemen bütün kamu hukukçuları ve siyasal bilimcilerce "yukarıdan aşağı" olarak nitelenmiş, "aydın despotluğu" ürünü olarak görülmüştü. Karal ise bunun karşıtı olan görüşleri şöyle dile getiriyor:

> ... bu yeni prensipler ve teşkilât, Mahmut II'nin lütûf ve ihsanının bir neticesi gibi gösterilmek istenmiştir (R.G. Okandan). Bu görüşü öne sürmüş olanlar hiç şüphe yok ki, Fransa ve İngiltere gibi, halkı mütecanis ve millî bünyeye sahip olan devletlerde, meşrûtiyet idaresinin kurulması için yapılmış olan mücadele şeklinin tesiri altında kalmışlardır. Sözü geçen memleketlerde siyasi partiler vardı ve bunlar faaliyetleri ile hükümdarlarının yetkilerini sınırlandıran bir hukuk nizamının meydana gelmesinde tesir yapmışlardır. Halbuki Osmanlı devletinde böyle partiler yoktur. Şu halde Padişahı hukuk düzeninde değişiklik yapmaya zorlayan alttan gelen bir kuvvet mevcut değildir. Padişah kendi istek ve iradesi ile haklar alanında değişiklik yapmıştır. Bu [iddia] ancak, yapılan işin görünüşüne uygundur. Mahmut II devrinin iç olayları dikkate alındığı takdirde görülür ki, Osmanlı İmparatorluğunun hristiyan halkı, iktidara karşı sürekli bir kaynaşma halindedir. Hristiyan çoğunluk ile meskûn eyaletlerde isyanlar birbirini takip etmektedir. Bundan başka, Mısır, Hicaz, Suriye, Arnavutluk gibi Müslüman eyaletlerde de idareye karşı isyanlar mevcuttur... Bütün bu hareketler siyasi parti faaliyetleri neticesinde meydana gelmemiş olmakla beraber, bu gibi partilerin faaliyetlerini çok aşan, mevcut idare

> sistemine karşı hareketlerdir. Mahmut II, imparatorluğu dağılmak tehlikesiyle karşı karşıya bırakan bu hareketler karşısında yeni bir güven nizamı kurmak zorunda idi. Yukarıda sözkonusu yenilikleri bu zorun terisiyle yapmış olduğunu kabul etmek tarih gerçeğine uygun düşer. Bu gerçek dikkate alınmaksızın, Mahmut II'nin hükûmet teşkilâtında yapmış olduğu yeniliği sadece, idareyi merkezîleştirmek ve padişahın mutlak hâkimiyetini kuvvetlendirmek amacıyla yapılmış gibi göstermek de tek taraflı bir açıklama gibi kalmaya mahkûmdur. Padişah, yeni güven nizamını kuvvetlerin muvazenesi prensibine dayandırmak istemiştir.."[215]

Bu görüşler, tarihi ve tarihimizi üstün yetenekli ya da her şeye yetkili kişilerin "iradesi"yle açıklayan, onun gelişme yönünü "yukarıdan aşağı" olarak saptayan, kitlelere bir "figüran" rolünü dahi çok gören, varılan yeni anayasal aşamaları bir mücadele ve çelişki ürünü olarak değil, birer "bağış" olarak ele alan metafizik tarih tezlerinden çok farklıdır. Buradaki bilimsel görüşlerin ve yöntemin bir başka savunucusu olan ve bu yaklaşımı doğrudan doğruya anayasa hukuku doktrinimize sokan Tunaya'nın görüşlerini ele alırken göreceğiz ki, onun da Osmanlı kamu hukuku gelişmelerine bakışında "Padişahı değil, halkı dikkate alan" eğilimler vardır. Bu nedenle gerek Karal, gerekse Tunaya, "Kemalist" tarih ve anayasa tezlerinin metafiziğe ve elitizme buladığı dönemleri, gerçeğe uygun gözlemlerle ve gerçeği aramaya yönelik çalışmalarla değerlendirmiş sayılabilirler.

Yine Karal'a dönelim. Onun, yalnız anayasal oluşumlarımıza değil, bu oluşumun eksikliklerini de kitlelerin durumuyla açıklama eğiliminde olduğunu belirtmiştik. Burada bu tutumun da sadece bir örneğini vermekle yetinelim.

I. Meşrutiyet denemesinin kısa süre sonra başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenlerini araştıran Karal şöyle diyor:

> Bilindiği gibi meşrûtiyet idaresi her şeyden önce, onu destekleyen, taazzuv etmiş siyasi bir partiye veya partilere ihtiyaç gösterir. Halbuki meşrutiyet böyle organik partiler kurulmadan ilan edilmiş ve devam etmiştir [...]. Abdülhamid II'yi meşruti-

> yet aleyhine cephe almaya eğilten âmillere, yabancı devletlerin baskılarını ve tehditlerini de eklemek gerekir. Bunlar tarihî imtiyazlarını korumak, yenilerini koparıp imparatorluğu sömürmek için halkın temsilcilerine yer vermeyen hanedan idaresini çıkarlarına daha uygun buluyorlardı.[216]

Hiç şüphe yok, bu görüşler de, anayasal başarısızlıklarımızı "baştakilerin kötü niyeti" ya da yöneticilerin "demokrasi ve özgürlük kavramlarını yeterince kavrayamamış olmaları"yla açıklayan tarih ve hukuk "tez"lerinden çok daha bilimseldir. Kendisinden yaptığımız alıntıda Karal bir "istibdat" olayını hem iç (halk kitlelerinin örgütlü gücünün bulunmayışı), hem de dış (emperyalizmin baskısı) etkenlerle açıklarken, yapısal nedenlere dokunmuş oluyor.

Bu gibi temel ve ilginç noktaların dışında Karal'ın Osmanlı anayasal gelişmeleri hakkındaki genel değerlendirmesinin hem eleştirici, hem de olumlu bulucu bir nitelik gösterdiğini söyleyebiliriz.[217] Onun da, pek çok Kemalist tarihçi gibi, amansız bir eleştiricisi olduğu dönem, II. Abdülhamit dönemidir.[218]

4) Tunaya: Siyasal gelişmelerin hukuki çerçevelenişi olarak anayasa hareketleri

İstanbul Hukuk Fakültesi anayasa hukuku profesörlerinden olan Tarık Zafer Tunaya klasik anayasa hukuku teorimize ve öğretimimize sosyal ve siyasal bilimlerin ışığını getiren ilk kişilerdendir. Onun 1950'lerden bu yana verdiği bütün ürünlerde, hukuk sorunlarını ekonomik, sosyal, siyasal ve ideolojik yönleriyle irdeleme yöntemi sürekli gelişme göstermiştir. Anayasa hukuku öğretimimizin seçkinci ve koyu idealist yöntemlere bağlılık gösterdiği 1960'larda, Tunaya, Osmanlı tarihine nasıl yaklaşılması gerektiğini şöyle açıklıyordu:

> Osmanlı tarihine *aşağıdan yukarı, halktan Padişah'*a doğru bakmak henüz pek yenidir. Olayların Padişah başları etrafındaki serpintilerini nakletmek alışkanlığı, skolastik esaslarla birleştirildiği zaman, bunları besleyen gerçek fikirler üzerinde hemen

> hiç durulmadığı, hatta böyle bir ödevin pek benimsenmediği görülecektir. Oysa, ıslahatçı ve muhafazakâr ekipler hangi tezleri savunmuşlardır? İmparatorluğun siyasi kuvvetleri nelerdir? Bu sorulara cevap aramak gerek.[219]

Bu tutum, yani sadece kuru hukuk metinlerine ve gelişmelerine değil, sosyal, siyasal ve ideolojik gelişmelere bakma, sadece yönetene değil, aynı zamanda ve özellikle halka, topluma bakma tutumu, Tunaya'yı, klasik Kemalist tahlilciliğin uzun yıllar içinde yüzdüğü sığlığa düşmekten de alıkoymuştur.

Tunaya anayasal gelişmelerimizi nasıl değerlendiriyor? Değişik tarihî aşamalar açısından, bu gelişmeleri yönlendiren etkenleri ve gelişmelerin yönünü nasıl görüyor?

Yazara göre, anayasal gelişmelerimiz teokratik saltanattan meşruti sisteme, oradan da laik cumhuriyete doğru bir çizgi izlemiştir. Bu sürecin doğal uzantısı ise çok partili Batı demokrasisi olmuştur. Bu gelişme birbirini izleyen ve tamamlayan birikimlerden oluşmuştur.[220]

Buna göre, II. Mahmut dönemi yenilikleri anayasal güvenceden yoksun olsalar bile, kişisel özgürlükler, eşitlik, mülkiyet, din ve vicdan özgürlüğü açısından olumludur. Devrimci bir rönesans olan Tanzimat dönemi, daha Batılı olmakla birlikte ikici kalmıştır. 1856 Islahat Fermanı ise Batı zorlaması, emperyalist bir siyaset ürünüdür. Ancak yine de, eşitlik ilkesinin kabulü, Şurayı Devlet'in kurulması, mahalli idarelere geçiş, kuvvetler ayrılığına yöneliş gibi olumlulukları da taşır. Bir uzlaştırıcı metin olan 1786 Anayasasının ortaya çıkışında Batıcıların olumlu, tutucuların ise olumsuz rol oynadıkları görülür. Bu Anayasa uygulamada yararlı sonuçlar sağlamıştır.[221]

Tunaya'nın II. Meşrutiyet tezi özellikle ilgi çekicidir. Daha 1959'da yazdıklarında, 1908 hareketini kitle olayları ve kitle desteğiyle açıklayan, halk unsurunun ilk defa olarak bu olayla tarih sahnemize çıktığını belirten yazar bu hareketin yönünün aşağıdan yukarıya olduğuna işaret etmekten geri kalmıyor.[222] Bu bakış açısı o dönemin, kitleleri yok sayan ve hukuk gelişmelerini aydınların anlayış değişikliğiyle açıklayan mezafizik tutumlarından elbette çok farklıdır. Aynı bakış açısı, yazarın, Kemaliz-

min hem siyasi, hem de ideolojik bakımlardan yükselişini ifade eden dönemlerdeki "halkı, milleti ya da kitleleri önemseme" tavrının bir mirasçısı olduğunu da gösterir. Bu özellik, 1960'lardan sonra Kemalist literatürde görülen canlanmanın birdenbire ortaya çıkan bir olay olmadığını da ortaya koyar.

Tunaya'ya göre, II. Meşrutiyet bir anayasa duygusu getirmiş, batılılaşma ve laikleşme çizgisini geliştirmiş, yargı birliğinin ortaya çıkmasına yaramıştır. İlk defa olarak kamuoyunun oluştuğu bu dönem, iktisat alanında da ilginç denemelere sahne olmuştur. Bu sonuncusu "milli iktisat" kavramı çerçevesinde özetlenebilir. Kısacası, milli, laik ve otarşik bir devlet formülünün aranması, bu dönemin başlıca niteliğidir.[223] II. Meşrutiyetin liberal, Osmanlıcı, ademimerkeziyetçi ve intikamcı muhalefeti ise cepheleşmenin gerici kanadını oluşturur. Yazara göre, bu dönemde çok partili meşrutiyet amacına ulaşılamamış olsa bile, II. Meşrutiyet daha sonraki anayasal gelişmelere köprülük görevi yapmıştır.[224]

Tunaya Kurtuluş Savaşı ve sonrasıyla ilgili geniş yayınlarıyla da tanınır. Yazara göre, bu dönemin ana çizgisi, batılılaşmak, temel amacı da hürriyetçi bir düzene varmaktır. Emperyalist amaçlarla milli kurtuluşa karşı çıkan Batı'ya karşı TBMM bağımsız yolu, "ideolojik bağımsızlık" yolunu tutmuştur. Dönemin ideolojik unsuru, böylece, milli egemenlik olmuştur. Bunun da yolu milli devletten geçmekteydi. Bu nedenle kurtuluş dönemi anayasal tablosu, ferdî haklardan çok, milli hakların, milletin haklarının savunulmasıyla doludur. Ama olayların mantığı, demokratik devleti de doğuracaktır ve bu yeni devletin hayatında yeni bir unsur ilk defa kesin olarak yerini alacaktır: halk.[225]

Tunaya milli kurtuluş savaşımızın ilerki günlerin anayasal yapısını da yönlendirdiğini söyler. Ona göre bu hareketin temel amacı ve sonucu "Batı medeniyetini kabul etmek"ti. Yazara göre "Türkler, batılı olmak için batı ile savaşmışlardır". Batılılaşmada, hukuk özel bir yer tutmuş, itici güç rolünü oynamıştır. Bu hukuk ideolojik bir temele dayalı olmuştur. Laiklik reformları, modern yasaların alınması vb bunun uygulamaya konuşuyla ilgili atılımlardır.[226]

Tunaya 1964'te çıkardığı *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*'te bu tezlerini daha da geliştirdi. "Batılılaşma" noktasına verdiği ağırlığı burada belirli bir şekilde azalttı, "halk" ve "bağımsızlık" kavramlarının altını daha da kuvvetle çizdi. Buna göre, Atatürkçü programın uygulanışı Türklüğe güven ve devrimci yöntem ilkeleri üzerine kuruluydu. Amaç ise milli bağımsız ve demokratik devletin yaratılmasıydı. Sadece bir "anayasa" ve "meclis" hayranlığıyla dolu II. Meşrutiyet günlerinden farklı olan yan da bu idi. Ama elbette bu yeni durum da bir "vatandaş tipi" ve bir "kamuoyu" olgusu yaratmış olan Meşrutiyetin sağladığı birikimi değerlendirmekteydi. Tunaya'ya göre, Kurtuluş Savaşı sırasında çarpışan birbirine zıt akımlar, muhafazakâr ve devrimci diye özetlenmek gerekir. Birincilerin tutumu "cezaya rıza" göstermek, mütareke şartlarına boyun eğmek, Müdafaa-i Hukuk ve İttihatçı düşmanlığında birleşmek, yeni bir devletin kurulmasına karşı çıkmak, milliyetçilik ilkesini bir yana itmek gibi özelliklerle kendini belli ediyordu. Devrimciler ise milli devlet formülüne, bunun içeriği demek olan milli egemenlik, bağımsızlık ve demokratiklik ilkelerine bağlıydılar. Yeni devlet ne komünist, ne saltanatçı, ne de hilafetçi olacaktı. Bu, sömürgeciliği reddeden, bağımsız ve tek egemenlikli bir devlet olmalıydı. Bunun da yolu, yukarıda da değinildiği gibi, milliyetçilik ve "kolektif hürriyet"in elde edilmesinden geçmiştir. Halkın siyaset sahnesine ilk defa olarak etkin bir şekilde çıkmış olması da bunun hem nedeni, hem de sonucu olmuştur. Böylece, Müdafaa-i Hukuk hareketinin önemi kolektif hürriyet, bağımsızlık, otoriterlik ve devrimcilik ilkelerinde toplanabilir. Osmanlı dönemindeki batılılaşmanın dinamiklerini esas olarak Batı ile Saray'ın oluşturmasına karşılık, Türk devriminde halkın bir "üçüncü kuvvet" olarak belirmesinin önemi de buradadır. Bu yönüyle Türk devrimi aslında kaçınılmaz bir süreç, tarihi determinizmin emrettiği, karşı konmaz bir gidiştir.[227]

Tunaya'nın görüşlerinin temeli emperyalizme ve feodal yapının ürünü olan dinci-İslamcı ideolojiye karşı olma esasına dayanır. Onun emperyalizm hakkındaki görüşlerinin yer yer idealist ve hatta hayalci olduğu ileri sürülebilir.[228] Ancak ne bu, ne de zaman zaman ve yer yer "Batıcılık" kavramını soyutlayan ve

yücelten yanları, Tunaya'nın Kemalizmin millici ve bağımsızlıkçı tezinin takipçisi olduğu gerçeğini örtbas edemez. Uygarlık savaşı adını verdiği bu mücadelenin tarafları olarak, günümüzün pek çok "ilerici" yazarının aksine, "devrimci ekip" ile "halk"ı değil, devrimci ekip ile dincilik iddiasındaki gericileri gösteren Tunaya dinci-feodal tezlerin, İslamcılığın da amansız bir eleştiricisidir.[229]

Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku* kitabının 3. baskısını 1975'te çıkardı. Bu kitapta yer alan görüşler, yazarın önceki yayınlarındaki düşüncelerin derlenmesi ve daha da geliştirilmesi niteliğindedir. Buradaki yaklaşım da Osmanlı dönemi anayasal gelişmelerini, yetersiz kalan yönlerine ve bazen de dışardan zorlanmış olmalarına rağmen, olumlu yanlarıyla da ele almak ve değerlendirmek, bunların birikimsel yararına işaret etmektir. Ancak bu durum, yazara göre, Türk devriminin Osmanlı gelişmelerinin ve ıslahat hareketlerinin aynı nitelikte bir devamı olduğu anlamına gelmez. Osmanlı dönemindeki atılımlar esas olarak Batı baskısı sonucu ortaya çıkmışlardı. İhtilal ve milli, bağımsız ve demokratik devletin kurulması ise tamamiyle yerli bir olaydır ve Osmanlı devletinden yapısal farklarla ayrılır.[230]

Bu kitapta iki özellik göze çarpıyor. Bunlardan birincisi, Osmanlı anayasal gelişmeleriyle ilgili materyalist tahlillerin derinleştirilmiş oluşudur. Burada Tunaya soyut Batı hayranlığı ya da her türlü sosyal ve ekonomik içerikten yoksun "batılılaşma" tezleri ile kendi arasında kalın bir duvar çekmektedir. Ona göre, 19. yüzyılda Batı, Osmanlı tutuculuğu ve gericiliğiyle işbirliği yapmış ve birtakım siyasal ve anayasal gelişmeleri tezgâhlamıştır. Borçlanma, açık pazar haline geliş ve yarı sömürgeleşme bu sözümona anayasal atılımların gerçek yüzünü oluşturmuştur. Buna karşı, örgütsel etkinlik bakımından zayıf kalmış olsa bile Genç Osmanlıların I. Meşrutiyeti yaratacak olan hareketi önemlidir ve bu aşağıdan yukarı bir oluşumun da habercisidir.[231] Bu dönemle ilgili tahlillerinde Tunaya batılılaşmayı adeta sömürgeleşme ile eşanlamda kullanmaktadır.[232] Bu tutumuyla o, Tanzimatla ve genel olarak 19. yüzyılla ilgili materyalist ve bilimsel tezleri anayasa hukuku teorimize en geniş biçimde aktaran hukukçu sayılmak gerekir.

Tunaya'nın yeni kitabının bir ikinci yeniliği de laiklik konusunda getirdiği yorumdur. Yine Kemalist anayasa hukuku teorisi bakımından önemli bir yeniliği vurgulayan bu yorumu geniş bir şekilde aktarmakta yarar var.

Laikliği Batı tipi bir altyapının doğurduğu bir üstyapı kurumu olarak değerlendirip, bu ilkenin Türkiye'de kabulünü bir "taklit" ya da "ithal" işlemi sayanlara karşı Tunaya "Türk Devrimini, Osmanlı ıslahat hareketlerinin bir devamı ve aşaması olarak görmek tarihî gerçeklere uymaz" diyor. Çünkü "Batı, Osmanlı devletinde, bir batılılaşma, yani Osmanlı toplumunu kalkındırma amacını gütmemiştir. Tam tersine, Osmanlı toplumunun batılılaşma dozunu kendi çıkarlarına göre saptamıştır. Osmanlı bürokrasisine gelince, her batı baskısı karşısında, Islahat fermanları türünden tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır... TBMM dönemindeyse emperyalizmle cepheden savaşma yoluna gidilmiştir. Ve böylesine bir ortam içinde laiklik üstün bir siyaset ilkesi olarak benimsenmişse, bunun apayrı bir anlamı vardır. Bu anlam da Osmanlıcı açıdan değerlendirilemez."[233]

Bu anlam nedir? Laiklik ilkesinin önemi ve özellikle altyapı ile ilişkisi neredeedir? Yazar bu soruların cevabını şöyle vermekte:

> Layiklik, özellikle 1920'den itibaren, yavaş yavaş geliştirilerek, tamamen yerli ve millî nedenlerle bir anayasa kuralı yapılmıştır. Çünkü, emperyalizmle savaşta, karşı devrim eylemleri "din adına" yürütülmüştür. Ve kendilerini dinci sayan çevreler, Batı uygarlığını "hristiyan medeniyeti" saymakla, doğrudan doğruya işgalci kuvvetlerin dayandıkları ideolojiyle birleşmişlerdir. [Bu durumda] layiklik taklit olarak "alınmış" değildir. İstiklâl amacıyla savaşanların, karşılarında tutucu çevreyi devreden çıkarmak için, devrimin yolunu emperyalizmin işbirlikçilerinden temizlemek için başvurulan doğal bir tedbir olmuştur. Devrim tümünün yapısal bir unsuru olmuştur [...]. Ve bu bakımdan layiklik bir savaş ilkesidir [...]. Yine bu bakımdan layiklik "başka ülkelerde var" diye, bir "onlara benzeme" çabası değildir. Alt yapıyla ilişkisine gelince, yabancı boyunduruğundan kurtulmak isteyen bir toplumun, üretim düzenine ters düştüğünü söylemeye de olanak yoktur.[234]

Bu tezler, laiklik ve benzeri kurumları birer "taklit" olarak gören ya da "üstyapı" kurumu oldukları için küçümseyen yazarlara da bir cevap niteliğindedir. Tunaya'nın burada laiklikle ilgili olarak getirdiği tahlil, hiç şüphe yok, sosyalizm adına ortaya çıkmış olan popülist tezlerin Kemalist devrim ve laiklik tahlillerinden çok daha bilimseldir, çünkü materyalistçedir. Eleştirilecek bir nokta varsa o da Tunaya'nın bu olumlu yaklaşımını burada kesmesi, tarihimizin bundan sonraki dönemiyle ilgili gelişmelere, özellikle çok partili hayata geçiş olayına bakarken aynı tutumu göstermemiş olmasıdır.[235]

5) İ. Akın: "Modernleşme"nin bir dönemine materyalist açıdan yaklaşma denemesi

Kamu hukuku profesörlerinden İlhan Akın'ın anayasal gelişmelerimizle ilgili görüşlerinde göze çarpan bir özelliğe daha baştan değinmek gerekiyor. Bu da yazarın, eski sayılabilecek yayınlarında "idealist" yönteme bağlı kalmasına karşılık, son çıkan bir kitabında "materyalist" yaklaşımlara da yer vermesidir. Bu bakımdan yazarın düşüncelerini bu değişme çizgisi içersinde ele almak gerekir.

Akın, 19. yüzyıl anayasacılık hareketlerimizin dinamikleri konusunu ele alırken, bu gelişmelerin "tabandan gelme" nitelikte olmayışlarına işaret ediyor. Bu açıdan, 1839 ve 1856 Fermanlarıyla getirilen yenilikler birer direnme sonucu elde edilmiş haklar değillerdir. Bunlar birer "bağış" özelliği taşırlar ve arkalarında yatan etken de İmparatorluğu iç ve dış sarsıntılardan koruma kaygusudur. Aynı şekilde I. Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi hareketi de bir "aydın grubun hediyesi"nden başka bir şey değldir.[236]

Akın'ın, 20. yüzyıl anayasal gelişmelerimizin itici güçleri ve oluşum yasaları konusunda ilginç ve başka yazarlardan da oldukça farklı bir yanı var: bürokrasi ile aydınları birbirlerinden ayrı olarak ele alması ve farklı değerlendirmesi. Yazar, birincileri tutucu saymasına karşılık, aydınları ilerici olarak görmekte, "seçkinler" kavramını onlarla özdeşleştirmekte ve anayasal gelişmelerdeki olumlu itici rolün onlar tarafından oynandığını belirtmektedir. Tanzimat dönemini ve sonuçlarını ele alan İ. Akın şöyle diyor:

> ... Aslında bir avuç aydının çabasıyla gelişip büyüyen hareket hep belirli bir grup çerçevesinde kalmış, saray içindeki iktidarı kullananlar, bir başka deyişle "bürokrasi", hep bu aydınlar grubuyla sürtüşmek, çatışmak zorunda kalmıştır. Böylece, ortaya tutucu bürokrasiyle ileri aydın tabaka arasındaki çelişki çıkmış ve seçkinler grubu bürokrasiye üstün geldiği anda siyasal iktidarın yapısı da değişikliğe uğramıştır.[237]

20. yüzyıl anayasa hareketlerimizin dinamikleri konusunda ise yazar tarafından yapılmış herhangi bir açıklamaya rastlayamadık.

Bunun gibi, yazarın anayasal hareketlerimizin gelişme yönleri konusunda da genel değerlendirmelerde bulunmadığı görülüyor. Bu belki de, yazarın Türkiye ile ilgili yayınlarında, daha çok kamu hürriyetlerinin ya da temel hak ve özgürlüklerin ele alınmış olmasıyla ilgilidir. Bu konuyla ilgili yazılarda da hukuki metinlerin pozitif açıdan incelenmesi dışında bir eğilim görülmüyor. Sadece, sürekli bir tarih şeridi oluşturmamakla birlikte, belli başlı şu noktaların saptanması yine de mümkündür.

Akın, 19. yüzyıl anayasal gelişmelerini "hukuk devleti kurma" yolunda atılan adımlar olararak değerlendirmektedir. Bu açıdan, Sened-i İttifak ile 1839 Fermanı birer başlangıç noktası durumundadırlar. Ancak, soruna bir kere daha kamu özgürlükleri açısından bakıldıkta, 1839'dan Cumhuriyet yönetimine kadar olan dönemde bunların "bireyci" nitelik taşıdıkları görülür.[238] Batıdaki devrimlerin siyasi özgürlüğün yanı sıra ekonomik özgürlükleri de gerçekleştirmiş olmalarına karşılık, "aynı yönde bir akımın bizde bulunmayışı, siyasi özgürlüklere takılıp kalınmasına yol açmış ve beklenilen sonuç sağlanamamıştır."[239]

Yine kamu özgüklükleri açısından, 1924 Anayasası ile 1961 Anayasası arasındaki temel fark, bu sonuncusunda sosyal hakların da benimsenmiş oluşudur. Buna, 1961 Anayasasıyla temel hak ve özgürlüklerin korunması sorununun daha sağlam hukuki güvencelere bağlanmış oluşu da eklenmelidir. Şu halde bu alanda bizdeki gelişme de, biraz gecikmiş olmakla birlikte, klasikten "sosyal"e doğrudur.[240]

1971 Anayasa değişikliklerinin "klasik özgürlükler" açısından getirdiği yeni kuralları da inceleyen yazar, sözkonusu değişikliklerin ana yönünü nasıl gördüğünü ortaya koyacak genel bir değerlendirme yapmıyor, yalnız 11. maddede yapılan değişikliğin, özgürlüğü kötüye kullanarak kamu düzenini bozmuş olanlara karşı bir tepki niteliğinde gözüktüğünü, ihtiyatlı bir dille belirtmekle yetiniyor.[241]

Akın'ın, Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmeleri konusundaki tek genel değerlendirmesi, kurtuluş ve kurtuluş sonrası gelişmeleriyle ilgilidir. Yazar, Kurtuluş Savaşı ertesinde kurulan yeni devletin tümüyle "batının demokratik siyasal rejimini benimsediği, kurumlarını kabul ettiği" görüşündedir. Bu yoldaki reformlar daha sonra adım adım gerçekleştirilecek ve böylece, bir "modernleşme" doğrultusu belirecektir.[242] Dolayısıyla Akın'ın "gelişme tezi"nin de, bir "modernleşme" ya da "çağdaşlaşma" tezi olduğu söylenebilir.

Bu yönüyle ve bu kadarıyla burada işlenen düşünceler "yeni" sayılamazlar. Hatta bunların toplumsal bir derinliğe sahip olduğu söylenemez. Bu görüşler, anayasal olaylara sosyal ve maddi açıdan da bakabilme özelliğini bir yana bırakmış olan çok partili dönem "Kemalist" tezlerinin tekrarından ibaret sayılmak gerekir.

Ancak, Akın'ın anayasal gelişmeleri kavrayış biçimiyle ilgili açıklamalar bu kadarıyla bırakılırsa, yazara haksızlık edilmiş olur. Çünkü onun son kitabında yer alan Osmanlı gelişmeleriyle ilgili birtakım tahliller, anayasal olayların ekonomik ve sosyal temellerine inen, bunların maddî boyutlarını da gösteren bir zenginliktedir.

Akın son olarak yayınladığı *Türk Devrim Tarihi* kitabında, 1839 ve 1856 Fermanlarının ortaya çıkışında dış etkilerin nasıl önemli bir rol oynadıklarına özellikle dikkati çekiyor. Asıl önemlisi, yazar, 1838'den beri birtakım batı ülkeleriyle yapılan ticaret antlaşmalarının sömürgeci niteliğini vurguluyor. Bunları, bir borçlanma dönemi izleyecektir. Biri siyasi ve hukuki, öbürü ise ekonomik nitelikli bu iki olayın ya da sürecin yanyana konması bir rastlantı değildir. Çünkü bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri olarak "yarı sömürgeleşme sürecine geçiş döneminin

başlamış olması"na işaret eden yazar, anayasal gelişmeleri de bu maddi olay açısından değerlendiriyor. Örneğin, ticaret antlaşmalarıyla sağlanan ekonomik başarıyı Avrupa, 1856 İslahat Fermanı ile hukuki yönden pekiştirmiş olacaktır. Bu durum, ticaretle uğraşan bir Hıristiyan azınlığın işine yarayacaktır.[243]

Akın'ın bu dönemle ilgili olarak üzerinde durduğu bir başka sorun da şudur: neden Tanzimat ve I. Meşrutiyet atılımları verimsiz kalmıştır?

Kemalist anayasa hukuku teorisinin sosyal ve maddeci yanlarını yitirdiği dönemin ürünü olan yayınlarda, hem Osmanlı dönemiyle hem de bütün anayasal tarihimizle ilgili olarak bu soruya, "bilgi eksikliği, siyasi eğitimin yetersizliği, iyi niyet yokluğu, yönetenlerin çürümüşlüğü ya da yeteneksizliği" gibilerden yüzeysel ve "idealist" cevaplar getirilmekteydi. İ. Akın'ın ise bu soruya verdiği karşılık farklıdır. Ona göre, bu alandaki başarısızlıkların esas nedeni daha derinlerdedir. Ve bu önce ekonomik, sonra da sınıfsaldır. Çünkü, diyor yazar:

> Batı'da olduğu gibi, Osmanlı toplumunda feodal düzenden burjuvazi aracılığıyla kapitalizme geçiş sürecini göremeyiz. Ekonomik yapıdaki böyle bir gelişim, orada ulus, egemenlik, özel mülkiyete saygı gibi birtakım kavramları ortaya atar, sermaye birikimini sağlar ve ulusal bir kültürün doğmasına yol açarken, Osmanlı İmparatorluğunda benzer bir ekonomik oluşumun [kapitalizmin gelişmesi – BT] yaşanmaması, ulus dediğimiz toplumsal alanın değişik oluşu, yabancı devletlerin türlü anlaşmalarla kabul ettikleri ticaret serbestisinden ülkedeki azınlıkların yararlanması, devletin yapısını iktidar düzeyinde bir ikilem içinde bırakmakla sona ermiştir. Bu nedenledir ki, yukarıda gördüğümüz gibi, yasalaşma hareketleri, hep Şeriat [feodal hukuk – BT] düzeninin karşısında bir ikinci hukuksal yapı olarak çıkmış, Anayasacılık özlemleri de geleneksel yapıya [feodal yapıya – BT] ve aynı şeriat [feodal hukuk – BT] düzenine çarparak dağılmıştır.[244]

Yazarımızın da belirttiği gibi N. Berkes'ten yararlanılarak geliştirilen bu düşüncelerde, "ulus" ve "ulusal kültür" gibi sos-

yolojik, "egemenlik, özel mülkiyet ve devlet yapısı" gibi siyasi ve hukuki olguların ekonomik ve sınıfsal gelişmelerle, yani kapitalizmin ve burjuvazinin yükselişi ile olan yakın ilişkisi pek açık olarak ortaya konmuştur. Aynı şekilde burada, kapitalizmin ve burjuvazinin gelişmediği feodal ve yarı sömürge bir toplum yapısında girişilen bu tip yasacılık ya da anayasacılık hareketlerinin neden batıda görülen sonuçlara ulaşamadığı ve ulaşamıyacağı da açıklanmıştır. Bu, hiç şüphe yok, gerçek bilimsel bir tutumdur. Ve bu tutumun resmî hukuk öğretiminde kendini göstermiş olması ayrıca önemli ve olumlu bir davranıştır.

Asıl, konumuz olan "anayasal gelişme tezleri" açısından bu tutumun anlamı ve değeri neredediir? Bu da, çok kısa olarak, şöyle özetlenebilir.

Akın, 1976'da yayınladığı *Türk Devrim Tarihi* kitabında, 19. yüzyıl anayasa hareketlerimizi incelerken, Kemalist anayasa hukuku doktrinimizin uzun süredir kullanmaktan vazgeçtiği bir yöntemi yeniden uyguluyor. Bu, anayasal gelişmelerimizi batı sömürgeciliğinin etkileri açısından ele alma tutumudur. İkinci bir önemli nokta da, yazarın, yine anayasal gelişmelerin maddi temellerini araştırırken, soruna sınıfsal bir açıdan yaklaşıyor olmasıdır. Bu, Kemalist tahlilciliğin radikalliğini koruduğu dönemlerde de pek rastlanmayan bir bakış açısıdır. Hem Kemalist anayasa doktrinimiz açısından, hem de yazarımız açısından yenilik sayılabilecek bu tutum varlığını neye borçludur? Kanımızca bu yeni eğilim, 1960 sonrasında, kısmen Marksist yöntemle kurduğu temasın da sonucu olarak yeniden bir canlanma gösteren Kemalist sosyal ve siyasal bilimciliğin getirdiği tahlillerin izlerini taşımaktadır. Nitekim Akın'ın, *Türk Devrim Tarihi*'nin Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bölümünü yazarken, Berkes'ten oldukça yararlandığı, yine kendisinin yaptığı yollamalardan anlaşılıyor. Yazık ki Akın 20. yüzyıl anayasal gelişmelerimizi ele alırken bu yaklaşımından geri dönmekte ve bundan sonraki olayları ekonomik, sosyal ve ideolojik boyutlarından kopuk bir şekilde sunmakta, özellikle dış etkiler (emperyalizm) ile iç yapısal gelişmeler (sınıf ilişkileri) gibi maddî olgularla ilgisini kesmektedir.

II. Gelenekçi-İslamcı Anayasal Gelişme Tezleri

Nasıl Kemalist anayasal tez kendinden önceki feodal kamu hukukuna bir tepkiyi dile getirdiyse, Cumhuriyet sonrası gelenekçi-İslamcı anayasal tezler de, aslında, Kemalizme karşı bir tepkiyi temsil ederler. Ancak buna geçmezden önce, gelenekçi-İslamcı tezlerin tarihî bağlarını ve özelliklerini kısaca ortaya koymakta yarar var.

A. Ana ilkeler

Ülkemizde II. Meşrutiyet günlerinden beri bir akım olarak beliren İslamcılığın ana tezi, İslamın aslî ilkelerine geri dönüşü, yani İslamî "rönesansı" gerçekleştirmektir. Bunun siyasal ve anayasal alandaki sonucu, toplumu ve devleti dinin otoritesine bağlı kılmaktır. Bu, devlet-din birliğini ve teokratik egemenlik anlayışını yeniden ve daha sağlam esaslara bağlamayı beraberinde getirir. Bütün bunların temel dayanağı ise Kuran'ı "değişmez Anayasa", başka bir deyişle, onu ve şeriatı "anayasa koyucusunu da bağlayıcı" nitelikte görmektir.[245] Bu yüzdendir ki, İslamcı tezlerin "ağırbaşlı" savunucuları, demokratik ve laik hukuk gelişmelerini "taklitçilik", aynı akımın popüler tipleri ise "Hristiyanlaşma" olarak göstereceklerdir.

İslamcı düşünce bir siyasal akım kimliği kazandıktan sonra, siyasal mücadele alanlarında genellikle karşı devrimci ve emperyalizmin yararına bir rol oynadı. İkinci Meşrutiyeti "meşveret ve hürriyeti" yeniden getireceği düşüncesiyle desteklerken, onun hukuk ve özellikle laiklik alanındaki atılımlarına karşı çıktı. 31 Mart gericiliğini körüklerken bunu "sosyal" bir edebi-

yatla süslemesini de bildi. Daha sonra, büyük kanadı itibariyle, Anadolu'daki kurtuluş hareketine karşı çıktı ve işbirlikçi sarayın çizgisinde yer aldı. Cumhuriyet dönemindeki karşı devrimci direnişlerin uzun süre önderliğini yapan da bu akım oldu.[246]

Ancak, İslamcı akımda dikkati çeken bir nokta, değişen şartlara ayak uydurmak konusunda gösterilen becerikliliktir. Örneğin, "Abdülhamit zamanında devlet rejiminin şeriata dayanan bir rejim olduğunu iddia eden İslamcılar, Meşrutiyetin ilanı üzerine Meşrutiyet rejiminin, hem şeriat açısından hem de yürürlüğe konacak anayasa açısından bir İslam devleti rejimi olduğunu var güçleriyle savunmaya başladılar."[247] İslamcı akım, saltanatın kaldırılmasına ve cumhuriyetin ilanına karşı çıkmıştı. Artık cumhuriyetin İslamî esaslara saltanattan daha çok uyduğunu söyleyenler de var.[248]

Burada sadece, İslamcı akımın anayasal tezleriyle ilgili birkaç örnek üzerinde durulacak.

B. Tezler

Burada hem hukukçulara, hem de hukukçu olmayanlara yer verilecek.

1) A.F. Başgil: Kemalizm hayranlığından İslamcı-gelenekçi tezlerin savunuculuğuna

İstanbul Hukuk Fakültesi anayasa hukuku profesörlerinden olan ve 1967'de vefat eden Ali Fuat Başgil'in düşünce ve yayınlarının değerlendirilişinde iki noktaya dikkat etmek gerekiyor. Bu yayınlar hangi yılların damgasını taşımaktadır? Ve bunlar üniversite resmî öğretiminin bir parçası olarak mı çıkarılmışlardır, yoksa üniversite dışı birtakım çevreler için mi? Çünkü bu açılardan bakıldığında Başgil'in düşünceleri arasında var olan farklar belli bir anlam kazanmaktadır. Denebilir ki yazarımız, özellikle tek parti döneminin sonlarına kadar, "Kemalist" duygular, 1950'lerden itibarense çok açık bir şekilde gelenekçi ve İslamcı tezler sahibidir. Ancak bu sonuncu özelliğin de saptanabilmesi için onun üniversite dışı yayınlarına bakmak gerekecek.

Başgil'in Osmanlı ve Cumhuriyet dönemiyle ilgili görüşlerinde orijinallik yoktur. Bunlarda, hukuk devleti ve hürriyet gelişmeleri temel kavramlar olarak beliriyorlar. Başgil'in ilginçliği, 1930'lardan sonraki dönemle ilgili tahlilleri bakımındandır.

Bilindiği gibi, 1937'de laiklik, devrimcilik, halkçılık, devletçilik ilkeleri anayasal kural düzeyine yükseltilmişti. Başgil bu değişikliklerin taşıdığı anlamı savunma işini üzerine aldı. Özellikle devletçilik ilkesinin sosyal hürriyet yolunda atılmış çok olumlu bir adım olduğu görüşünü hararetle savundu. "Ferdî hak ve hürriyetten [o günkü] realiteler karşısında ne anlamak lâzım geldiğini ve bu fikrin devletçilik sistemi ile nasıl telif edilebileceğini göstermeye çalış[tı]". Bireyci hürriyet sistemini ve iktisadi ve siyasi liberalizm anlayışlarını, tabii hak ve hürriyet teorilerini eleştirerek yeni devletçi-sosyal özgürlük görüşünü övdü.[249]

Bundan sonra Başgil, resmî anayasa hukuku öğretiminde de, tarihimizin din ilkeleriyle karışık yönetimlerini mutlakıyetle eşanlamda alarak mahkûm ederken,[250] yenilik yolundaki anayasal hareketleri, özellikle laiklikle ilgili pozitif hukuk adımlarını övgüyle değerlendirdi.[251] Özellikle Cumhuriyet dönemi anayasa gelişmeleri konusunda olumlu tutumunu açıkça belli etti, "Türk inkılabı" ile onun anayasal, siyasal ve toplumsal ürünlerine sahip çıktı.[252] Başgil'in ders kitaplarının 1957 ve 1960 tarihli olanlarında da bu tutumun pek değişmediği söylenebilir.[253] Sadece bunların sonuncusunda, 19. yüzyıla kadar olan dönemin, İslam ilkeleri üzerine kurulu anayasal sistemine duyulan hayranlık dikkati çekmektedir.[254]

Başgil 1944'ten sonraki özel yayınlarında ise yeni bir kimlikle karşımızdadır. O, gittikçe artan bir ölçüde, "oligarşik iktidar", "batı taklitçiliği", "kopyacılık", "tercümecilik", "dar ve anlayışsız bir zümre", "tahakküm ve geri bir otoritarizm", "otoriter bir idarenin indî ve zümreci görüşleri", "ancak bolşevik Rusya'da rastlanan bir din ve maneviyat düşmanlığı", "milli mefahir ve mazi düşmanlığı" gibi tezlerle ortaya çıktı, Kemalist tarih kitaplarını "resmî tarih kitapları, Türk milli mefahirine karşı açık bir bühtandır" diye eleştirmeye başladı.[255] Yazar bu düşüncelerini, 1924 Anayasasından hemen sonra kurulan "emsaline yalnız totaliter rejimlerde rastlanan bir şef rejimi", bu dönem "iktidar

adamlarımızın bütün varlığını kaplayan kötü bir garp taklitçiliği hastalığı"; "Sezar'ları bile imrendirecek bir kuvvet ve azametle hükümran olan Türkiye devleti reisleri" tezleriyle geliştirdi ve şu sonuca vardı:

> Türkiye'de, demokratik ruhta bir anayasa mevcut olmasına rağmen, senelerce herkesin yalnız dinine, diline, hayat görüşüne ve kazancına değil, kılık kıyafetine, hatta sakal bıyığına varıncaya kadar her şeyine kâhya kesilen bunaltıcı bir idare tarzı hâkim olmuştur.[256]

Asıl ilginç olanı, 1937-38'lerde, devletçilik ilkesinin savunuculuğunu yapan ve bunu çağdaş hürriyet anlayışının temeli sayan Başgil, 1956'da verdiği bir konferansta, en büyük eleştiriyi bu defa bu ilkeye yöneltmiştir:

> Devletçilik, siyasi, iktisadi ve içtimai münasebetleri merkezî bir bürokrasiye bağlayan ve bu sayede bütün memleket kuvvetlerini devlet emrine, yani fiiliyatta iktidar adamları eline veren prensiptir. Türkiye'de devlet hayatını ve ferdin hak ve hürriyetlerini Meclis ekseriyetinin görüşlerine bağlamak için yalnız ve başlıbaşına bu prensip kâfi gelir. Nitekim kâfi gelmiş, devletçilik prensibiyle bu memlekette en ağır bir baskı rejimi meşrulaştırıldığı gibi, seneler boyunca da demokratik hürriyetler yok edilmiştir.[257]

Başgil bu yeni teziyle "bir taşla iki kuş" vurmak istiyordu. Bir yandan, vaktiyle sosyal hürriyetçilik adına göklere çıkardığı bir anayasa ilkesini (devletçilik) ele alarak bütün cumhuriyet dönemi anayasal ve siyasal gelişmelerini karalamak, öbür yandan da "günün meseleleri" arasında baş yeri tutan DP iktidarının anayasaya ve demokrasiye aykırı işlemlerini "ilmin(in) ışığında" meşru ve mazur göstermeye çalışmak! Başgil bu niyetini "günün meseleleri"ne şöyle uyguladı:

> Bizde bir zamandanberi antidemokratik kanunlardan bahsedilip duruldu. Fakat düşünülmedi ki, bugünkü *devletçi ve otoriter*

> *anayasamız* muvacehesinde Türkiye'de mantıken antidemokratik kanun vardır denilemez [...]. Bizde, vatandaş hak ve hürriyetlerine dair hiçbir kanunun antidemokratik olduğu ispat edilemez [...]. Çünkü... antidemokrasinin delili Anayasaya aykırılıktır. Halbuki... bizde Anayasa vatandaş hak ve hürriyetlerinin tahdit ve tesbiti selahiyetini, hiçbir ölçüye tâbi tutmaksızın parlamentoya bırakmıştır. Şu halde, Parlamentoca kabul olunan her kanun mantıken ve prensip itibarile daima Anayasaya uygundur. Anayasaya uygun olan bir kanun ise antidemokratik değildir.[258]

Başgil'in anayasal tezinin kavranmasında laiklik sorunuyla ilgili tutumu da büyük önem taşır. Aslında o, sürekli laikliği savundu. Fakat laiklikten anladığı Kemalist laiklik anlayışıyla hiç de benzeşmiyordu. Bu sonuncusu, laikliği sadece devlet ve din ayrılığı şeklinde değil, toplumun da dinci-gerici ideolojilerin etkisinden kurtarılması olarak kavramıştır. Bu anlamda laiklik pasif bir devlet-din ayrılığı sorunundan ibaret sayılamazdı. Bu aktif ve mücadeleci bir laiklik anlayışıydı ki, elbette radikal olan da buydu.

Başgil'in laikliği ise din ile devletin birbirlerinden ayrılığı ve birbirlerinin işlerine karışmamaları esasına dayanır. Ona göre, "tam ve saf laikliğe gelinecek yerde, 1924'ten itibaren eski 'dine bağlı devlet' sisteminin tam zıddı olan ve ifrattan tefrite gidişi andıran 'devlete bağlı din' sistemine gelinmiştir."[259] Başgil'in buradaki amacı da açıktır: feodal ideolojilerin at oynattığı bir toplumda, dinin özerkliğini ve dinci düşüncelerin her alanda serbestçe yayılma ve aşılanmasını savunmak. Nitekim yazar, bu alandaki "öğretme, okutma-yayma ve telkin etme" haklarına büyük önem veriyor.[260] Bu görüşün uygulanmasının kaçınılmaz sonucu, bir süre sonra dinin sadece "devletten ayrı özerk bir kurum" olmakla kalmayıp, dünya ve devlet işlerine de karışması, adeta "devlet içinde devlet" haline gelmesidir. Yurdumuzda 1946'dan sonrası bu tehlikenin giderek arttığını göstermiştir.

Görülüyor ki, feodal değerlerin ve sistemlerin Batılı laiklik anlayışı adına savunulması Başgil'in anayasa tezinin belli başlı

yöntemidir. O, başkalarından farklı olarak, laikliğe cepheden saldırıya geçmiyor, Batı'da "din-devlet ayrılığı" şeklinde beliren laiklik anlayışını örnek göstererek, bunu yarı feodal bir toplum zeminine aktarmaya çalışıyor. Onun, dinci düşünce ve inançların yayılmasının topluma egemen olmasından umduğu bir başka yarar da "komünizmi kökünden nefyeden" tek kurumun "din" olduğu yolundaki inancıdır.[261]

Başgil'in Kemalist laiklik anlayışına olan düşmanlığıyla ilgili ilginç birkaç belge, yazarın yine kendi yayınlarında yer almaktadır. Bunlardan, yazarımızın, DP iktidarının ilk yıllarında Bayar'a ve Koraltan'a, dinci siyaseti geliştirmeleri için sürekli telkinlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.[262] Nihayet Başgil'in laikliğe karşı olan tutumu, 1961 Anayasasının hazırlanışı sırasında, o zamanlar çıkmakta olan *Yeni Sabah* gazetesinde yazdığı yazılarda da kendini belli edecektir. Başgil, 9.7.1960 tarihli yazısında, laiklik ilkesinin yeni anayasada yer almasına kesinlikle karşı çıkmıştır.[263]

Son olarak, Başgil'in 27 Mayıs hareketini bir "ehveni şer" olarak karşılayıp alkışladığını belirtmekle, yazara ayırdığımız bölümü bitirelim:

> Türk milleti adına sevinelim ki, 27 Mayıs hareketi, bir ihtilâl olmamış, bilakis ordunun öne atılması sayesinde bir başıbozuk ihtilâli önlenmiştir. Bir ihtilâl fırtınası da kopabilirdi [...]. 27 Mayıs hareketi bir hükûmet darbesidir. Çünkü evvela, devletin muntazam ve şuurlu bir kuvvetinin eseridir. Sonra da, hedefi ne rejim değiştirmek, ne de müesses (kurulu) içtimaî (sosyal) nizamı devirmektir.[264]

2) S. Özçelik: Osmanlı-İslam övgüsü ve Cumhuriyet dönemi için suskunluk

İstanbul Hukuk Fakültesi anayasa hukuku profesörlerinden Selçuk Özçelik, ders kitabında, Osmanlı dönemini ırkçı ve şoven bir açıdan ele almakta, İslam kurumlarını ve gelenekçiliğini övmekte, özellikle "eritme" (assimilasyon) siyasetini desteklemektedir.[265]

Yazar I. Meşrutiyeti entrika ve provokasyon teorileriyle açıklamakta, Meclis-i Mebusan'a karşı eleştirici, Sultan II.

Abdülhamit'e karşı ise kollayıcı bir tavır almaktadır.[266] Genç Osmanlıları da, Jön Türkleri ve İttihat ve Terakki'yi de eleştiren Özçelik II. Meşrutiyeti Balkan halklarının Osmanlı devletinden kopmalarına yol açmasındaki rolü açısından olumsuzlamaktadır.[267]

Özçelik, özellikle ders kitabında, Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmeleriyle ilgili genel bir değerlendirmeye girişmekten özenle kaçınmaktadır.[268] Yalnız onun birtakım güncel anayasa hukuku sorunlarına kitabında yer verdiği görülüyor. Bu konularda da yazarın, Danıştay'ın "Anayasaya aykırı" kararlarının idareyi bağlamayacağı, Danıştay'ın yürütmeyi durdurma yetkisini aşırı biçimde kullandığı, bilim hürriyetinin sınırlı olduğu yolundaki görüşleri dikkati çekiyor.[269] Anayasa Mahkemesinin Üniversiteler Kanununda yer alan "örf ve âdetlerine bağlı" yurttaşlar yetiştirmek deyimini iptal etmesini de gelenekçi ve tutucu görüşleri açısından eleştiren yazar,[270] 27 Mayıs dönemi işlemlerine karşı anayasa yargısına başvurulamamasını da doğru bulmuyor.[271]

Bir anayasa hukukçusunun en güncel hukuk ve anayasa sorunlarını ders kitaplarına kadar taşıması, elbette, övülmeye değer bir tutumdur. Ancak yazarımızın bu sorunlar karşısında aldığı tavrın ideolojik ve siyasal anlamının değerlendirilmesini okurlara bırakarak, Osmanlı ve İslam hayranlığına eklenen bu tutumun, yazarımızı bu bölümde incelememiz için yeter sebep olduğuna işaretle yetiniyoruz.

3) Y. Öztuna: Gerici tarih tezlerinin resmîleştirilmesi

Tarihçi Yılmaz Öztuna MC [Milliyetçi Cephe] döneminin resmî tarihçileri arasına yükselmezden önce yazdığı ve Hayat Yayınları arasında çıkmış olan 12 ciltlik *Türkiye Tarihi* ile tanınır.

Öztuna'nın tarih tezinin Osmanlı İmparatorluğunun son dönemiyle ilgili bölümü Abdülhamit övgüsü ve Jön Türk hareketinin yergisi üzerine kuruludur. Buna göre, "1878 yılı Sultan Abdülhamit'i şahsî idare kurmakta haklı kılacak sebeplerle doludur" ve Birinci Meclis-i Mebusan'ın süresiz tatili onun "en büyük hizmetlerinden biri"dir. "Siyasi dehâsı ve zekâsı ile ünlü"

olan bu Sultan, ayrıca, büyük eserlerin de yaratıcısıdır. Buna karşılık II. Meşrutiyet ise "Türkiye ve Türklük tarihi bakımından pek hayırsız bir zafer olmuştur". Bu, "milletin eseri değildir" ve iktidarı ele geçirenler "milli hâkimiyetin yerine kendi iradelerini" kurmuşlardır. "1908'den sonra korkunç ve iğrenç bir demagoji devresi açılmış ve zamanımıza kadar Türk umumî efkârına hâkim olmuştur. Mürteci kelimesi muhalif manasına kullanılmıştır. Bugün de faşist kelimesi antikomünist manasına kullanılmaktadır."[272]

Öztuna MC iktidarınca ısmarlanan tarih kitaplarından birinin de yazarıdır.[273] Bu ve benzeri "ders kitapları" Talim Terbiye Kurulu Başkanı Rıza Kardaş'ın *Tarih, Lise III* kitabına yazdığı önsözde şöyle tanıtılmıştır:

> İşte bu ders kitabı ve bu serideki diğer ders kitapları, ilmî muhtevası nisbetinde bugünkü Türkiye'den daha küçük bir Türkiye'ye rıza göstermeyen bir anlayış ve anlatış bütünlüğü içinde, Milli Eğitim Temel Kanununun genel amaçları paralelinde eğitimimizi "millî" hüviyetine kavuşturmak ve muhtevasını da kendi gerçeklerimizin ifadesine imkân ve zemin hazırlıyacak duruma getirmek maksadıyla tertiplenmiş bulunmaktadır.

Öztuna "milli eğitimimizi *'milli'* hüviyetine kavuşturma" ödevinden kendi payına düşeni nasıl yerine getirmiştir?

Yazarın *Tarih, Lise III* kitabındaki tezler, yukarıda kısaca aktardığımız görüşlerinin biraz daha utangaççа bir dökümünden başka bir şey değildir. İ. Kafesoğlu ve A. Deliorman tarafından yazılan *Tarih, Lise I* kitabının temel direğini oluşturan, ırkçı, yayılmacı, fetihçi ve ümmetçi-milliyetçi karışımı görüşler,[274] Öztuna'nın yapıtına da damgasını vurmuştur.[275] Yazarda dikkati çeken bir başka nokta da Tanzimat tipi batılılaşma ve yenilik hareketlerine olan hayranlığıdır.[276] Buna karşılık, Mithat Paşa ve arkadaşlarının verdikleri meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi mücadelesi ise yazarın gözünde tam bir olumsuzluk örneğidir. Buna göre, II. Abdülhamit "hiç inanmadığı halde, Midhat Paşa'nın zoruyla I. Meşrutiyet'i ilan et-

miş, ancak gemi azıya almış hale gelen ve bir çeşit Meşrutiyet diktatörlüğüne kalkışan Mithat Paşa'ya tahammül etmiyerek onu Türkiye'den çıkarmıştır". "Mithat Paşa ve avenesi"nin bu "olumsuz" tarihsel rollerine karşılık II. Abdülhamit, başarılı eserlerin gerçekleştiricisi ve özellikle "dış politikada müstesna bir dehâ"dır.

Öztuna'nın I. Meşrutiyet ile ilgili görüşlerinde bir nokta daha ilgi çekiyor. Yazar, Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı dağıtarak kişisel bir baskı yönetimi kurmuş olmasını hoşgördürmek için, parlamento rejiminin Türk olmayan halkları da söz sahibi kılmasını öne sürüyor.[277] Sonuçta, Abdülhamit'in devrilmesinde ve II. Meşrutiyetin ilan edilmesinde bunların rolü de büyük olacaktır.[278]

Tarih tezinde "ahlak ve maneviyat" gibi kavramlara başyeri ayıran Öztuna Kurtuluş Savaşı ve sonrasının siyasal ve anayasal gelişmeleriyle ilgili olarak açıkça yapamadığı karalamaları bu defa, ahlak adına öne sürmektedir:

> Türk toplumunda ahlâk ve karakter bozulması yenidir. XX. asırdadır [...]. 1918 yıkımıdır ki, Türk toplumunu perişan etmiş ve bir çok ahlâk nosyonu, onarılmaz yaralar almıştır.[279]

Böylece Öztuna "demokratik yaşam biçimine geçme çabalarının yoğunlaştığı 20. yüzyıl gelişmelerimizi bir bozulma göstergesi olarak almaktadır.[280]

Türkiye'deki resmî tarih tezinin ve öğretiminin yarım yüzyıl içinde izlediği rota ve vardığı sonuç, MC döneminde en kesin noktasına ulaşmıştır. Bu dönem resmî tarihçiliğinin, Kemalist dönem tarihçiliğinden ne kadar uzaklara düştüğünü görmek için, Kemalist "Tarih" kitaplarıyla ilgili bölümün bir kere daha okunmasında yarar vardır.[281] Varılan bu yeni noktanın tarihçilerinden olan Öztuna'nın "milli kültüre dönüş" tezi altında yaptığı da, bütün demokratik siyasal ve anayasal gelişmelerimizi bir yana itip, feodal değerlerin yüceltilmesine hizmettir.

4) A. Kabaklı: Gerici anayasal tezlerin popülerleştirilmesi

Yazar ve gazeteci Ahmet Kabaklı'ya göre, Osmanlı toplumu ve devlet düzeni, büyük servetlerin özel ellerde yığılmasına engel olan bir ideal düzendi. Bu, "Yalnız, idare edenler ile idare edilenlerden ibaret sınıfsız bir toplum yapısı"ydı. Öte yandan, din bağları da İmparatorluğu ayakta tutuyor, "yöneticiler ile halkı az çok birbirine bağlıyordu". Bütün bunlar Tanzimat'a yakın yıllara kadar böylece korunmuştur.[282]

> Tanzimat ile Batı taklitçiliği hatta Batı tapusu altına giren bürokrasinin daha sonra II. Meşrutiyete doğru geliştirdiği kanatlar, bu sefer, halka saygısızlığı ve devleti içinden kemirme safhalarını da aşarak, doğrudan ve açıktan devlet yıkıcılığına girişmiştir. Birinci ve İkinci Meşrutiyetler, bir kısmı yabancı parmağı ile yönetilen bu 'isyancı bürokrasi'nin ürünleridir.[283]

Kabaklı'nın bu sözleri, aslında, bütün siyasal ve anayasal tezinin özüdür. Buradaki ana düşünce, "Batı işbirlikçisi bürokratlar" ile bizzat Batı'nın el ele vererek Osmanlı toplumunu yıkmalarıdır. Şimdi bu tezin somut olaylara nasıl uygulandığını daha yakından görelim. Yazar, Meşrutiyet hareketlerini şöyle görüyor:

> Yıkıcı bürokrasinin Osmanlı tarihinde ilk büyük hareketi, İngilizlere ve Mason teşkilâtına dayanarak devletin başı olan Sultan Aziz'i yıkmalarıdır. Birinci Meşrûtiyet bu ihanet-gaflet karışığı darbeden doğmuştur [...]. Bürokratların bu tarzdaki daha büyük ve yıkıcı davranışları ise 1908 Meşrutiyeti ve Sultan Hamid'i 1909'da, 31 Mart bahanesi ile yıkan darbedir. Bu ikinci meşrutiyet ve 1909 darbesi Osmanlı devletinin sonu demek olmuş"tur.[284]

Böylece "bürokrat paşalar", kendilerini "milletin terbiyecisi gibi görmeye başladıktan" sonra, "kendilerine millet, töre ve devlet adına direnen padişahları (Abdülaziz, Abdülhamit) zaman içinde yıpratmak, yok etmek çarelerini" aramış ve bulmuşlardır.[285]

Kabaklı'nın II. Meşrutiyet görüşünü biraz daha yakından tanımak gerekiyor. Çünkü onun Cumhuriyet tezini böylece daha iyi kavrayabiliriz:

> Sultan Hamid devrinde, Deniz ve Kara Harb Okullarının modernleştirilmesi ile güçlenen askerî bürokrasinin bir kanadı, sivil, hayalci ve yabancılaşmış bürokratların teşvik ve hileleri ile (ve beynelmilel sömürgeci güçlerin tesir ve yardımları ile) *İttihat ve Terakki* partisini geliştirip iktidara getirdiler. Tamamiyle taklitçi, devlet ve idare kavramından uzak, siyaseti silahla yapan asker-sivil bürokratların partisi olan İttihat ve Terakki, önce Balkan dağlarına çıkarak, *Avrupa, Masonlar ve Türkiye'deki gayrimüslimlerin istedikleri 'hürriyet'i zorla ilan ettirdiler* (1908). Sonra 31 Mart tertiplerini yaparak, bu bahane ile Sultan Abdühamid'i tahttan indirdiler.[286]

İşte, Kabaklı, Cumhuriyet tezine bu noktadan giriyor:

> Türkiye Cumhuriyetinde *bürokrasi*, aslında bozulmuş ve yıkıcılığı amaç edinmiş *Meşrutiyet bürokrasisinin* devamıdır.[287]

Gerçi Kurtuluş Savaşı "millete sığınılarak" kazanılmıştır, ama "Cumhuriyetle birlikte aynı bürokrat zihniyet Ankara'ya gelip yerleşecektir."[288] Birinci TBMM'nin açılışı da bürokrasinin başı olan M. Kemal'in taktik hesaplarına uyuyordu.[289]

1921 ve 1924 Anayasalarını ve daha sonraki dönemi ise yazar şöyle değerlendiriyor:

> 1920'de açılan TBMM, bürokrasi geleneğini yıkıp yerine "devlet" gücünü koyabilmek için, bütün kudreti TBMM'inde topladı (icra, yasama, hatta yargı gücünün bir kısmını). 1924 Cumhuriyeti [?] ve bu cumhuriyetin anayasası da, bürokrasiye çok tâviz veren kuvvetler ayrılığı ilkesinden çok, hükûmetin kudretli bulunmasına, fakat –nazarî olarak– hükûmetin Meclis tarafından sımsıkı denetlenmesine önem vermişti. Fakat Paşa'ların ve ilk Ankara yöneticilerinin Türk halkı ile "balayı" uzun sürmedi. Birkaç yıl içinde, İttihat-Terakki'ye çok benzeyen Cumhuriyet

> Halk Partisi kuruldu. Bu parti resmen devletin yerine geçti [...]. Böylece Tanzimatınkinden daha beter ve şekilsiz bir bürokrasi Türkiye'ye hâkim oldu [...]. Parti tamamiyle bürokratların çıkarlarına uyduruldu [...]. Milli iradeden çok uzak, halka karşı, "milleti terbiye etmek ve yeniden yaratmak" iddiasındaki bu rejim 1944'lere kadar sürdü [...]. Bu arada, 1930'larda yeşeren antibürokratik hürriyet ve demokrasi ümidi de sön'dü.[290] [Böylece], tek düşüncesi baskı, imtiyaz ve çapul olan bu sınıf [bürokrasi], milletin tepesinde *bir çeşit sömürge* saltanatı sürdürebilmek için önce tek parti idaresini kurmuştur. Türk halkı, karşısında hem hükûmet, hem de sımsıkı bir sınıf dayanışması içindeki bürokrasiyi bulmuştur.[291]

Kabaklı'ya göre, 1946-50 arası, "halk ile bürokratlar arasında" hürriyetçi demokrasi mücadelesi"ne sahne olmuştur. 1950'deki iktidar değişikliği "Türk halkının bürokrasiye karşı ilk zaferi"dir. Bu bir "orta sınıf hareketi"dir ve demokrasiye, "halk idaresi"ne geçişi işaretler. 1950-60 arasındaki her seçim mücadelesi *"bürokrasi-halk"* çatışması halinde geçmiş ve "bürokratlar" daima yenilmiştir.[292]

Ne var ki çok geçmeden "üst bürokrasi, bu yeni beliren orta sınıfa karşı hasım bir durum" alacak, onu ekonomik alanda "kıskanma"ya başlayacaktır. İşte, 27 Mayıs bu "isyancı-yıkıcı bürokrasi"nin "Türk halkına karşı" bir hareketidir. "CHP Kurucu Meclisi"nin kabul ettiği 1961 Anayasası da "tamamiyle bürokrasi Anayasasıdır". Yeni Anayasanın başlıca amacı "Türk halkının yeniden (DP gibi) Meclis'e gelmesini ve eğer gelirse hakkiyle olmasını önlemektir."[293] Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Üniversite, TRT vs gibi birçok "özerk" kuruluş Meclis'in ve hükümetin yetkilerine ortak edilmiştir. Bu açıdan 1961 Anayasası, anayasal ve siyasal gelişmelerimiz açısından bir "düşüş"e işarettir.[294]

5) "Sosyal" İslamcılık ya da "dayanışmacı" İslamcılık

Gelenekçi-İslamcı akımda 1965'ten sonra "İslam sosyalistleri" diye anılan bir kanat belirdi. Bunlar, İslami temellerden kalkarak ve İslamcı bir toplum düzenine varmak için mücade-

lelerine "sosyal" bir yön de vermeye çalışanlardır. Bu temellerle ve aynı amaçla sınırlı olarak, "emperyalizme" ve "kapitalizm"in aşırılıklarına karşı olduklarını ilan ettiler.[295] Siyasal alanda da Erbakan ve Milli Selamet Partisi bu akımın birtakım özelliklerini temsil etmektedir.[296]

Bu "sosyal" eğilim, siyasal ve anayasal tezler bakımından, gelenekçi İslamcı tezlerden farklı özellikler taşıyor değildir. Bunlarda da, teokratik (İslami) devlet ve anayasa düzeninin, İslam devletinin siyasi ve idari yapısının, nihayet İslamî değer ve kurumların toplum içindeki değeri yüceltilmektedir. Bunlar, sosyal dayanışmacılık diye tanımlanabilecek olan görüşlerini de din temelleri üzerine oturtmaya çalışırlar.[297]

a) D.M. Doğan: "Batılılaşma ihaneti"

Bu akımın önde gelen sözcülerinden olan D. Mehmet Doğan'a göre Türkler, devlet kurma konusunda "çocukluk çağından ergenlik ve olgunluk çağına İslam'la geçmişlerdir". İslam milli bilincimizin yaşatıcı temelidir. Dil ve vatan ise yalnız "yardımcı unsurlar" sayılırlar. Siyasal anlamda İslam birliğini temsil eden Osmanlı İmparatorluğu bu yüzden büyük değer taşımaktaydı. Osmanlı toplumu ayrıca "sınıfsız"dı. Ne var ki, dıştan sömürgeci Batı, içten de "yabancılaşmış aydının maymuncul medenîleşme" tutumu onu batırmıştır. O gün bugün de, "sömürgeci Batı, azınlıklar ve Batıcı aydınların teşkil ettiği menfaat cephesi ile halkımızın çıkarları çelişir hale gelmiştir".[298]

Buna göre 1839 ve sonrası anayasal gelişmeleri (Meşrutiyetler, anayasalar, hürriyetler vb) emperyalizmin bir oyunu ve "Avrupalı gibi yaşamak"tan başka bir amacı olmayan "komprador bürokratlar"ın eseridir. "Bürokrasi, idarenin başı (padişah), din, ilim kurumları buna mani oldukça onları yok etmenin yollarını aramıştır". Bozulma, dinsizleşme ile birlikte gidecek, 1908 Meşrutiyet hareketi ile "politik güç dinsizlerin eline geçecek"tir. Bu gidişe ve özellikle sömürgeleşmeye karşı çıkan başlıca kişi ise II. Abdülhamit olmuştur.[299]

Yazara göre, Cumhuriyet dönemi bu açıdan tam bir yozlaşma dönemidir. "Resmî bürokrat" ideoloji, yani Atatürkçülük,

halk üzerinde halka karşı bir diktatörlük kurmuş, bir "Atatürk aristokrasisi" yaratmıştır.[300]

> Bürokrasi [Batıcı aydınlar], Türkiye'nin "uygarlaşmasını" engelleyen (gerçekte bürokratik iktidarı frenleyen) bütün güçleri tasfiye etmek için aradığı müsait ortamı Milli Mücadele ertesinde bulur. Bu ortamda, bütün halkla bağlantılı akımlar, şahıslar ve kurumlar antiemperyalist nitelikleriyle birlikte yok etme, sindirme hareketinin konusu olur [...]. Bu anlamda iktidarı elde tutanlar, halkı hiç bir şekilde iktidara layik görmediklerinden bir bakıma adı konulmamış bir *azınlık hükûmetine* vücut vermişlerdir.[301]

Sonuçta, yazarımıza göre, "Türkiye batılılaştıkça batmış, sömürgeleşmiş, yabancı emellere alet olmuştur.[302]

b) N. Erbakan: Anayasamızın "maneviyatçı ve ahlakçı" yorumu

Milli Selamet Partisi (MSP) Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın görüşlerinde ise İslam ilkelerinden esinlenmiş bir "dayanışmacılığın" izleri açık olarak görülüyor. Erbakan bunu "devlet-millet kaynaşması" sloganıyla tamamlamaktadır.[303]

"Milletimizin tarihin en büyük, en şerefli milleti" olduğu, zafer ve fetihlerin "iman" sayesinde elde edildiği, ondan bu yana ülkeye egemen olan "materyalist" anlayışın (kastedilen cumhuriyet dönemidir) ise bir ahlak ve maneviyat çöküntüsüne yol açtığı yolundaki görüşlerinin[304] dışında, Erbakan'ın siyasal ve anayasal tarihimizle doğrudan ilgili tahlillerine rastlanmıyor. İlgi çekici olan tek yön, onun 1961 Anayasasına bakış biçimidir. Buna göre, Anayasamız "maneviyatçı ve ahlakçı" olmamızı "emretmektedir". Özellikle Anayasanın 10.-14. maddeleri bunu belirtirler.[305]

Tarihimizle ilgili siyasal bir çözümleme getirmemeye dikkat eden Erbakan birtakım anayasal önerilerle ortaya çıkmaktadır. Bunlardan, onun neye ve niçin karşı olduğu konusunda birtakım ipuçları da elde edilebilir.

Erbakan'ın önerilerinin başlıcaları şunlardır: Devlet ve hükümet başkanlıklarının birleştirilerek başkanlık hükümeti

sistemine gidilmesi ve başkanın millet tarafından tek dereceli oyla seçilmesi; halka kanun teklifi ile kanunları veto hakkının tanınması; referandumun bir anayasal kural haline sokulması; "ceza davalarında jüri usulünün ihdası ile mahkemelerimizin milli arzu ve irade istikametinde icrayı adalet etmesinde kolaylık sağlanması"; ve nihayet, "içtihatların kazaî denetimini sağlamak, bu surette kanunların boşluğunu doldurmak üzere yapılan ve hiç kontrol mercii bulunmayan içtihatların anayasa uygunluğu"nu gerçekleştirmek.[306]

Erbakan'ın bu önerileri şöyle özetlenebilir: Birincisi, "millet" yürütme organının başının seçiminde (başkanın genel ve tek dereceli bir seçimle işbaşına gelmesi) ve yasama ve yargı görevlerinin yerine getirilmesinde doğrudan söz sahibi olabilmelidir (referandum, halkın vetosu, halkın kanun teklifi ile ceza davalarında jüri usulü önerileri). İkincisi, yürütme güçlendirilmelidir (başkanlık sistemi önerisi). Üçüncüsü, yargı organı üstünde de bir denetim gereklidir. Burada, "içtihatların *kazaî* denetimi"nden söz etmiş bile olsa, Erbakan'ın istediği, yüksek mahkemelerin alt mahkeme kararlarını denetlemesi değildir. Bu zaten vardır. İstenen, yüksek mahkeme kararlarının "Anayasaya uygunluğunun kontrolü" olduğuna göre, burada kastedilen, bu mercilerce verilen ve siyasi çevrelerin işine gelmeyen kararların "Anayasaya uygunluklarının sağlanması" gerekçesiyle etkisiz bırakılmasıdır. Nitekim, Danıştay kararlarına duyulan tepki, bunların Anayasaya uygun olmadıkları ve uygulanmalarının da gerekmeyeceği yolundaki görüşlere zemin hazırlamıştı.[307] Erbakan, anlaşılan, bunun bir anayasal kural ve kurum yoluyla sağlanmasından yanadır.

Bu üç eğilimden birincisi ve üçüncüsü, yani "millet"in devlet organlarının (yürütme) kuruluşuna ve devlet fonksiyonlarının yerine getirilişine (yasama, yargı) doğrudan katılabilmesi ile, yargı kararlarının siyasi bir denetime bağlanması isteğinin anlamı şudur: devletin anayasayla saptanmış olan, laik ve demokratik hukuk yaratma gereğini aşmak, devlet organları ve kurumları içersinde bu ilkelere bağlılık gösteren unsurların (parlamento, yürütme ve yargı içindeki unsurların) demokratik direnişini etkisiz kılmak. Umulan halkoylaması, halkın vetosu

ve kanun teklifiyle, anayasanın laik ve demokratik ilkelerinin aşılabileceği, güçlü bir "başkan" sayesinde yürütme içindeki demokratik ve laik direnç noktalarının çökertilebileceği, jüri usulü yoluyla da, adaletin laik bir doğrultuda değil, Erbakan'ın anladığı "milli arzu ve irade istikametinde" yerine getirilebileceğidir. İçtihatlar üzerindeki anayasaya uygunluk denetiminin sağlanması ise yargının siyasal organlara bağlılığını artırabilmek ya da bu sonuncuların daha bağımsız davranabilmelerini sağlayabilmek içindir.

Bütün bunlar, ikinci eğilim olan, yürütmenin de güçlendirilmesi önerisiyle bir arada düşünüldüğünde, güdülen amacın, anayasal rejimimizde var olan laik ve demokratik unsurların kural, kurum ve kişi olarak tasfiyesi olduğu anlaşılır. Kemalist dönemin demokratik ve laik bir hukuk düzenini kurmaya yöneldiği yıllarda, gelenekçi-İslamcı ve tutucu çevreler "demokrasi" tezine sarılmışlardı.[308] Kemalistler ise hem sağlarındaki hem de sollarındaki güçlere karşı bir yandan genel oyu denetimleri altında tutmaya çalışırlarken, öbür yandan da saf temsilî demokrasiyi sonuna kadar savunmaya, yarı temsilî kurumlara iyi gözle bakmamaya devam etmişlerdi.[309]

1950-1960 arasında genel oy'u denetimi altına alan DP gericiliği ise, elbette, saf temsilî sistemden uzaklaşmayı savunacak değildi. Ancak daha sonra 27 Mayıs, demokrat ve yurtsever güçlerin etkinliğini ortaya koydu. 1961 Anayasası da bunların oynadığı ve oynayacağı rolü anayasallaştırdı: yargı bağımsızlığı ve güvencesi, memur güvenceleri, yargı denetimi, özerk kuruluşlar, anayasa mahkemesi, laik ve demokratik niteliği ağır basan bir anayasanın "üstünlüğü" ilkesinin pekiştirilmesi.

İşte, bu yeni anayasal durum, gelenekçi-gerici tepkilerin bu defa değişik anayasal tezlerle ortaya çıkmalarına yol açmıştır. Erbakan bunlardan bir tanesini temsil ediyor ve çözümü, saf temsilî rejimden uzaklaşarak yarı temsilî bir rejime kaymada buluyor. Bir başka kanadın görüşü ise, saf temsilî sisteme bağlı kalmakla beraber, devlet organ ve kurumlarını demokratik direnç noktalarından temizleme önerisidir. Bunun da tipik temsilcisi C. Bayar'dır.[310]

III. Popülist Anayasal Gelişme Tezleri

Bu tezlerin birleştirici noktası siyasal ve anayasal gelişmelerimizi, "bürokrasi" adını verdikleri bir tabaka ya da "sınıf" ile "halk" adını verdikleri kesim arasındaki "çelişki"yle açıklamalarıdır. Bu şemada, "egemen" ve "ezen" rolünü oynayan "bürokrasi"dir.

Popülist görüşlerin, sırasıyla, kaynaklarını, teorileştirilmelerini ve etkilerini ele alacağız.

A. Popülist tezin kaynakları

Yalnız yakın tarihimizi ele alırsak, popülist görüşlerin köklerini DP hareketi içinde ve çevresinde buluruz. DP hareketi ve iktidarı, Türkiye'de baş çelişkinin "bürokrasi" ile "halk" arasında olduğu yolundaki görüşlere de zemin hazırlamıştır. Burada, temsilî değeri olan iki kişinin görüşlerine kısaca yer verilecek: Ahmet Hamdi Başar ve Celal Bayar.

1) A.H. Başar: "Kapıkulu" teorisi

Serbest yazar Ahmet Hamdi Başar'ın düşünce hayatımızda ve siyasal alanda etkili olmuş bir kişi sayılamayacağı açıktır. Şu var ki onun görüşleri, ütopik ve yankı bulmayan yanları bir yana konursa, aslında bir anlayışın ve DP'nin temsil edeceği siyasi çizginin açık izlerini taşır. Başar "bürokrasi-halk çelişkisi" tahlilciliğinin, biraz kıyıda kalmış da olsa, ilk ve önemli tiplerindendir.

Başar'a göre, Osmanlı sultanları hep "kapıkulu denilen bir *kast*" ile saltanat sürmüşler, iktidarlarını sosyal sınıflarla paylaşmaya hiç yanaşmamışlardır. Müslüman-Türk uluslar ise dermansız, şekilsiz, sınıfsız ve örgütsüz yığınlardan ibarettirler. II. Meşrutiyetle Padişah'ın rolü gerilemiş, bu defa da kapıkulları emirlerini parti kliğinden almaya başlamışlardır. "Kemalist inkılabı" yapan da kapıkuludur. Bugün de Türkiye'de bir sınıf kavgası vardır, ama bu, işçi ile işveren arasında değil, bu ikisi ile iktidardaki kapıkulu arasındadır.[311]

1961 Anayasasını da burjuvazinin serbestçe işgörebilmesini engelleyen bir ayak bağı sayan Başar "bu anayasayla devlet idare edilemez" formülünü benimsemiştir.[312]

2) C. Bayar: DP hareketinin anayasal yorumu

DP hareketi ve iktidarı işbirlikçi burjuvazi ile feodal unsurların egemenliğini temsil etti. Fakat bu sonucu, bilinçsiz halk kitlelerinin oylarıyla sağladı. Bunda, savurgan iktisat siyasetinin getirdiği geçici ve aldatıcı "refah"ın da payı büyük olmuştur.

Anayasal teori alanında DP ileri gelenleri, yukarki gerici sınıfların egemenliğini "milletin egemenliği" diye göstermeye sürekli çaba harcadılar. Bu onların hem iktisadi, hem de siyasal alanda diledikleri gibi davranabilmelerinin gerekçesi olacaktı. Bu yüzden, DP hareketinin getirdiği anayasal tezlerde baş yeri, temel hak ve özgürlükler ya da iktidarın sınırlanması sorunları değil, egemenliğin kullanılışı sorunu almıştır. Bu tezlerin en özlü dökümünü, 1970'lere doğru Bayar yaptı. Ve bunu yaparken, söylediklerinin sadece kendi düşüncelerini yansıtmakla kalmayıp, bütün bir Demokrat Parti kurmayının siyasal felsefesini de temsil ettiğini belirtmeyi unutmadı.[313]

Bayar'ın siyaset ve anayasa tezinin başlıca iki temel dayanağı vardır:

Birincisi, iktisadi, sosyal ve kültürel bakımdan özgür olup olmadığına, siyasal bilinç düzeyinin ne olduğuna bakılmaksızın, halkın eğilimlerinin her zaman en doğru yolu gösterdiğini kabul etmektir. Bayar bunu "en doğru tefekkür, halk kaynağından gelendir" biçiminde özetliyor.

İkincisi de "halk"ın bu egemenlik hakkını, temsilcisi olan TBMM eliyle "kayıtsız ve şartsız" kullanabilmesi gereğidir. Bayar bunu da "kayıtsız şartsız Millet Hâkimiyeti" sloganıyla anlatıyor.[314] Daha açıkçası, millet bu egemenlik hakkını ancak temsilciler eliyle kullanabileceğine göre, bunlar yani TBMM, daha doğrusu oradaki çoğunluk partisi bu yetkiyi kullanırken herhangi bir engelle karşılaşmamalıdır.

Şimdi Bayar'ın tarih ve anayasa tezini, tarih basamaklarından yükselerek izleyebiliriz:

> Osmanlı'da... Ordu ve medrese, tabandan gelen yönetimin temsilcileriydi [...]. Ordu ve medrese bi'at etmeden bir padişah tahta çıkamıyacağına göre, bunlar bir çeşit ikinci seçmenlerdi. Atatürk bu gerçeği görmüş ve 1924 Anayasasını bu gerçeğin tefekkürü üzerine oturtmuştur. Yani Orduyu ve Aydını devlet ortaklığından çıkarmış, bu görevi, halk tefekkürünün mümessilleri sayılabilecek ikinci seçmenlere kaydırmıştır. Atatürk Anayasasının en derin özelliği budur. Sarayın kanun yapma ve yürütme yetkisini TBMM'ne vermiş, Ordunun ve Medresenin denetim gücünü –seçim mekanizmasına bağlıyarak– ikinci seçmenlere kaydırmış, böylece Devleti en kısa yoldan halk'a götürmüştür. 1924 Anayasasının güçlerin birleştirilmesi esasına dayanmasının sebebi de budur.[315]

Bayar'a göre, "Ordu, Kaza [yargı] ve İlim Müesseseleriyle işbirliği yolu ile ortaklaşa devlet yönetimi" seçeneğini geri çeviren 1924 Anayasası gerçek devrimci Anayasa, Atatürk'ün Anayasasıdır.[316]

Buna karşılık, İnönü'nün ve CHP'nin temsil ettiği bir başka ve ikinci "devlet görüşü", 1950-1960 arasında, bunun tam tersini savunmuştur. İşte, 27 Mayıs "fiilî durumu" bu doğrultunun bir ürünüdür. Bu hareket "Osmanlıdan kalma geleneksel yönetimimizdeki Ordu-Medrese işbirliğinin kanun yapma ve yürütme gücüne karşı direnişi, müdahalesidir [...]. Tarihimizin çok eski geleneklerine ve devlet karakterine dayanmaktadır."[317]

1961 Anayasası da bu durumu yansıtacaktır. Bu anayasayla, "Milletin yanına yeni ortaklar" (Senato, Anayasa Mahkemesi,

Özerk Üniversite ve TRT, Planlama, MGK/Milli Güvenlik Kurulu vb) getirilmiş, böylece 1924 "Atatürk Anayasası"nın geleneğinden ayrılınıp Osmanlı geleneğine dönülmüştür.[318] Egemenlik yine millete ait bir yetki olarak kalmakla birlikte, kullanılma biçimi değişmiş, eskiden bunu kullanmaya yetkili tek organ TBMM iken, yeni anayasada egemenliğin "yetkili organlar eliyle" kullanılacağı belirtilmiştir. Bayar'a göre bu, "kayıtsız şartsız millet hâkimiyeti"nden, *"yumuşak bir halk hâkimiyeti"* ilkesine dönüştür.[319]

DP hareketinin, onun en birinci ideoloğunun ağzından açıklanışı budur. Bu siyasetin ve felsefenin iki temel unsuruna yukarıda değinilmişti. İşte, bu iki unsurun birleşmesi, "millet egemenliği" adı altında mutlak ve kayıtsız bir parti oligarşisinin diktatörlüğüne yol açmıştır. Bu diktatörlüğün sınıfsal anlamı ise işbirlikçi burjuvazi ile feodal unsurların tahakkümünü temsil etmesidir.

Anayasal gelişme tezleri açısından asıl dikkati çeken ise Bayar'ın bütün bunları formüle ediş biçimidir. Bayar "kayıtsız şartsız Millet Hâkimiyeti" diyordu. Oysa bilindiği gibi milli kurtuluş ve cumhuriyet hukukunun bu konudaki ilke ya da sloganı, küçük ve fakat anlamlı bir farkla şudur: "Hâkimiyet bilakaydüşart [kayıtsız ve şartsız] milletindir."[320]

Aradaki, küçük gibi görünen, fakat çok önemli anlam değişiklikleri yaratan fark nerededir?

Resmî Kemalist ilke "Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir" derken, bu yetkinin bir hanedana ya da benzeri bir feodal kuruma değil, yalnız millete ait olduğunu belirtmişti. DP ideologu Bayar ise "kayıtsız şartsız millet hâkimiyeti" çevirmesiyle şunu demek ister: millet ve daha doğrusu onun temsilcisi olan TBMM, daha da doğrusu oradaki çoğunluk, bu egemenliği "kayıtsız ve şartsız kullanır". Nitekim Bayar 1961 Anayasasını en çok bu noktadan, yani "Milletin yanına yeni ortaklar getirmiş" olması açısından eleştiriyor. Onun benimsediği anayasal mekanizmada, yalnız, her türlü sömürü, baskı ve denetim altındaki bilinçsiz yığınların oylarıyla kendi sınıf diktatörlüğünü kuracak ve bunu da millet adına yaptığını söyleyecek olanlara yer vardır.

İşte, Bayar'ın, "Egemenlik kayıtsız ve şartsız Milletindir" ilkesini tersine çevirip, "kayıtsız şartsız millet hâkimiyeti" sloganına dönüştürmesinin anlamı budur.

B. Popülizmin teorileştirilmesi

1960'lardan sonra, popülist görüşlerin bazı "sosyalist" çevrelerde etkili olduğu görüldü. Hatta denebilir ki, popülizmin günümüzdeki teorik kaynağını bu çevreler oluşturmuşlardır. Bu teorileştirme daha sonra Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tahlilleriyle de beslenecektir.

Türkiye'de popülist tezin ve ATÜT'çülüğün gelişiminde romancı Kemal Tahir'in özel bir yeri vardır. Bu nedenle söze ondan başlamak yerinde olur.

1) Kemal Tahir: Osmanlı hayranlığı ve Kemalizme reddiye

Taraftarlarınca, "diyalektik ve tarihî maddeci görüşü gençliğinden beri benimsediği" ileri sürülen Kemal Tahir'in tarih tezinin kalkış noktası, Osmanlı toplumunda feodalitenin olmadığıdır. Ona göre, Osmanlı toplumu Batı anlamında köleliğe, feodaliteye ve burjuvaziye yabancıdır. Batı'dan farklı olarak Doğu toplum insanları, yine Batı'nın anlayamayacağı derecede "hür" insanlar topluluğudur. Osmanlı devleti de, halkı ezen bir sınıf devleti değil, bir "kerim devlet" olmuştur. Bu düzende çeşitli din ve ırklara karşı o derece geniş bir hoşgörü vardır ki, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılanlar, daha sonra, onun yıkılışına "içten gelen gözyaşları" dökmüşlerdir. Buna karşılık batılılaşma, "Batı sömürüsünü fırsat bulduğun yerde hemen uygula" anlamına gelmiştir. Cumhuriyet devrimleri de bu yöndedir ve bunlar üstten ve zor yoluyla gerçekleştirilmişlerdir. Halk için bir anlam taşımaları bir yana, harf devrimi örneğinde de görüldüğü gibi, tarihimizle olan bağları da koparmışlardır. Bu, aslımızı inkâr etmek demektir. Kemal Tahir'in takipçilerinden Dr. Hulusî Dosdoğru'ya göre, Kemalizm "hiçbir ekonomik, sosyal, politik ve kültürel dayanağı olmayan" bir şeydir. Kemal Tahir'in kendisine göre, "Atatürk de, M. Kemal de, bizim toplumumuzda bazı işler yapmış bir asker paşasının önce ve sonra taşıdığı ad"dan başka bir şey değildir.[321]

Kemal Tahir'in tarih tezinin özü sadece Kemalizmin inkârından ibaret sayılamaz. Bu tezin bir başka yüzü de, halkın ve

emekçi kitlelerinin tarihimizdeki rolünün adeta yok sayılmasında kendini gösterir. Yazarın siyasal ve anayasal gelişmelerimizle ilgili ana tezinin özü de budur:

> [1961 Anayasası] Türk toplumunun büyük mücadelesinin isteklerinden mi gelmiştir, yoksa tepeden mi inmiştir?... Bugünkü parlamento sistemini ve bugün içinde bulunduğumuz hürriyeti de, Türk aydınlarının hak ettiği iddia edilemez. Biz bu mücadeleyi de yapmış değiliz. Bize bu, bahşedilmiş bir şeydir. Hak etmedik, biliyorsunuz.[322]

2) M. Ali Aybar: "Ceberrut devletin egemen sınıfı bürokrasi"

Türkiye İşçi Partisi'ni, kurulduktan ve çalışmaya başladıktan sonra, uğraştıran tek sorun antidemokratik baskılara karşı koymak olmadı. Her siyasal parti gibi o da kitle elde etmek çabasındaydı ve bunun zorluklarıyla karşılaştı. O dönemde emekçi kitleler en gerici partilerin oy deposu durumundaydılar. Bu "karanlık tablo" kimilerini sosyalizm adına "kestirme yollar" aramaya yöneltti. Bu aranış, parti dışı birtakım çevrelerde "darbecilik", parti içi bir kesimde ise "popülizm" şeklinde belirdi. Bu sonuncusu, kitlelere gerçek bir sosyalist bilinç ve örgütlenme götürmenin zorluklarını göğüslemektense, demagojik bir bürokrat ve aydın yergiciliği yoluna saptı. Böylelikle, kitlelerdeki CHP düşmanlığının "sosyalist" oya dönüştürüleceği umuldu.[323] TİP içindeki bu akımın başını Genel Başkan M. Ali Aybar çekmiştir.

Aybar'ın çeşitli dönemlerde geliştirdiği bu tez Türkiye'de egemen sınıfların arasında –ve hatta başında– "bürokrat sınıf"ın geldiği temeline dayanır. Bürokrasi "en eski" sınıftır. "Osmanlı devletinde yönetici kadro, sui generis (kendine özgü) egemen bir sınıftı". Yarı sömürgeleşme olayı bu yönetici kadro arasında, reformlarla devleti kurtarma fikrine zemin hazırlamıştır. Bu amaçla bunların bir kısmı gelenekçi, bir kısmı da Batıcı oldu. Batı'ya dönük olanlar ise ya özel teşebbüsçü ve ademi merkeziyetçi (Prens Sabahattin, Hürriyet ve İtilaf Fırkası), ya da "merkezci, tekelci, ceberrut Osmanlı tipi devletten yana" (Ahmet Rıza,

İttihat ve Terakki Fırkası...) idiler.[324] İşte, CHP, İttihat-Terakki'nin bu açıdan bir mirasçısıdır. O da "tıpkı İttihat ve Terakki gibi merkeziyetçi, ceberrut bir devlet telakkisini, tepeden inmeci, tepeden inme ıslahâtlar yapmaya yönelmiş bir devlet görüşünü temsil etti. Bu devlet görüşü zaten Osmanlı devletinin klasik ve geleneksel görüşüdür."[325]

O halde, tarihimizde olumlu olan nedir? Aybar'ın bu soruya getirdiği cevap, 1950'deki iktidar değişikliğini göstermektir. Köylülerden söz ederken şöyle diyor:

> Osmanlı tipi devleti devirmiş olmanın bilinç ve gururu ile, gücünü denedikleri oy hakkına namusları gibi sahip çıkmaları...[326]

Ancak Aybar, bürokrasi/halk zıtlaşması üzerine kurulu bu tezlerinin bir noktasında küçük bir düzeltme yapacaktır. Bu, 27 Mayıs 1960 hareketiyle ilgili tahlilindedir. 1960 sonrasındaki sosyalist hareketi, bir yandan tarihî bağlarından uzak tutmaya dikkat ederken, öbür yandan da bu hareketin ve özellikle TİP'in varlığını 27 Mayıs'a ve onun Anayasasına bağlı göstermeye çalışan Aybar, ilk defa olarak, 27 Mayıs vesilesiyle "bürokrasi" için bir parantez açmak gereğini duyacaktır:

> Bürokrat sınıfın Atatürkçü ilerici kanadı, 27 Mayıs'ta ağa-komprador iktidarını silah zoruyla zorla devirmiş[tir].[327]

Aybar'a göre, bu hareket, ilk bakışta, "klasik bürokratları iktidara getirme hareketi gibi görünür". Ancak bunun altında, tabii birtakım sosyal gelişmelerin zorladığı ilerlemeler de kaydedilmiştir. 1961 Anayasası bunun örneğidir.[328] Şu var ki "bürokrat sınıfın Atatürkçü ilerici kanadı... 1961 Anayasasına koyduğu bazı hükümlerle, 'bürokrat' sınıfının devlet yönetiminde söz ve karar sahibi olmasını teminata bağlayan tabii senatörlük, milli güvenlik kurulu gibi müesseseler yaratmak"tan da geri kalmamıştır.[329]

Aybar tarih ve anayasa tezini bugünlere kadar getirip şöyle sonuçlandırıyor:

> ... Osmanlı İmparatorluğundan bu yana gelen bir yönetici kadro var. Bu kadro bugün de aslında varlığını sürdürüyor. Bu kadroya "bürokrat kadro" diyeceğiz. Bu bir nevi sosyal grup, yani yüksek memurlar, uzmanlar, teknokratlar, devletin yüksek yönetiminde bulunan kişiler. Hepsi bu terim içinde yer alır. Bunların tarihî gelişim içinde Türkiye'yi üst yapı reformları ile batılılaştırmak için yaptığı işler var: kaba bir batı taklitçiliği...[330]

Aybar'ın özellikle yakın tarihimiz, daha doğrusu Cumhuriyet tarihimizle ilgili görüşlerinde kaba birtakım çelişkiler göze çarpıyor. Bir yandan, bütün Cumhuriyet dönemini "kaba bir batı taklitçiliği" ya da "tepeden inmeci, Osmanlı tipi, ceberrut bir anlayış"ın temsilcisi ve sürdürücüsü olmakla suçlamak, öbür yandan da "bürokrasinin ilerici kanadı" olarak "Atatürkçü" kesimi göstermek bunların ilkidir. Bütün bir Kemalist dönemin "sosyalizm" adına dahi olsa bu derece olumsuzlanmasını anlamak gerçekten zordur. Aybar ulusal bağımsızlığın elde edilmesi, saltanatın ve hilafetin kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, laiklik vb son derece önemli atılımların değerini bir çırpıda hiçe indirmekte, onları "kaba bir batı taklitçiliği" olarak nitelemekte, bunları gerçekleştirenleri de "ceberrut Osmanlı devleti"nin temsilcileri saymaktadır. Oysa, ilerde de görüleceği gibi, hem dünya sosyalist hareketinin, hem de Türkiye'deki sosyalist hareketin önde gelen temsilcilerinin, Kemalist dönemde gerçekleştirilen siyasal ve anayasal atılımlarla ilgili tezleri çok farklıdır.

Aybar'ın "kötü bürokratlar" ile "onların ezdiği halk" şemasını 27 Mayıs'la ilgili olarak neden yumuşattığını anlamak zor değildir. Yukarıda da değinildiği gibi, Aybar "Türkiye sosyalizmi" hareketinin başlıca güvencesi olarak 1961 Anayasasını görmekte, bu nedenle hem Anayasaya, hem de onun yaratıcısı olan 27 Mayıs hareketine "ilerici" bir yorum kazandırmak gereğini duymaktadır. Fakat Aybar'ın 1961 Anayasası ile ilgili yorumlarında anlaşılması hiç de kolay olmayan bir ufak boşluk var. 27 Mayıs'ı gerçekleştiren "bürokrat sınıfın Atatürkçü ilerici kanadı"nın Anayasamıza koydurduğu bazı kurallarla, "bürokrat sınıfının devlet yönetiminde söz ve karar sahibi olmasını teminata bağla"dığını ileri süren yazar, bu "teminat"a örnek olarak

sadece iki yeniliği gösteriyor: tabii senatörlük ve Milli Güvenlik Kurulu. Oysa, bilindiği gibi, yeni Anayasanın getirdiği yenilikler bunlardan ibaret değildir. Hâkim teminatından üniversite ve TRT özerkliğine, Anayasa Mahkemesinden Yüksek Hâkimler Kuruluna kadar pek çok yeni kurum ve kural yanında, Aybar'ın işaret ettikleri aslında ikinci planda kalır. Ve üstelik bu eklediklerimiz de Aybar'ın tezi açısından "bürokrasinin durumunu ve devlet içindeki yerini güçlendiren" düzenlemelerdir. O halde neden Aybar bunları da örnekleri arasında göstermiyor?

Akla gelen şudur: Aybar savunuculuğunu yaptığı ve hatta "Türkiye sosyalizmi" kurulduğunda da saklı tutulacaklarını kamuoyu önünde açıkladığı bu yeni kurumları kendi anayasa tezinin içine oturtmaktan kaçınmıştır. Çünkü, aksi halde, tarih tezinin kendi içindeki tutarsızlığı daha açık bir şekilde ortaya dökülmüş olurdu.

3) S. Divitçioğlu: ATÜT teorisinin Türkiye'ye uygulanması

İktisat profesörü Sencer Divitçioğlu Asya Tipi Üretim Tarzı üzerine çalışmalarını azgelişmiş ülkelerle Osmanlı toplumuna uyguladı.[331] Divitçioğlu Osmanlı toplumundaki sınıflaşmayı, "soyut devleti temsil eden sultan, ûlema ve asker üçlüsünden müteşekkil hâkim bir sınıf" ile "toprağın mülkiyetinden yoksun olan üretici sınıf reaya" biçiminde koydu.[332]

Divitçioğlu'nun "bürokrasi-halk çelişkisi" görüşü yeni Türkiye ile ilgili tahlillerinde de görülür. Örneğin ona göre, milli kurtuluş savaşımızın milli burjuvazisi "eşraf"tır ve sadece budur. Yani yazarın "asker-bürokratlar" adını verdiği ulusal tabaka bu kavramın içine girmez.[333]

Öte yandan Divitçioğlu'na göre de 1950 hareketi, burjuvazinin halk ile yaptığı "ittifak" sonucu "eski devlete, yani CHP'ne karşı" açılmış olan bir "cihat"tı. 27 Mayıs ise bunun tam tersidir:

> ... bir kısım asker ve sivil bürokratlar CHP'nin 'zımnî' icazetini alarak halkın ve burjuvazinin karşısına düşmek pahasına, devleti ve hükûmeti ele geçirerek, bir sağlamlaştırma işlemine girişmişlerdir". Anayasa da bunun bir ürünüdür.[334]

4) İ. Küçükömer: "Laik bürokratlar-İslamcı doğucu halk cephesi" çelişkisi

İktisat profesörü İdris Küçükömer popülist tezleri siyasal alana taşıyan başlıca kişidir. Küçükömer bu görüşlerini ilkin *Ant* dergisinde savundu.[335] Sonra da bir kitap haline getirdi.[336]

Küçükömer'e göre, son yüz yıllık tarihimize damgasını vuran olay, Batıcı-laik akım ile Doğucu-İslamcı akım arasındaki çatışmadır. Batıcı-laik akım, bu sonuncusunun "sözde" bir antitezidir. Bu akım, gerçek bir tezin ortaya çıkmasını önlediği gibi, Batı'nın çıkarlarının da aracısı olmuştur. Bu akımın temsilcileri, Batı kurumlarını aktarma yoluna gitmişler, bu arada lâikliği de bir kurtuluş ilkesi sanmışlardır. "Tarihî oluşum içinde sınıfsal yapısı açıkça görülemeyen bir devlette, batıcı-laik grup, ortaya çıkan anarşik ortamda, iktidara *konabilen* bürokratlardı". Tanzimatçılar, Yeni Osmanlılar, Genç Türkler, CHP vs bu çizgiyi temsil ettiler. Bunlar ekonomik gelişmeyi ve üretici güçlerin gelişimini de kösteklemişler ve bütün bu rollerini "batı kapitalizminin bu rolü destekleyici koşulları altında oyna"mışlardır. Böylece Küçükömer'in tezinde "Batıcı-laik" akım, en azından objektif olarak, emperyalizmin işbirlikçisi olan akımdır. Ve bu hareket karşısında "büyük halk yığınlarının kendilerini savunma cephesi giderek kurulmuştur". Bu "Doğucu-İslamcı" cephe öbürüne göre daha "tutarlı" ve daha "saygıdeğerdir".[337]

Küçükömer, ülkemizdeki siyasal cepheleşmeleri de yukarki bakış açısına göre ayıracak ve değerlendirecektir. Buna göre, "yeniçeri-esnaf, ulema birliğinden gelen Doğucu-İslamcı halk cephesine dayanan" Jön Türklerin Prens Sabahattin kanadı, Hürriyet ve İtilaf, TBMM'deki İkinci Grup, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti ve Adalet Partisi sol kanatta yer alacaklardır. Sağ kanadı ise "Batıcı-laik bürokrat geleneği temsil eden" Jön Türklerin İttihat ve Terakki kesimi, Birinci BMM'deki Birinci Grup, Cumhuriyet Halk Fırkası (sonra Partisi), 1960'ta ortaya çıkan Milli Birlik Komitesi ve ortanın solundaki CHP oluşturacaktır. Ancak her iki kanadın da başında yine bürokratları görmek mümkündür.[338] Küçükömer'in tarih tezine göre, "sağ kanat"ta yer alanlar sürekli üretici güçlerin gelişmesini köstek-

lemişler,[339] buna karşılık "sol kanat"taki Terakkiperver Fırka, Demokrat Parti belli sınırlar içersinde de olsa üretim güçlerinin geliştirilmesi çığırını temsil etmişlerdir.[340]

Küçükömer'in tarihimize bakış açısı budur. Şimdi bu tarih tezini anayasal gelişmelerimize nasıl uyguladığını görelim.

Küçükömer'e göre, Osmanlı dönemi anayasa gelişmelerinin belli başlı iki motoru vardır. Birincisi yine "bürokratlar"la, ikincisi ise Batı kapitalizminin baskılarıyla ilgili bu iki etken, aslında, birbirini tamamlamışlardır. Bürokratlar canları ve malları için hukuki güvenlik istemişler ve âyânın da desteğiyle padişahları, "yenilik diye kapitalizmin zorlamaları altında Batı'nın üst müesseselerini almak üzere ikna etmeye çalış"mışlardır. Yeni mülkiyet düzeni ile birtakım Batısal haklar böyle doğmuştur.

Anayasal gelişmelerin ikinci ve asıl motoru ise dış etkendir:

> Batı'nın sanayi devrimi ve emperyalizmi, Osmanlı bürokratının çelişkisini çözmek üzere, bireyselleşmeyi, bireysel mülkiyete geçişi zorladı. Batı burjuva ideolojisi, hukuk ve devlet formu ithalini şart koşuyordu.[341]

Böylece, "bürokrasi"nin anayasal gelişme konusundaki önerileri "kapitalist âlemin de isteklerine uyuyordu... Üstyapı kurumları alınırsa, bu, Osmanlı kapısını kapitalizme ardına kadar açacaktı... Üst burjuva kurumları ve hakları imparatorlukta tanınırsa, bu hakları sağlayan güçlü bir sınıf olmadığından, anarşi halindeki imparatorluk daha çabuk dağılacaktı. Daha çok yukarıdan ve dışardan gelen hürriyet ilkeleriyle, ayrı ırklar ayrı milletlere dönüşecek, demokratik denilen haklarla üstyapıda kavga verilirken, *istenen mülkiyet hakkı ile* Osmanlı ülkesi, kapitalizme daha açık hale gelecekti." 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu bunun en belirgin örneğidir. Yine Tanzimat döneminde, danıştay, yargıtay benzeri bir şuranın kurulması ve batı tipi ticaret yasalarının alınması da, bu doğrultuda ele alınmak gerekir. Böylece, "batı kapitalizmi, artık bilinen her şeyiyle imparatorluğa girip onu dağıtıyor ve kendine gerekli olanı da kontrol altına alıyordu". 1876 Anayasası da bürokratlar arası bir rekabetin verimsiz bir ürünü olarak doğacak ve sözde bir yenilikmiş gibi sunula-

caktır. "Batılaşma adına yeni anayasa ve parlamento" düzenine geçiş ve laiklik aslında sömürgeleşme sürecinin bir parçasıdır. Hem eski, hem de yeni Jön Türkler bu süreç içersinde başrolü oynamışlar, İmparatorluğun dağılmasına hizmet etmişler, özellikle İttihat ve Terakki'nin 1907 kongresinde, imparatorluk halklarına özgürlük vaat ederek bunu belgelemişlerdir.[342]

Küçükömer'in 19.-20. yüzyıl tezi sadece yergilerden kurulu değildir. Bir de yazarımızın olumlu bulduğu tarihî tipler var.

Bunlardan birincisi, *Düzenin Yabancılaşması*'nın daha başlarında, "sosyal determinizm" anlayışından saygıyla söz edilen Sait Halim Paşa'dır. Ne var ki, bu paşa da "daha sonra ittihatçılara karışıp bozulacaktır".[343] Biz bu paşanın "bozulmadan" önceki siyasal ve fikrî kariyerinin nasıl bir gericilik albümü oluşturduğunu hatırlatmak ve bu yolda birkaç kaynak göstermekle yetiniyoruz.[344]

Küçükömer'in, fikirlerine çok şey borçlu olduğu bir başka kişi de Prens Sabahattin'dir. "Prens"in tarih tezinin kısa bir özetinin okunması dahi, okuyucuya, Küçükömer'in fikirlerinin tarihçesinin kavranması bakımından yeterlidir.[345]

Küçükömer'in üçüncü olumlu tipi de, bekleneceği gibi, Sultan II. Abdülhamit'tir. Yazarımızın bu konudaki görüşlerini de kitabının "Ortanın solundaki paşalar ve Abdülhamit" bölümünden hep birlikte okuyalım:

> ... kapitalist batısal dokulu bir anayasayı [1876 Kanun-u Esasî'si], tasfiyeci, istilacı batıya karşı ters düşmüş, islamcı çerçeveye sığınmış, kökü tarihin derinliğinde halk cephesi karşısında kim savunacaktı? Bu gerçek görülmezse, anlaşılmazsa, Sultan Abdülhamit'in meşhur 113. maddeye dayanarak Mithat Paşayı sürdürdüğü ve Meclisi Mebusanı işlemez hale getirdiği de iddia edilecektir. Bu yorum, biçimsel bir anayasa hukuku anlayışıyla ancak yapılabilir!"[346]

Ve şöyle devam ediyor:

> Eğer amaç, mevcut koşullar altında sadece imparatorluğu korumak olarak alınırsa, batıcı bürokrat Jön Türkler karşısında bü-

> yük bir denge taktikçisi Abdülhamit'i vatan haini olarak kabul etmek imkânsızdır.[347]

Abdülhamit'in bir iç savaşa engel oluşuna ilişkin iddialarına da genişçe yer veren Küçükömer hayranlık duyduğu bu "kehanet"in doğru çıktığını da söyleyecektir.[348]

Yakın tarihimizin bu ilk en büyük komprador sultanının iktisadi bağlantılarını gözlerden kaçırmak için Küçükömer'in gösterdiği çaba özellikle belirtilmeye değer niteliktedir. Yazarımıza göre, Abdülhamit'in bu tutumu masum ve kişisel bir "merak"tan başka bir şey değildi:

> Abdülhamit hiç bir şekilde müsrif değildi. Son derece *mütecessisti. Her şeyi öğrenme merakı vardı. Kapitalist finans kurumlarının işleyişini,* daha şehzadeliğinde Galata bankerlerinden *öğrenmeye çalışmıştı.* Hatta borsa oyunlarına girmişti. *Bu arada* değerli kâğıtlardan (esham, tahvil, yabancı para gibi) bir portföyü olmuştu.[349]

Küçükömer'in, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan anayasal gelişmelerle ilgili görüşü nedir?

Kurtuluş Savaşımızı antiemperyalist nitelikte bir savaş olarak kabul etmeyen, sadece Yunanlılara karşı bir savaş olarak gören yazar[350] Cumhuriyet dönemi anayasa gelişmelerini şöyle değerlendiriyor:

> Mevcut üretim güçleri sahiplerinin ve halkın büyük bölümü, üst kültür devrimi hareketini (*anayasasından* sanatına kadar) kabul edemiyecek, hatta tepki gösterecektir. Tepkinin dinî görünüşüne aldanmamalı. Onun gerisindeki tarihî gerçeği anlamalıyız. Batıcı-laik bürokratın, bu dinî görünüşü kendi iktidarı için istismar etmesi doğru teşhis edilmelidir.[351]

Küçükömer Cumhuriyetin ilanının ve halifeliğin kaldırılışının da "küçük bir azınlığın kararıyla" ve "ekseriyete rağmen kendine has usullerle" olup bitirildiğini söylüyor.[352] Takrir-i Sükûn Kanunu ile gerici muhalefetin sindirilmesine hayıflanı-

yor,[353] "bürokratların" kitlelere zorla ve tepeden inme bir şekilde Batı kurumlarını ve kültürünü kabul ettirmeye çalıştıklarını ve bunun da "bürokrat-halk çelişkisini birinci plana" getirdiğini ileri sürüyor.[354] Bu arada, harf devrimi ile köylüler arasındaki ilişkiye değinen yazar "onlar [köylüler] cahil (?) kabul edilecek ve harf devrimi gelecekti"[355] diyerek, asıl köylü kitleleri yararına olan bu önemli atılımı karalıyor.

Küçükömer'in buraya kadar olan görüşlerini iki ana noktada toplamak mümkündür. Birincisi, "Tanzimattan bu yana yamalı da olsa alınan üst Batı kurumları ve değerler sistemi (ideolojisi) kapitalizme *açık kapılar*"dır.[356] İkincisi, temel hukukî gelişmeler (anayasalar, hilafetin kaldırılması, laiklik, yeni adalet mekanizması vb) birer "sebep olmaktan daha çok sonuçturlar". Elbette bu, "onların ayrıca temele etki yapabilecek derecede *sebep olmalarına* engel değildir". Ne var ki, temel hukuk değişikliklerinin "temele" olan etkisi olumsuz olmuştur. Çünkü, bunlar, bir yandan "temel çelişkinin ortaya çıkmasını ve belirlenmesini", öbür yandan da "ekonomik gelişmeyi engelleyici" bir rol oynamışlardır. Üstelik bu rol "Batı kapitalizminin destekleyici koşulları altında" oynandığı gibi, *"açıkça bir sınıfsal yapı göstermeyen* ve esas olarak içsel sebeplerle anarşiye düşüldüğü zaman, *adeta havada asılı gibi duran devletin,* batıcı-laik bürokratlar tarafından ele geçirilebilmesinde (kapılmasında) ve kullanılmasında" da etkili olmuştur.[357]

Küçükömer'in vardığı bu sonuçlar, özellikle 20. yüzyıldaki anayasal gelişmelerimizin ulusallaşma ve demokratikleşme yönünden taşıdıkları değeri tüm olarak reddeden, mekanist ve ekonomist görüşler, kısacası "inkârcı" tezlerdir. Bunların günümüze uzanan yanlarını da öğrenebilmek için, yazarın 1950 sonrası ile ilgili tahlillerini aktarmak gerekiyor.

Küçükömer'e göre, 1950 hareketi "bürokrat'a karşı muhalefet" hareketiydi.[358] Dolayısıyla, yazarın tarih tezi açısından, doğucu-İslamcı halk cephesinin bir zaferiydi. Muhalefetteki CHP ise muhalefetini "laiklik-İslamcılık çekişmesi halinde bir rejim meselesi [?] ortaya getirerek yapardı ve öyle yaptı".[359] DP'yi düşüren ise bu olmadı. DP "gelişen iç üretim güçlerine dayanarak ve onların daha da gelişmesi için izlenen ve kaçınılmaz gözüken

politikadan dolayı düşmüş ya da düşürülebilir hale gelmişti. Fiilen ise, bürokratik batılaşma akımının şartlandırdığı, fakat izlenen politikanın fakirleştirdiği bürokratların subay kanadından bir grup tarafından düşürülmüştü".[360]

Yazarın, ikinci büyük sömürgeleşme olayımızın mimarı olan DP dönemini "üretim güçleri bakımından bir gelişme" olarak nitelemesine, bu partinin düşürülmesi olayını ise bir "grup subay"ın hareketine mal edişine sadece dikkatleri çekmekle yetinelim. Çünkü Küçükömer'in bütün anayasal tezi bundan hemen sonra ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de, 1961 Anayasasının oluşumu ve anlamı ile ilgili olarak yazdıkları, onun hukuk ve anayasa tezinin can alıcı noktasıdır. Bu nedenle, genişçe bir alıntı yapmaya gerek var.

Küçükömer 27 Mayıs'ı ve 1961 Anayasasını şöyle açıklıyor:

> 27 Mayıs'ı yapanlar da, ülkenin ikiye bölünmesi tehlikesi karşısında *"Devleti kurtarmak"* isteyenlerdi... Milli Birlik Komitesi, Batı değerler sistemini benimsemek isteyen tarihî bürokrasinin bir devamı idi. Bürokratlar, gelişen *yerli güçler* karşısında kendi varlığını savunmak istemişti... DP döneminde mutlak fakirleşmeye uğramışlardı. Bundan yararlanıldı. *Dengeci bir Batı anayasası lâzımdı.* Sağlam kazık anayasa idi. Hukukçu profesörlere anayasa ısmarlandı.[361]

Hemen arkasından yazarın bu anayasayı "üretici güçlerin gelişimini engelleyici bir ayak bağı" saydığı görülmektedir:

> ... Bu Anayasa ile Batı'dan yeniden getirilen bazı kurumlar, bir yandan denge sağlayıcı olurken, öte yandan da, CHP ve DP devrinde *bir ara gelişmekte olan üretim güçlerinin alışılan yolda gelişmesini engelleyecekti.* Temelinde, *kapitalist olan bir yoldan gelişme* ya da *birikim istendiğinde,* bu *engelleme kaçınılmaz* olacaktır. Alışılagelen özel birikimi engeller gözüken başlıca kuruluş *Planlama Teşkilâtı*'dır. Yeni anayasanın getirdiği *Planlama,* anayasanın *sosyal adalet ilkelerine uygun olarak yapılıp yürütüldüğünde, gelişme hızı yüksek olmayacaktır.* Dengeci Anayasa, dengeci bir *bürokratik plan* görüşü getirecekti... (Bu durumda üretim güçlerinin ge-

> liştirilmesi) anayasanın dengeci, fakat birikimi azaltıcı, hatta engelleyici ilkelerini *fiilen* atlamak ya da değiştirmek zorunda kalarak yapılabilirdi. AP bu işi fiilen daha ustalıkla yürütebilecektir.[362]

"Üretim güçlerinin gelişimi"ni köstekleyen "bu sınırlamalar"ı yalnız "gelişmeyi kısıcı" olmaları bakımından değil, fakat aynı zamanda "sosyal patlamaları teşvik edici" oluşları[363] bakımından da şiddetle eleştiren Küçükömer'in 1961 Anayasamıza bakışı da, herhalde okuyucu için bir yenilik değildir. Hatırlanacağı gibi bu tezler, eski DP ve yeni AP ideologlarının ve liderlerinin çok daha açık ifadelerle dile getirdikleri görüşlerin[364] "teorileştirilmiş" biçimlerinden başka bir şey değillerdir. Buradaki tek "orijinal" nokta, bu tezlerin bu defa da "sosyalizm" adına ileri sürülmüş olmasıdır.

5) M. Sarıca: "Aktarmacı anayasa hareketleri"

İstanbul Hukuk Fakültesi doçentlerinden [1982'de profesör oldu] Murat Sarıca'nın da, 1969'larda, Aybar-Küçükömer ikilisinin anayasal tezlerinin etkisinde olduğu görülür.

Sarıca'ya göre, Osmanlı toplumunda "bürokratlar egemen bir sınıfmış gibi davranabilmişlerdir".[365] "Bürokratların elindeki devlet, bu sömürücü niteliğiyle halka büsbütün yabancılaşmış, bugün hâlâ izlerine rastladığımız, Osmanlı tipi ceberrut devlet anlayışı ortaya çıkmış"tır.[366] "Osmanlı-Türk toplumunun daha sonra benimseyeceği üstyapı kurumları da, Batı taklit edilerek, devleti kurtarmak amacıyla, ama ne yazık ki, Batı'nın ekmeğine yağ sürecek bir biçimde bürokratlar tarafından yukarıdan aşağıya empoze edil"miştir.[367] "Ülkenin sömürgeleştirilmesine yol açan istek ve teklifler, 1838 Ticaret Anlaşması'nda, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda, 1856 Islahat Fermanı'nda, 1858 Toprak Kanunu'nda ve tarihimizde Batı anlamındaki ilk anayasa olan 1876 Anayasası'nda bürokrasi (kapıkulu) tarafından karşılanmaya çalışılmıştır."[368]

Sarıca'ya göre, Jön Türklerin İttihat ve Terakki kanadı, "merkezî devletin Batı'yı taklit etmesinden, kopya reformların yuka-

rıdan aşağıya yapılmasından yana" olmuş, bu çizgi daha sonra CHP, MBK ve "ortanın solu" hareketi tarafından devralınmıştır. Bunun karşısında yer alan Prens Sabahattin'in görüşü ise merkezci olmayan yollarla burjuva yetiştirilmesini savunmakla, "Osmanlı toplum yapısının Batı'dan farkını bir kez daha gözler önüne sermiş"tir. Bu çizgi de Hürriyet ve İtilaf, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, DP ve AP şeklinde örgütlenecektir.[369]

Yazara göre, milli kurtuluş savaşını yöneten, "kendilerini kurtarmak için devleti kurtarmak zorunluğunu duyan bürokratların yurtsever koludur". Bunu izleyen dönemde "asker-sivil bürokratlar", hem halkın ekonomik düzenini değiştirmeyen, hem de onun "inançlarına karşı çıkan reformlar" yapmışlardır. Bu dönem Anayasasının (1924) devrimciliği de bütün yetkileri TBMM'ye bırakmış olmaktan ibarettir. Liberal bir anlayışı yansıtan anayasa temel sosyal reformları kolaylaştıracak kurallara ve sosyal haklara yer vermez. Böylece, "Batı'ya karşı çıkan milli mücadele hareketimiz, anayasayı hazırlarken Batı kalıplarının etkisinden kurtulamamış, toplumumuzun kendi özelliklerini yansıtan ve iç çelişkilerini çözebilecek bir anayasa hazırlanamamıştır."[370]

Sarıca 1961 Anayasasını da bir aktarmacılık örneği saymakta ve bu metnin halkın mücadelesi dışında oluştuğunu ileri sürmektedir:

> ...ne MBK ne de bu anayasanın hazırlanmasında görev alan kurullar, 1961 Anayasasının temeline fazla bir şey katmamışlardır. Bir kez daha Batı'dan, sosyal hakları kapsayan Alman, İtalyan, Fransız anayasalarından örnek alınmıştır. Ve böylece emekçi halk, kendi mücadelesinden çok, kendi dışındaki çelişkilerden yararlanarak, anayasayla birtakım haklar elde etmiştir.[371]

Bu nedenledir ki, bu anayasanın değiştirilmemesi için çalışmak ve bu mücadeleyi de "bu anayasayı getirenlerle birlikte" yürütmek gerekir.[372]

Sarıca'nın anayasal gelişme tezinde "taklitçilik teşhisi" baş yeri tutuyor, hatta zaman zaman, yazarı çelişkilere düşürecek boyutlara ulaşıyor. Örneğin, 1924 Anayasasını sosyal

haklara yer vermediği için eleştiren ve eksik bulan Sarıca bu hakların 1961'de anayasa girişini de bu defa "aktarmacılık" gibi gösteriyor. Ayrıca, bu "taklitçiliğin" neden 1924'lerde değil de 1960'larda yapıldığını açıklayabilecek yapısal ve sınıfsal tahlillere de girmiyor. Nihayet, demokrasi ve özgürlük mücadelemizin uğrak noktalarını, eksik de olsa belgeleyen bu metinlerin neden "taklitçilik" sayılması gerektiğini anlamak da kolay olmuyor.

Yazardaki bu tutumun, "Osmanlı tipi ceberrut devlet anlayışının bugün hâlâ devam ediyor oluşu" görüşüne[373] sımsıkı bağlı kalışından doğduğu söylenebilir. Yazara göre, bütün anayasa hareketlerimizi bu "ceberrut Osmanlı tipi devlet"in temsilcileri gerçekleştirdiklerine ve bu güçler de olumsuz bir tarihî rol oynadıklarına göre, ortaya çıkan hukuk ürünlerinin de olumsuz sayılmaları kaçınılmazdır. Değişen sadece bu olumsuzluğun niteliği olmakta, Osmanlı dönemindeki taklitçilik sömürgeleşmenin hukukunu getirirken, Cumhuriyet döneminin "tepeden inme" ve "aktarmacı" anayasacılığı da, en azından, "anlamsız" ya da "yararsız" işlerle uğraşmış olmaktadır.

Anlaşılması güç olan bir başka nokta da, "ceberrut Osmanlı tipi devlet anlayışı"nın 1960'lardaki temsilcisi sayılan MBK'nın de[374] büyük etkisini taşıyan bir anayasanın, neden "savunulmaya değer" görüldüğüdür. Aybar'da da olan bu çelişki burada bir kere daha ortaya çıkıyor. Oysa "ceberrut devlet" ve "bürokrasi-halk çelişkisi" tezlerinin kaçınılmaz ve mantıki sonucu 1961 Anayasasını olumsuzlamaktır. Küçükömer bunu ekonomist bir açıdan, "üretim güçlerinin engellendiği" noktasından yapıyordu. Aybar ve Sarıca bu olumsuzlamayı yapmamakla, elbette daha doğru bir yorum getiriyorlar, ama kendi anayasal gelişme tezleriyle de pek uyumlu davranmış olmuyorlar. Nitekim Sarıca, bu anayasal tezi yumuşatmak amacıyla, bir düzeltme de yapacak ve şöyle diyecektir:

> Jön Türklerden günümüze kadar gerçekleşen anayasa hareketleri ve 27 Mayıs Devrimi, Batı tipi demokratik bir düzene ulaşmak amacıyla yapılmışlardır.[375]

Sarıca'nın, 1961 Anayasasının oluşumuyla ilgili düşüncelerinin daha sonraki yıllarda belli bir değişme gösterdiği söylenebilir. Yazar, 1973'te yayınlanan bir yazısında, 27 Mayıs'ı, en gerici sınıfların temsilcisi olan DP ile, bunların iktisadi ve siyasal baskılarından bunalan "şehirli orta sınıf"lar arasındaki mücadeleyle açıklamaktadır. Böylece, 27 Mayıs da, onun anayasası da, sınıf çelişkilerinin bir ürünü ve bunların olumlu bir sonucu olarak belirmektedir.[376] Doğru ve bilimsel olan bakış açısı da elbette budur.

6) İ. Cem: Bürokratik vesayete karşı burjuvazi-halk işbirliği yoluyla "demokrasi dönemi"ne geçiş

Yazar İsmail Cem'in görüşlerinde de "egemen tabakalardan olan bürokrasi" ile onun bu üstünlüğüne karşı verilen mücadele baş yeri tutar.

Yazara göre, 1800'lerin "hâkim zümreleri"nden olan "yüksek devlet memurları" ya da "Bürokrasi, kendi ekonomik gücünü emniyete almak için Batılılaşmaya sarıl"mıştır. Tanzimat dönemi temel hukuk hareketleri "öncelikle bürokrasinin eseridir". "Bürokrasi", gerek imparatorluk gerekse cumhuriyet döneminde, burjuvazi ile birlikte "Türkiye'ye iktidar" olmuştur. Milli mücadele hareketi "öncelikle asker bürokratlar ve eşrafın öncülüğünde" gerçekleştikten sonra, "bürokrat öncelikle hâkim zümre" durumuna yükselmişler ve "üstyapı devrimleri"ni gerçekleştirmişlerdir. 1923-1950 dönemine "damgasını vuran zümre bürokratlar olmuş", "bürokrat nitelikte bir iktidar" ve "bürokrasinin vesayeti"ne dayalı bir rejim oluşmuştur. 1950'den sonra "iktidar sacayağına, bürokratın yerine yabancı hâmiler" girecektir. 27 Mayıs'ta yeniden, "asker-sivil bürokratlar" bir süre için aktif rol oynamışlardır. Bunu izleyen dönemde ise CHP uzun süre "bürokratı temsil eden" özelliklerini korur.[377]

Böylece, İ. Cem için de, "bürokrasi" dediği şey, bütün kötülüklerden sorumlu bir "günah keçisi"dir.[378] Ancak İ. Cem, örneğin İ. Küçükömer'den farklı olarak, zaman zaman iktidar bloku içersinde öncü rolü oynadığını belirttiği "bürokrasi"nin, iktidarı, "sermaye sahipleri" adını verdiği başka güçlerle paylaştığını

çok daha sık bir şekilde vurgulamaktadır.[379] Bu sonuncular, zaman zaman "bürokrasi"nin arkasına gizlenerek, sırası geldiğinde de halkın bilinçsizliğini sömürüp onun desteğini elde ederek "bürokrasi"yi devirmek suretiyle amaçlarına ulaşabilmektedirler. Bu açıdan, Cem'in yazılarında başyeri tutan "bürokrasi-halk çelişkisi", yine yazara göre, aslında temeldeki çelişkiyi saklayan bir örtü işini görmektedir.[380]

İ. Cem siyasal ve anayasal gelişmelerimizin ana yönünü nasıl görüyor?

İ. Cem gelişmelerimizin ana doğrultusunu "batılılaşma" kavramıyla açıklıyor. Bu kavram, tıpkı İ. Küçükömer'de olduğu gibi, sömürgeleşme ile eşanlamda kullanılmıştır. İ. Cem'e göre, 1839 Tanzimat, 1856 Islahat fermanlarının, 1876 ve 1908 Meşrutiyet hareketlerinin ve bunların getirdiği yeniliklerin ortak görevi "Batının sömürüsünü genişletmek ve işbirlikçilerinin güvenliğini sağlamak" olmuştur. İçerde bundan yararlananlar, "kendi ekonomik gücünü emniyete almak" isteyen "bürokrasi" ile toprak sahipleri ve "gelişen finans kapitalizmi"ni temsil eden "azınlıklar"dır. Batılılaşmanın büyük desteği ise yine Batı'nın kendisidir. Batılılaşma ya da sömürgeleşmenin hukuk alanındaki sonuçları, özel mülkiyetin ve liberal ekonominin güçlenmesine ilişkin tedbirler, can ve mal güvenliği, kişisel özgürlükler ve dokunulmazlıklar, uyruklar arasında eşitlik, yeni ticaret, ceza ve usul yasaları ve nihayet Medeni Kanun vb'dir.[381]

Kısacası, Tanzimat'tan günümüze kadarki siyasal ve anayasal gelişmeler Batı sömürüsüne köprülük etmişlerdir:

> Tanzimatla ithal edilen, Atatürk devrinde sürdürülen, DP-AP döneminde halkın desteğine de dayandırılan Batılaşma'nın gerekçesi, *Avrupa'nın ekonomik, HUKUKİ, SİYASİ KURUMLARINI ve kültürünü bize aktarmak suretiyle Avrupa'nın refah düzeyine* erişileceği sanısıdır [...]. Toplumlar ya doğrudan doğruya sömürge olacaklardır, ya da Batı sömürüsüne elverişli bir *Batı benzeri* sistemi kabulleneceklerdir. Biz, ikinci kategorideyiz.[382]

Bu açıdan, meşrutiyetin, parlamentarizmin ve demokrasinin başlıca kurumu olan meclislerin doğuşu da Batı'dakinden farklı nitelik göstermiştir.

> Bizde meclislerin doğuşu, *herşeye rağmen toplum çıkarını da kollayan devletin,* başıboş ekonomik güçler üzerindeki denetimini yıkmak anlamını taşımıştır. Nitekim, o gün bugün meclisleri dolduranların büyük çoğunluğu, her zaman geri sosyal yapıyı savunmuş, bir anlamda Ağa-Tüccar ikilisiyle özdeşleşmiştir.[383]

İ. Cem'e göre, bu durum ancak 1960'larda değişmeye yüz tutacaktır.

Bu tezin uygulamalı sonucu, "her şeye rağmen toplum çıkarını da kollayan devlet"i savunan, Meşrutiyete ve Meclis-i Mebusan'a karşı çıkan II. Abdülhamit'in olumlu bir tarihî rol oynadığı, Birinci ve İkinci Meşrutiyetin ve Meclis-i Mebusanların ise gerici bir görevi yüklendikleridir. Nitekim yazar da "Tanzimattan 1950'ye kadar Türkiye Batılaşma [=sömürgeleşme, BT] ve yenilik adına yöneltilmiştir" derken, *"Abdülhamit dönemi dışında"* demeyi de unutmuyor.[384] Kurtuluş Savaşını gerçekleştiren Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin de yazarın bu yargısından kurtulamayacağına dikkati çekmekle yetinelim.

Bütün bu gelişim tablosu, İ. Cem'e göre, "sınıfsal ve siyasal tercihlerde bir karmaşıklık" yaratmıştır. Batılılaşmayı savunanlar "ilerici", buna karşı çıkanlar ise "gerici" sayılmışlardır. Bu ayırım, sınıfsal duruma denk düşmediği gibi, halka da karşı bir anlam taşımaktadır. Çünkü özellikle cumhuriyet dönemi yenilikleri, aslında, halka bir şey getirmeyen, ona yukarıdan aşağı zorla kabul ettirilen ve aslında varlıklı tabakaların yararına olan şeylerdir.[385] Halk da kendisine "zorla kabul ettirilmeye çalışılanı kabul etmemiştir".[386]

İ. Cem'in tarih tezinde olumlu değer taşıyan dönemeç, bu kümede yer alan pek çok yazar için olduğu gibi, 1950'de başlayan "demokrasi dönemi"dir. 1945'lere kadar bürokrat ve eşraf, öncülüğünü korurken, "tüccar, salt yabancı komisyonculuğundan yerli ve *milli tüccar* olma yolunda evrilecek ve bu niteliği ağır

basmaya başlayacaktır. 1950'lerde ise, tüccar ve eşraf, bürokrat etkisinden giderek uzaklaşan bir sosyal yapı kurmakta, bu ortamda kitlelerin önemi büyümektedir".[387] Bu açıdan 1950 yılı, hem "yaratıcı" bir burjuvazinin "bürokrasinin vesayeti"nden kurtuluşu demektir, hem de bu burjuvazi ile halk kitlelerinin özlemlerinin uyuştuğu bir tarihî andır. İ. Cem "Demokrasi Dönemi" başlığı altında bunu şöyle açıklıyor:

> 1950, bir bakıma, Türkiye'de *burjuvazinin ihtilâlidir.* Halk kitlelerinin özlemleriyle aynı paralelde olan çıkarları ve artan gücü, burjuvaziyi artık tek başına iktidara sahip kılmaktadır [...]. Burjuvazinin kuvvetlenerek bağımsızlığına kavuşması, *kendi sınıfsal yaratıcılığını kullanma* imkânını da ona vermektedir.[388]

İ. Cem'e göre, "kurulduğu günden beri tüccarın ve eşrafın partisi" olan DP egemenlik anlayışı bakımından da bir değişikliği getirmiştir. C. Bayar devleti sadece halk egemenliğine terketmeyi istediklerini yazmıştı. Cem'e göre de "Bu *halkçı görüş,* gerçekte, tüccar ve eşrafın memur ortaklığından kurtulmasında bir araç olacaktır."[389]

Yazar 27 Mayıs'ı da bürokrasinin bir müdahalesi olarak ele almaktadır. 27 Mayıs'ı hazırlayan nedenler arasında "DP iktidarının asker-sivil bürokratlarda yarattığı ve yaşattığı burukluk" baş yeri tutar. Bu açıdan 27 Mayıs "yönetim dışında kalmış ordu ve aydının (bürokratların), kendi partileri olan CHP ile işbirliği yaparak tekrar iktidara çıkmaları şeklinde belirmekte"dir. Bu olayda, DP'nin enflasyonist politikasının ve subaylarda beliren "demokrasinin sona erdiği, diktatörlüğün kurulmak üzere olduğu inancı"nın da payı vardır.[390]

İ. Cem'in 1961 Anayasası hakkındaki değerlendirmesi ise, bu anayasayı ekonomik gelişme için bir ayak bağı sayanlarınkinden oldukça farklıdır. İ. Cem'e göre, MBK üyelerinin sosyal yapısı (mütevazı ailelerden geliyor olmaları), ilerici aydınların etkisi ve nihayet karşı görüştekilerin, anayasa meselesini "fazla uzatmadan bitirmek" telaşı, ilerici bir metnin doğumunu sağlamıştır. Bu dönemde çıkarılan başka yasalar gibi anayasa da "parlamento tarihimizde tüccar-eşraf ikilisinin maddî çıkarına karşı olan ilk büyük hareketi meydana getirmektedir". Demok-

ratik ve sosyal hakların güvence altına alınışı bu açıdan önemlidir. Kısacası 27 Mayıs hareketi "çeşitli şartların bir araya gelmesi sonucunda bir kısım bürokratların ezilen zümrelere, işçi ve köylülere yaptığı tarihî bir yardım şeklinde belirmektedir.[391]

Görüldüğü gibi, İ. Cem'in 1961 Anayasasıyla ilgili tahlili, Anayasamızı "üretim güçlerinin gelişimi açısından bir engel" olarak gören kişilerinkinden farklıdır. Cem'in görüşleri elbette gerçeklere daha uygun düşen yorumdur. Onda eleştirilebilecek nokta, bu anayasanın doğumunu anlatırken kullandığı "tarihî bir yardım" sözlerinin "yukarıdan aşağı bağış" tezlerini hatırlatması[392] ve orta sınıflardan gelme asker ve sivil aydınların bir hareketi olarak gördüğü 27 Mayıs'ı, daima tutucu bir anlamda kullanılan ve böyle kullanılması gereken "bürokrasi"nin bir hareketi olarak değerlendirmeye devam etmesidir.

Yine İ. Cem'i mekanist ve ekonomist görüşlerden ayıran bir başka nokta da 27 Mayıs'ın ve onun başlıca verimi saydığı 1961 Anayasasının doğurduğu olumlu siyasal sonuçlara önemle işaret ediyor oluşudur. Buna göre, "27 Mayıs hareketi, geri kalmışlığın alt edilmesi yönündeki düşünce, birikim ve eylemlerin oluşmasını mümkün kılarak son derece önemli bir iş başarmıştır".[393]

İ. Cem'in hukuk kurumlarının ve kurallarının siyasal ve sınıfsal mücadeleye olan etkisi konusundaki bu doğru tutumu onu 1971 anayasa değişiklikleri sırasında, asıl mekanist ve ekonomist görüş sahiplerinden bir kere daha ayırdı. Cem, günün şartlarının elverdiği ölçüde, günlük yazılarında anayasa değişikliklerine karşı çıktı, bunları ve hazırlayıcılarını kınadı.[394]

C. Popülizmin sosyal demokrat harekete etkisi

Popülist tezler "ortanın solu" ve "demokratik sol" adıyla ortaya çıkan hareketlerde, kendi yayılmaları bakımından çok elverişli bir zemin buldular. CHP içindeki popülist akım kısmen eski DP düşüncesinden, kısmen de "sosyalist" popülistlerin görüşlerinden kaynaklandı. Mayanın tutmasını sağlayan etken ise, bir kere daha, parlamenter yarışma ortamı oldu.

CHP içindeki popülist hareketin ortak nitelikleri, yukarkilerde görülenler gibidir.

1) "Bürokrasi-halk çelişkisi" temeli

Bunların başında, "bürokrat-halk çelişkisi" üzerine kurulu bir tarih anlayışı geliyor. Örneğin, Ecevit'e göre "bürokratlar", yakın zamanlara kadar "halkın üstünde bir ayrıcalıklı sınıf görüntüsü veren bir zümre"ydi.[395] Böylece, "aydın-halk yabancılığı ve kopukluğu" azalacak yerde artıyordu.[396] 27 Mayıs da, "halkla devlet bürokrasisi arasındaki yabancılaşmayı yeniden keskin çizgilerle ortaya çıkar"acaktır.[397]

Ahmet N. Yücekök'e göre, Osmanlı toplumu egemen sınıfı "kapıkulu sınıfı", Cumhuriyet döneminin egemen sınıfı ise "bürokratlar"dır.[398] I. Meşrutiyetten bu yana süregelmiş olan "siyasal ikilem, halkçı demokratik kanatla asker-sivil bürokrasi"nin karşılaşmasından ibarettir. Ülkede "mutlak bir siyasal egemenlik" kurmuş olan "asker-bürokrat siyasal elitler" Türkiye'nin "geleneksel güçleri" arasında yer alırlar. Bunlar, karşılarına çıkanlara (örneğin, "bürokratik devrimci CHP", DP'ye) hemen "gericilik suçlamasını yakıştırmışlardır."[399]

Yine Ecevit'e dönelim. "Aydın-halk" ya da "bürokrat-halk çelişkisi" tezi Ecevit'i anayasal tarihimizle ilgili olarak çok şaşırtıcı birtakım görüşleri savunmaya kadar götürüyor. Ecevit Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunun demokrasi, özgürlük ve eşitlik bakımından adeta bir "altın dönem" içinde bulunduğunu ileri sürüyor:

> ... padişah ve vezirlerin yetkileri, tarihte başka pek az ülkede görülebilecek ölçüde sınırlı idi. Siyasal demokrasinin unsurlarından biri olan iktidar sınırlılığı Osmanlı düzeninde fazlasıyla vardı. Devlet kuruluşu federatif, toplum yapısı plüralistti [...]. Asalet yoktu, imtiyaz yoktu [...]. Büyük çapta özel servet birikimleri olmayışı, hatta toprakta özel mülkiyet bulunmayışı da, eşitlik duygusunu kökleştirmeye yardım etmişti.[400]

Ecevit'e göre, bu alandaki bozulma Tanzimat'la başlamış ve 1950'ye kadar sürüp gitmiştir. Şöyle:

> Türkiye'de mutlakıyet ancak Tanzimatla, hatta daha çok Meşrutiyetle, hatta ondan da çok Osmanlı devletinin son yıllarındaki

> politikacı-asker karışımı yönetimle kurulmuştur [...]. Böylece, devletle halkın arası açıldı. Devlet halka yukarıdan bakar oldu. Halk devletten soğudu ve küstü. Bunda, Osmanlı çağının son döneminde beliren ve iktidarın sınırlılığını sona erdiren devlet düzeninin halkçı bir felsefeye dayanmayışı da –ve yönetici kadronun eskisi kadar halktan-tabandan– gelmeyişi de rol oynamıştı. Yöneticiler artık iyice halktan kopuktular, halkı aşağı görüyorlardı, halkı sürü, kendilerini de halkın güdücüsü sayıyorlardı [...]. Bu davranış alışkanlıkları cumhuriyetle de yıkılamadı [...]. Ancak, çok partili demokratik düzene geçilince, iktidar yeniden sınırlanabilmeğe ve yönetici kadroların, memurların, halka baskı yapma ve tepeden bakma eğilimleri bir ölçüde yumuşamaya başladı.[401]

Bu tezlere göre, feodal Osmanlı toplumu adeta sınıfsız; mutlak monarşi düzeni adeta "siyasal demokrasi"; buna karşılık Meşrutiyet ve Cumhuriyet hareketleri sonunda oluşan toplum ve devlet düzenleri "mutlakıyetçi" olmuşlardır. Yine bu tablodan çıkan sonuç, Tanzimat öncesi Osmanlı Padişahları ve devlet ileri gelenlerinin halkla iç içe, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi yönetici kadrolarının ise halktan kopuk ve halkı aşağılayan kimselerden oluşuyor olmasıdır. Dolayısıyla, Osmanlı "altın çağı" ile 1950'den sonraki "çok partili hayat" bir yana bırakılacak olursa, 150 yıllık siyasal ve anayasal gelişmelerimizin esas yönü olumsuzluktur.

Bu tezlerin ne Kemalist anayasal tezlerle, özellikle M. Kemal'in "Osmanoğullarını Türk halkının elinden egemenlik hakkını zorla alıp bunu gasp eden bir hanedan" olarak niteleyen görüşleriyle, ne de bütün anayasa hukuku kitaplarının Tanzimat ya da Birinci Meşrutiyet öncesi dönemi "mutlak monarşi" olarak ele alan tahlilleriyle uyuşmadığı, uyuşmak şöyle dursun, bunlarla baştan sona ters düştüğü meydandadır. Ecevit'in anayasal tezi, bu açıdan, "sosyalist" popülistlerin, ATÜT'çülerin ve C. Bayar'ın anayasal tezleriyle benzerlik gösterdiği gibi, N. Atsız ve N.F. Kısakürek'ten A.F. Başgil'e kadar uzanan gerici tezleri dahi çağrıştırmaktadır.

Ecevit'in buraya aktarılan anayasal tezi Ortanın Solu akımındaki popülist eğilimlerin ikinci temel özelliğine geçmemize de köprü oluyor.

2) İnkârcılık eğilimi

Yeni CHP'deki popülist akımın ikinci özelliği "reddi miras" eğilimidir. Bu açıdan Ecevit'in yukarki düşüncelerini bir kez daha okumakta yarar vardır. Ecevit'e göre, eski CHP'nin yaptıkları bir "bürokratik devrimcilik", "kadro devrimciliği" ya da küçümseyici bir anlamda kullanılan "üstyapı devrimciliği"nden başka bir şey olmamıştır.[402] Bunlardan da, daha çok, varlıklı zümreler ve "bürokratlar" yararlanmışlardır.[403]

Gerçi bu görüşler doğrudan doğruya ve sadece "geçmişi reddetmek" için söylenmiş değildir. Bunların dile getirilmesiyle güdülen asıl yakın amaç, o yıllar Ortanın Solu akımını hayli uğraştıran siyasal çizgilerle mücadele etmekti. Bunlar parti içindeki sağ kanat ile parti dışındaki sol darbeci çevrelerdi. Nitekim, "bürokratik devrimciliğe reddiye" yazarlarının da, bu görüşleri, "bürokratik devrimciliğin artık görevi son bulmuştur" biçiminde sundukları görülüyor. Böylece "eski dönemde bunun belli bir yararı olmuştur" yolundaki yorumlara da kapıları kapamıyorlar.[404] Bunlara, Ecevit'in, Kemalist dönemle ilgili olumlu yargılarını gösteren yazıları da katılabilir.[405] Ancak bütün bunlar popülizmin geçmişin inkârına kadar varan tahlillere yol açtığı gerçeğini unutturmaya yetmiyor.[406]

3) Demokratik gelişme kavramını "çok partili hayat" olayına indirgemek

Popülist eğilimin bir başka göstergesi de "çok partili hayata geçiş"in sonuçlarına duyulan büyük hayranlıktır. Yukarıda, günümüzün bazı Kemalist yazarlarının bu dönemin sonuçlarını genellikle olumsuz bulduklarını görmüştük. Bunlara göre, bu dönem en gerici sınıfların siyasal iktidarını peşkiştirmişti.[407]

Ortanın solu düşüncesi de "çok partili hayat" olayını sadece olumlu yönüyle ele almaktadır. Buna göre, "altyapı devrimciliği"ne götüren yolu bu olay açmıştır.[408] O kadar ki, bu döneme kadar "halkın dışında tutulabilecek" olan bürokratlar bile, artık bundan sonra, "halkın birer unsuru haline gelmeye" başlayacaklardır. Bundan 25 yıl önce "bürokrasi"yi desteklemenin anlamı başkaydı, bugün ise başkadır. Bugün, devleti ele ge-

çirmeye karşı direnenler arasında devlet kurumları görevlileri (Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, Askeri Yargıtay, başka yargı yerleri, üniversiteler, TRT, güvenlik kuvvetleri vb) de yer almaktadır.[409]

Demokratik gelişme kavramını "çok partili hayat"a indirgeyen bu düşünceyi Deniz Baykal en uç noktasına kadar vardırmıştır. Baykal'a göre, 27 Mayıs ile 12 Mart aynı çizgideki olaylardır. İkisinin de ortak niteliği "demokrasiyi askıya almış" olmalarıdır.[410]

4) Radikal hareketlere karşı duyulan kuşku

Bütün bu özelliklere bağlı olarak, Ortanın Solu popülizminin bir başka özelliği daha ortaya çıkmaktadır. Bu da, anayasal gelişmelerin iticisi olarak zaman zaman kendini gösteren devrimci atılımları kuşkuyla değerlendirmek, bunların önemini küçümsemektir. Bu düşüncenin temsilcilerinde II. Meşrutiyet hareketinin olumlu bir değerlendirilişine rastlanmıyor. Kurtuluş Savaşının ve ulusal devrimin *antiemperyalist* niteliğinden pek söz edilmiyor, sırasında bu hareket bir "hukukî bağımsızlık" amacına indirgenebiliyor.[411] Hatta Ecevit için bu dönem anayasal kuruluşunun en ilginç yanı, ihtilalcilik ve antiemperyalistlik değil, serbest tartışma ve eleştirici ortamıdır.[412] Ayrıca, Cumhuriyetin ilk yıllarında feodal kültüre ve gericiliğe karşı girişilen devrimci atılımlar, yukarda görüldüğü gibi, ya halka ters düşen hareketler, ya da "bürokratik devrimciliğin" zorlamaları diye gösteriliyor. 27 Mayıs hakkındaki tutum da aynıdır. Yukarıda, Baykal'ın bu hareketi "demokrasiyi askıya alıcı" bir eylem olarak değerlendirdiğini görmüştük. Ecevit de, 27 Mayıs olmasaydı bile DP zaten çökecekti yolundaki görüşleriyle,[413] 1960 sonrası anayasal gelişmelerimizde, özellikle yeni anayasanın ortaya çıkışında bu devrimci atılımın oynadığı önemli rolü göz ardı ediyor. "27 Mayıs Anayasası"nın yararlı siyasal sonuçlarına değiniyor, ama bu anayasanın nasıl ve nereden geldiği konusunu kurcalamıyor.[414] Doğrudan doğruya 27 Mayıs'tan ve onun sağladığı özgürlük ortamından söz ederken[415] bile, bu özgürlüğün sağlanmasında devrimci yöntemlerin oynadığı belirleyici rolü vurgulamaktan kaçınıyor.

Bu nedenledir ki, ortanın solunun tarih ve anayasa tezi, "sıçramalar"ın rolünü önemsemeyen, düz gidişleri ise yücelten bir tezdir. Bu hareketin tarihe bakışı da, tıpkı geleceğe bakışı gibi, devrimci değil, evrimcidir.

D. Popülizmin gelenekçi-İslamcı tezlere etkisi

Son yıllarda, gelenekçi-İslamcı çevrelerde "bürokrasi-halk çelişkisi" tezleri büyük bir yayılma alanı bulmuştur. Tarihimizde ilerici diye bilinen ne kadar siyasal ve anayasal hareket varsa, bunları "halk düşmanlığı", "yabancılaşma" olarak gösteren, yine tarihimizde ne kadar gerici akım ve olay varsa bunları da "halk" cephesi içinde gören popülist akımlar gelenekçi. İslamcı cephenin işine fazlasıyla yaramıştır. "Sosyalizm" adına ortaya sürülen popülist görüşler sosyalist güç ve çevrelerde ilgi görmemiş, "İslamcı-halk cephesi"nin bu yolla "sosyalizm"e gelmesine yardımcı olmamıştır, ama geniş bir gericilik yelpazesinin çeşitli eğilimden ideologlarının bu defa düşüncelerini değişik ve "bilimsel" bir örtü altında ileri sürebilmelerine olanak sağlamıştır. Artık "sosyalizm" adına açıkça ileri sürülebilme olanağını yitirmiş olan popülist tarih tezlerinin günümüzdeki bayraktarlığını işte bu çevreler yüklenmiş gibidirler. Popülizmin vardığı ya da hizmet ettiği sonuç bu olmuştur. Yazar Melih Cevdet Anday da Kemal Tahir'in romanlarından kaynaklanan ve bütün tarihimizi tersine çeviren bu akımın günümüzdeki "izleri"ni orta öğretim tarih kitaplarında bulurken, bu gelişmeyi pek doğru bir biçimde özetlemiş oluyor.[416]

Gelenekçi ve İslamcı tezler arasında görüşlerine yer verdiğimiz iki yazar popülist tarih tezlerinin bu saflardaki temsilciliğini en aşırı biçimde yapmaya çalışıyorlardı: A. Kabaklı ve D.M. Doğan.[417] Gelenekçi-İslamcı cephedeki bu "yeni" eğilimi bunların dilinden bir kere daha kısaca aktaralım.

1) A. Kabaklı: Türk milletiyle kavgalı "bürokrasi"

Ahmet Kabaklı'nın görüşlerinde "bürokrasi-halk çelişkisi" baş yeri tutmaktadır. Yazara göre, bürokrasi "hâkim sınıf"tır ve "modernleşme, reformculuk, devrimcilik sevdası ve çalımıyla" halkı sürekli ezmiştir. "Memlekette her kötülük ve her soygun, bürokrasinin izni ve ortaklığı ile yapılmış"tır. Bu "yabancı parmağı ile yönetilen isyancı bürokrasi", tamamiyle kendi çıkarlarına uygun, "köksüz ve taklit devrimleri"nin gerçekleştiricisidir. "Milleti terbiye etmek ve yeniden yaratmak" onun başlıca hevesi olmuştur. Batı'dan aktarılan hukuk kurum ve kuralları da yalnız bu işe yaramıştır. İşte, "hürriyetçi demokrasi mücadelesi halk ile bu bürokratlar arasında olmuş", 1950'den bu yana da "bürokratlar"ın sürekli yenilgisiyle sonuçlanmıştır. 27 Mayıs biçimi darbeler bile "Türk halkını Cumhuriyetten men edememiş"tir. Bugün de bürokrasinin Türk milletiyle olan kavgası devam etmektedir.[418]

2) D.M. Doğan: "Komprador bürokratların batılılaşma ihaneti"

D. Mehmet Doğan'ın görüşleri özellikle İ. Küçükömer'in düşüncelerinin açıkça İslamcı bir zemin üzerinde sloganlaştırılmasından başka bir şey değildir. Aradaki fark, yalnız, önerilen çözümler bakımındandır:

> Halkımız 200 yıldır bir ur gibi beynine yapışan bürokrasi engelini silkip atmalıdır. Aydınlık yarınlar, halkımızın maddi ve manevi sefaletten kurtularak insanca yaşama seviyesine yükselmesi ancak İslamla gerçekleşecektir.[419]

D.M. Doğan'ın düşüncesinde de, bütün siyasal ve anayasal gelişmelerimiz "komprador bürokrasi"nin zorla kabul ettirdiği ve sömürgeleşmeyi sağlayan değişikliklerdir. Bu arada yazarın, Sultan II. Abdülhamit'ten "Bir numaralı komprador sultan" diye söz edenlere karşılık olarak, Atatürk'ten "I inci baş komprador bürokrat" biçiminde söz etmesi, onun tarih tezinin en iyi bir özeti sayılabilir.[420]

E. Popülizmin siyasal bilimciliğimize etkisi

Popülist akımın günümüzdeki etkilerini sadece siyasal alanda değil, bilimsel alanda da görmek mümkündür. Özellikle siyasal bilimler alanından bu konuda geniş bir yazar listesi çıkarılabilir.[421] Ancak biz burada sadece iki bilim adamının düşüncelerindeki etkilenmeyi ele alacağız.

1) K. Karpat: "Güzideler kültürü"nden kurtuluş

Siyasal bilimci Kemal Karpat'ın siyasal ve anayasal tezinde, "çok partili siyasal hayat"a geçiş bir dönüm noktasıdır. Bu dönemecin dönülmesiyledir ki, Türkiye'de o ana kadar iğreti kalmış olan siyasal yapı ve değerler, gerçek yönlerini bulmaya başlamışlardır.

Karpat'a göre, 150 yıllık kültürümüz toplum gerçekleriyle ilgisi olmayan bir "güzideler kültürü"dür. Bunun üzerine kurulu olan "siyasal yapı"mız da 100 yıllık bir "savunma modernleşmesi"nin ürünü olarak ortaya çıkan ve halk kitlelerine dayanmayan bir yapıdır. Artık "çok partili hayat"a geçişle birlikte hem bu "güzideler kültürü"nün ürettiği değerlerin, hem de bunun ürünü olan siyasal yapının yeniden "gözden geçirilmesi" zorunlu bir hal almıştır. Bu bakımdan, "çok partili sisteme geçiş kararı bu büyük oluşumun ilk adımıdır". Ondan bu yana geçen zaman da bu görüşü doğrulamış bulunuyor.[422]

Karpat'ın adeta tarihimizdeki bütün olumlulukları 1950 olayıyla başlatması, o güne kadarki siyasal ve anayasal gelişmelerin birikimsel değerini küçümsemesi, bunları halkın dışında olagelen ve ona ters düşen, toplumsal yapıya zorla sokulmuş keyfî işler olarak görmesi, en başta kendi kitabının ilerki bölümlerinde yine kendisinin önerdiği tahlillerle çelişmektedir.

Çünkü yazar gerek Jön Türkler hareketini ve II. Meşrutiyeti, gerekse Cumhuriyet devrimini orta sınıflardan, hatta orta sınıfların aşağı katlarından gelme kadroların eseri olarak gösterir ve bunların yenilikçi özüne de işaret ederken, aslında, bu gelişmelerin sınıfsal anlamına da işaret etmiş oluyor.[423] Bu bakımdan,

"orta sınıflardan", hatta "orta sınıfların aşağı katlarından" gelen hareketlerin etkisini taşıyan anayasal geçmişimizin neden bir "güzideler kültürü" ile açıklandığını anlamak gerçekten zorlaşmaktadır.

Karpat'ın bu çelişkisi, yanılmıyorsak, çok partili hayatın önderliği konusundaki görüşlerinden ileri gelmektedir. Çünkü yazarın tarih tezinde "çok partili sisteme geçiş" olayının bunca önemli ve hatta en değerli olgu gibi belirmesinde asıl etken, bu mücadelede "baş rolü" oynayan unsurları "orta sınıflar"ın temsilcileri gibi görme yanılgısıdır.[424] Böyle olunca da, siyasal tarihimizin "Jön Türkler denemesi", "tek partili Cumhuriyet İdaresi" ve "çok partili rejim" aşamaları üzerine kurulu basamaklarından[425] ilk ikisi, asıl amaç olan üçüncüsü için basit birer "yetişme devresi"[426] niteliğine bürünmüş olmaktadırlar. Ancak bu aşamalara tanınan bu pek mütevazı rol bile, yazarın kitabının Türkçe çevirisi için yazdığı önsözde yer alan "inkârcı" tezlerle çelişmektedir.

2) M. Soysal: Kendi değerlerini topluma kabul ettirmeye çalışan "bürokratik intelligentsia"

Profesör Mümtaz Sosyal'ın görüşlerine burada yer vermenin anlamı, onun düşüncesindeki "popülist" etkilere işaret etmekten ibarettir. Bu etkilenme kendisini şöyle belli ediyor:

Birincisi, yazara göre, 1950'lere kadar olan aşağı yukarı 100 yıllık tarihimiz "bürokrasi önderliği"ne sahne olmuştur.[427] Ancak 1950'deki iktidar değişikliğiyledir ki "bürokratik nitelikteki kadro *öncülük tekelini* bırakmakta, kendi dışındaki güçlerin politik iktidara katılma isteğine boyun eğmektedir."[428] Bu güçler de derebeylik kalıntılarından, eşraftan ve yeni burjuvaziden kurulu bir "üçlü iktidar"dır.[429] 27 Mayıs ve Anayasası da bu yeni iktidar ortaklarına ve özellikle "burjuvazi"ye karşı "bürokratik intelligentsia"nın bir tepkisini yansıtır.[430]

Soysal'ın "bürokrasi" adını verdiği gücün sınıfsal niteliklerini ortaya koymaması, bunun sınıf mücadelesi içindeki yerini belirtmemesi dikkati çeken ikinci bir özelliktir. Hatta yazar, "bürokrasi" adını verdiği "yönetici azınlık"ların çok "ya-

kın" dönemlerde "bağlı güç" haline geldiğini ileri sürerken,[431] 1950'den sonra "ikinci plana" itildiğini söylediği "bürokratik intelligentsia"nın hâlâ ayrı bir sosyal güç olarak varlığını sürdürdüğü görüşünü savunmuş oluyor.[432] Ve bu durumda, siyasal ve anayasal gelişmelerimizin itici gücü, önce, adeta bağımsız ve egemen bir güç olarak beliren "bürokrasi" ya da "bürokratik intelligentsia"nın eylemleriyle, sonra da, bu güç ile yukarıda sözü geçen "üçlü iktidar" arasındaki mücadele etkeniyle açıklanmış oluyor.

Soysal'ın bu şemasını daha da iyi ortaya koymak mümkündür. Yazar, II. Meşrutiyet dahil bütün Osmanlı anayasal gelişmelerini sınıfsal temelden yoksun hareketler[433] olarak görmekte, çok partili hayat içindeki gelişmeleri "elitler arası" çelişkilerin bir ürünü olarak sunmakta,[434] Tanzimattan beri olagelen "demokrasi" yolundaki gelişmelerin "toplumca yaşanarak, kazanılarak" elde edilmediği, hep "yukarıdan aşağı" bir nitelik gösterdiği yolundaki görüşleri benimsemektedir.[435]

Yazar bu görüşünü 1961 Anayasasına da uygulayacaktır:

> 1961 Anayasasının, *27 Mayıs hareketini kendi anayasa özlemlerine uygun bir biçimde yorumlayan* ve daha çok asker ya da sivil bürokrasi kökeninden gelen kimselerce hazırlandığını, *isteğin halk yığınlarından gelmediğini söylemek yanlış olmaz*.[436]

Ya da:

> ... Anayasa.. bir yüzyılı aşan bir süredir bürokratik bir "aydın" zümre tarafından Türk toplumuna kazandırılmak, benimsetilmek istenen değerleri saklı tutmak istiyordu.[437]

Bütün bu görüşlerde dikkati çeken nokta, "bürokratik intelligentsia" denilen zümrenin, yazara göre, halkın özlemlerine denk düşmeyen birtakım yenilikleri ona zorla benimsetmeye çalışıyor olmasıdır. Bir başka deyişle, Soysal'ın anayasa tezinde, bu tabaka ile halk sürekli birbirleriyle zıtlaşıyorlar. Fakat bu farklılığın neden ve nasıl belirdiği konusunda bir açıklamaya rastlanmıyor.

İşte bu husus Soysal'ın tezinin bir başka önemli özelliğinden söz etmemizi gerektiriyor. Bu, hiçbir sınıf tahliline tabi tutulmadan "bürokratik intelligentsia" diye tanımlanan grupların, "bağımsızlık"larının da bir sonucu olsa gerek, halktan apayrı ve hatta ona ters düşen bir anayasacılık hareketinin mimarı olmalarıdır.

Yazar bu görüşlerini şöyle anlatıyor:

> Bürokratik intelligentsia'nın Tanzimattan beri benimsediği ve bütün topluma mal etmek istediği değerler bütünü, adına ister batılılaşma, ister uygarlaşma, ne denirse densin, aslında, *başka herhangi bir toplumsal kategoriden çok, kendi savunucularını "rahatlatacak" bir bütün*[dür].[438]

Bence, Soysal bütün anayasal tezinin en çok bu noktasında popülist tezlere yaklaşıyor. II. Meşrutiyet, Kemalist dönem ve 27 Mayıs gibi, demokratik ve ulusal hareketlerin getirdiği olumlu ürünleri, halkın özlemlerinin dışında, "bürokratik intelligentsia" denilenlerin ya da bunların "savunucuları"nın zümresel ve bencil, halka da ters düştüğü varsayılan "idealleri"yle açıklıyor. Nitekim Soysal doğrudan doğruya 1961 Anayasasıyla ilgili olarak da bu düşüncelerini tekrarlayacaktır:

> Anayasa... bir yüzyılı aşan bir süredir bürokratik bir "aydın" zümre tarafından Türk toplumuna kazandırılmak istenen değerleri saklı tutmak istiyordu [...]. Amaç, bu tabakanın kendi özlemlerini ve değerlerini yine onun getirdiği kurumlar ve kurallar yoluyla sürdürebilmektir.[439]

Oysa bu ulusal ve demokratik hareketlerin öncülerinin, ilerde dördüncü bölümde göreceğimiz gibi, Türkiye şartlarında "halk sınıfları" içinde görülmesi gereken orta sınıflardan, hatta bunun aşağı katlarından gelme oldukları, bunların, popülist tezlerde ileri sürüldüğü gibi, iğreti, keyfî ve halkın dışında güçler olarak görülemeyeceği açıktır.

Bu açıdan, Soysal'ın –1961 Anayasasının hazırlanışını anlatırken–, "bürokratik intelligentsia"nın bu işteki "ağırlığı"nı, si-

temli bir anlamda kullandığı "aydın misyonu" [440] hevesliliğiyle açıklaması doğru bir yöntem değildir. Hatta Soysal'ın anayasal tezindeki popülist etkilenmenin ürünü olarak ortaya çıkan bu tahlil, C. Bayar'ın 1961 Anayasası tahliliyle, hiç de gerekli olmayan ve temeli bulunmayan, birtakım çağrışımlara da yol açıyor.[441]

IV. Sosyalist Anayasal Gelişme Tezleri

Türkiye'nin siyasal ve anayasal gelişmeleriyle ilgili sosyalist tarih tezi, oluşumunu tamamlamış sayılamaz. Ancak şimdiden bu yolda birtakım temeller atılmış, sosyalist açıdan anayasal gelişme tahlilleri ortaya çıkmıştır. Burada söze, ilkin, uluslararası sosyalist hareketin Türkiye siyasal gelişmelerine genel bakışından başlamak iyi olur.

A. Uluslararası sosyalist hareketten çıkan genel tezler

Uluslararası sosyalist hareketin önderleri, önde gelen kişileri ve örgütleri, Türkiye'deki siyasal gelişmeleri nasıl değerlendirdiler? Bu konuda ileri sürülen görüşler, pek yakında çıkacak olan bir kitabın dizgi müsveddelerinden yararlanarak şöyle özetlenebilir: [442]

Osmanlı İmparatorluğu "feodal bir egemenlik" temeli üzerine kuruludur (Dimitrof 1928). İmparatorluğun son döneminde sosyal yapı "yarı sömürge" bir nitelik almıştır (Lenin). Bu arada Abdülhamit rejimi büyük devletlerin yardımıyla ayakta durabilen "kötü şöhretli" bir rejim olmuş (Uluslararası Sosyalist Büro'nun Ekim 1908 toplantısı), Avrupa'daki "en gerici istibdat rejimlerinden biri"ni sergilemiştir (Lenin 1915). Bu döneme kadar kitlelerin siyasal tarih sahnesinde aktif bir rol oynadıkları söylenemez (Lenin 1919).

Uluslararası sosyalist hareket 1908 devrimini sevinçle karşılamış ve selamlamıştır. Bu olay, İmparatorluğun bütün halkları için özgürlük rejimlerinin kapısını açacak nitelikte sayılmıştır

(Uluslararası Sosyalist Büro'nun Ekim 1908 toplantısı). Doğu'yu saran "bütün bir dizi burjuva demokratik milli hareketin bağımsızlığa ve bütünlüğe sahip milli devletler kurma eğilimleri" Türkiye'deki 1908 "demokratik devrim"inde de ifadesini bulmuştur (Lenin 1913-1914). Ne var ki 1908 devrimi birtakım zayıflıkları da beraberinde getirecektir. Bu, cılız bir burjuvazinin güçsüzlüklerini yansıtan bir harekettir. Geniş halk kitleleri demokratik amaçlar uğruna seferber edilebilmiş, kitlelerde bağımsızlık ruhunu uyandıracak işlere girişilmiş değildir. Siyasal reformlar "şaşırtıcı bir kolaylık"la gerçekleştirilecektir. Kısacası bu bir "yarım zafer"dir ve "burjuva demokratik dönüşüm tamamlanmamıştır" (Lenin 1908-1914).

Şu var ki, sömürge ve yarı sömürge ülkelerdeki kurtuluş hareketleri gittikçe güçlenmekte, milli savaşlar da kaçınılmaz hale gelmektedir (Lenin 1916). Türkiye de bunun dışında kalmayacak, 1920'lerden sonrası, bir "yeniden milli doğuş"u simgeleyecektir (Dimitrof 1928). Kemalist hareket "burjuva-devrimci" nitelik taşıyacak (Stalin 1920) ve "Türkiye, emperyalizme karşı doğu halklarını etrafında toplayacak"tır (Lenin 1921). Dolayısıyla 1920 Ocak ayında TBMM'nin kurulmasıyla başlayan "Türkiye milli burjuva devrimi" uluslararası devrimler zincirinin halkalarından birini oluşturacaktır (Komünist Enternasyonal Programı 1928). Lenin'in Aralov'a söylediğine göre de, Mustafa Kemal bir "milli burjuva ihtilalini idare etmek"tedir.

Ne var ki bu hareket de 1908'de görülen eksiklik ve zayıflıkları yapısında taşır. Bu, "burjuvazinin cılız Kemalist diktatörlüğü"dür (Mao 1940). Kemalist devrim, toprak devrimi aşamasına geçmeksizin, burjuva kurtuluş aşamasında takılıp kalacak, işçi ve köylülere karşı mücadele görevini "Kemalist hükümet"in yüklendiği görülecektir (Stalin 1927). Sadece işçi sınıfına karşı tutum takınmakla kalmayıp, yabancı sermayeyle de uzlaşmaya yönelen bu hareketin antiemperyalist yönü de güdük kalacaktır (Ho Şi Min; Stalin 1927).

Şu aşamayı izleyen DP dönemi ise emperyalizmin işbirlikçisi bir rejimi sahneye koymuştur. Buna karşı ise halkın "haklı ve yurtsever" mücadelesi yükselmiştir (Mao, 9 Mayıs 1960).

B. Genel tezlerin geliştirilmesi

Yukarıda özetlenen genel tezler değişik yazarlar ve çevrelerce geliştirilmiştir. Elbette bunlar arasında da önemli sayılabilecek farklar vardır. Ancak bu durum, siyasal ve anayasal gelişmelerin değerlendirilişi açısından, aralarındaki yakınlığın belirtilmesine engel değildir.

1) Osmanlı dönemi anayasal gelişmelerine bakışlar

Bu dönemle ilgili sosyalist tahlillerin ortak yanı, Birinci ve İkinci Meşrutiyet ve Anayasa hareketlerini, feodal-dinci bir rejime karşı yükselen burjuva-demokratik hareketlerin bir göstergesi olarak ele almalarıdır.

Bu açıdan I. Meşrutiyet Genç Osmanlılar hareketinin en büyük başarısıdır.[443] Burada, büyük feodal-komprador bürokratların Osmanlı egemen sınıflarının bir parçasını meydana getirmelerine karşılık, küçük memurlar, genç subaylar ve aydınlar milli ticaret burjuvazisiyle aynı safta yer aldılar. Burjuva demokratik hareketlerin siyasal kadrolarını oluşturdular. Yeni Osmanlılar önderliğinde yürütülen mücadele I. Meşrutiyete yol açtı. Bu hareket, işçilerin grevleri, öğrencilerin çeşitli eylemlerinin yükseldiği bir döneme rastladı. Ancak, burjuva demokratik hareketin ve onun sınıf temellerinin zayıf oluşu yüzünden, 1876 Anayasasıyla padişahın yetkilerine önemli kısıtlamalar getirilemedi. İşçilerin milletvekili seçilebilmesi ve örgütlenmesi yasaklandı. Sadece mülk sahiplerinin oylarıyla seçilen Meclis-i Mebusan'a taşra burjuvazisinin temsilcileri de girebildi. Bunlar yerli sermayeye haklar ve serbestlik istediler, devlet baskısına karşı çıktılar. Bunun üzerine Abdülhamit meclisi dağıttı ve anayasayı rafa kaldırıp istibdat rejimini kurdu.[444] Böylece, geniş burjuva özgürlükler ve ulusal haklar isteyen Osmanlı ülkesi halkları Abdülhamit'in gerici diktası altına girdi.[445]

II. Meşrutiyet hareketinin gerçekleştiricisi de feodal-dinsel rejime karşı ulusal burjuvazinin çıkarlarını savunan Jön Türkler oldular.[446] Türk küçük burjuvazisi ilk kez İttihat ve Terakki Cemiyeti çevresinde toplandı. Bu dernek, toplumsal yapısı ve savunduğu ilkeler açısından bir "orta sınıf örgütü"ydü.[447]

1908 Jön Türk hareketinin ve II. Meşrutiyetin itici gücünü "milliyetlerin ve halk yığınlarının mücadelesi" oluşturdu. İttihat ve Terakkinin, Fransız devriminden esinlenerek yaydığı hürriyetçi ve eşitlikçi düşünceler Abdülhamit'in gerici iktidarını ve onun da arkasındaki emperyalist ve feodal güçleri sarstı. İttihat-Terakki milliyetlerin ve halk kitlelerinin mücadelesine dayanarak bu iktidarı yıkmıştır. 1908 devrimiyle halk kitleleri bazı demokratik haklara kavuştular. Anayasanın yürürlüğe konması, Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması, hürriyetçi ve antiemperyalist düşüncelerin yayılması bu dönemin olumlu yönlerindendir. Ve bu yanıyla II. Meşrutiyet bir "burjuva demokratik devrimi" niteliği taşır.[448]

Buna karşılık, iktidara gelen Jön Türk hareketinin kısa zamanda emperyalizmle ve yerli işbirlikçi burjuvaziyle uzlaşma yollarını araması ve bulması, halk kitlelerinin demokratik haklarını (dernek, örgütlenme, grev vb) elinden alması ve kitle hareketlerini bastırması, başka milliyetlere karşı şoven bir tutum takınması ve nihayet Talat, Enver ve Cemal Paşalar yönetiminde komprador-feodal bir diktatörlük kurması ve ülkeyi Alman emperyalistleriyle birlikte dünya savaşına sokması, II. Meşrutiyet hareketinin olumsuz gelişiminin örnekleridir.[449]

2) Milli kurtuluş ve Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmelerine bakışlar

Milli kurtuluş savaşımız, milli ticaret burjuvazisi önderliğinde verilmiş ve dünya emperyalist sistemine de darbe indirmiş olan bir mücadeledir.[450] Bunun itici gücünü halk meydana getirmiştir.[451] Birinci TBMM gerek halkın silahlı olması, gerekse antiemperyalist savaş ortamı nedeniyle tarihimizin en demokratik meclisi olmuştur.[452] Fransız jakobenciliğinin ideoloğu Rousseau'nun etkisindeki M. Kemal'in başkanlık ettiği meclis aynı zamanda burjuva bir iktidarın çekirdeği olma yolunda gelişmektedir.[453]

Glasneck 1921 Anayasasını "feodal-dinci gericiliğe karşı burjuva-cumhuriyetçi" niteliğiyle övmektedir.[454] Ayrıca bu anayasanın küçük bir zümrenin baskı kurmasını engelleyen meclis

üstünlüğü sistemini getirmiş olması da olumlu karşılanmaktadır.[455] Buna karşılık, içinde bulunulan dönemde, mutlak bir meclis üstünlüğü sisteminin, meclisteki gerici kanadın işine de yarayabileceğini gösteren olgular vardır.[456]

Kemalist rejimin bundan sonra giriştiği reform hareketlerinin –özellikle saltanat ve hilafetin kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, laiklik ve Medeni Kanun başta olmak üzere bütün hukuk reformlarının tarihî anlamı, emperyalizmin ve feodal gericiliğin geriletilmesini, milli burjuva demokratik devriminin geliştirilişini temsil ediyor olmalarıdır. Bu açıdan bu atılımların önemi ve değeri pek büyüktür.[457] Sosyalist açıdan Kemalist hareketin ve onun getirdiklerinin olumlu ve ilerici yönleri bu noktada kendini gösterir.

Kemalist hareketin olumsuz ve tutucu yönü ise daha temel toplumsal reformları, örneğin toprak reformunu gerçekleştirememesi, halk kitlelerinin serbestçe örgütlenebilme hakkını tanımaması, buna karşı açıkça cephe alması, böylece, işçi ve köylüleri ezen "burjuva karakteri"ni ortaya koymasıdır.[458] Bu karakter gittikçe daha açık bir hal alacak ve "milli şef faşizmi" dönemiyle en uç noktalarından birine varacaktır.[459]

Sosyalist açıdan, bu dönemde girişilen "çok partili hayat" denemelerinin anlamı nedir? Sosyalist yazar, çevre ve örgütler soyut bir parti kavramını reddettiklerinden, bu denemelere de Kemalist, gelenekçi-İslamcı ya da popülist tezlerden tamamen farklı bir açıdan bakarlar. Buna göre, emperyalizm, komprador (işbirlikçi) burjuvazi ve feodal-dinci siyaset çizgisinin temsilcisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası (II. Meşrutiyet), Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924), Serbest Fırka (1930) ve daha sonraki DP hareketlerinin yönü gericiliktir. Bu nedenle, her anlamda gericiliğin dirilmesine ve gelişmesine yarayan bu "çok partili düzen" denemelerinin demokrasiyle bir ilgisi yoktur.[460] DP hareketi ve dönemi, bir görüşe göre, siyasal-anayasal alanda bir karşı-devrimdir. Bir başka görüşe göre ise 1945'ten sonra "geçilen çok partili rejim"in demokrasiyle ilgisi yoktur ve bu "hâkim sınıfların diktatörlüğünün yeni biçimi"nden başka bir şey değildir, ama "karşı-devrim"i bununla başlatmak yanlıştır:

> DP'nin iktidara gelmesi, ne bir halk devrimi, ne de küçük burjuva iktidarının son bulduğu bir karşı devrimdir. İktidarın bir işbirlikçiden diğerine geçmesidir.[461]

Sosyalist anayasal tez, 27 Mayıs'ı da, gerici ve faşist DP diktatörlüğünü deviren bir hareket, halkın özgürlük mücadelesinin bir ürünü olarak ele almakta, onun ulusal ve demokratik niteliğini vurgulamaktadır.[462] Bu harekette gençliğin ve aydınların başrolü oynamış olmaları onun halkın mücadelesi dışında görülmesini gerektirmez. Tam tersine, bu güçler orta sınıfların iktisadi ve siyasal baskılara karşı duyduğu öfkeyi yansıtmışlar ve bu yüzden de olumlu bir rol oynamışlardır. 27 Mayıs halkın bir eseri olduğu kadar, onun mücadelesinin daha da gelişmesine hizmet etmiştir.[463]

Halkın hürriyet isteği ve gelişen demokratik akımın etkisiyle 1961 Anayasasında birçok demokratik kural yer alacaktır. Demokratik hak ve hürriyetlerin tanınması ve güvence altına alınması, burjuvazinin birtakım iktisadi haklarının sınırlanabileceğinin bildirilmesi, toprak reformunun öngörülmesi, devlete birtakım sosyal ödevler yüklenmesi, özerk kuruluşların yaratılması, Anayasa Mahkemesi ile Yüksek Hâkimler Kurulunun kurulması, Danıştay'ın yeniden düzenlenmesi gibi "burjuva demokratik" nitelikli kurallar buna örnektir.[464] Buna karşılık, 12 Mart "faşist diktatörlüğü" anayasanın getirdiği sınırlı demokratik hakları "lüks" sayacak, AP'nin yıllardır gerçekleştiremediği anayasa değişikliklerini tezgâhlayacak ve anayasanın demokratik yönlerini tamamen ortadan kaldıracaktır.[465]

Sosyalist tahlilin anayasal tarihimizle ilgili olarak saptadığı başlıca sonuçlar bunlardır. Özetlemek gerekirse, bu görüşlerin anayasal gelişmelerimizi –1971-73 dönemi anayasa değişiklikleri bir yana– burjuva demokratik bir sürecin parçaları olarak ele aldıkları söylenebilir.

Bu tezlerin siyasal bilim ve anayasa hukuku doktrinimizde henüz yeterince geliştirildiğini söylemek zordur. Şimdilik bu alanda ortaya çıkan ve yukarki tahlillere en çok yaklaşan yayımların Doçent Dr. Taner Timur'a ait olduğu kanısındayım.[466]

SONUÇ

Çalışmamız içinde, anayasal gelişme tezlerinin dökümünün yanı sıra birtakım eleştirilere de yer verildi. Bunları nasıl bütünleştirebiliriz?

Kemalist anayasal tezlerin evrimi Türkiye'deki ulusal burjuva devrimci hareketin yükselme, gerileme ve yeniden canlanma dönemleriyle yakından ilgilidir. Kemalist anayasal tez "uluslaşma" ile "batılılaşma" tahlilleri, burjuva materyalizmi ile en koyu idealist yöntemler, kitlelerin anayasal gelişmelerdeki rolünü yok sayan seçkinci görüşler bu etkeni dikkate alan toplumcu bakışlar arasında gidip gelmiştir. Ancak bütün Kemalist anayasal tezlerin ortak yönü, Kemalizmin ve Kemalist dönem anayasal gelişmelerimizin sınıfsal anlamını, burjuva niteliğini görmemektir. Bu yüzden, bu tezlerde Kemalist anayasacılığın, –pek haklı olarak– ulusal (antiemperyalist) ve demokratik (antifeodal) yönlerinin gösterilmesine karşılık, emekçi halk kitleleri üzerindeki baskıcı yanı göz ardı edilmektedir. Bütün bu olumlu ve olumsuz yönleriyle Kemalist anayasal tez, yarı sömürge, yarı feodal bir ülke şartlarında, ulusal burjuvazinin ideolojisinin hukuk düzeyinde yansıması niteliğindedir.

Gelenekçi-İslamcı anayasal gelişme tezleri ise gerileyen ve yok olmaya mahkûm bir sınıfın (feodalitenin) ideolojik savunma hareketinin bir parçası durumundadır. Bunların tepeden tırnağa *reddiye*'ci oluşları bu yüzdendir.

Popülist anayasal gelişme tezlerine gelince, bunların ayırt edici ve ortak yanı *inkârcılık*'tır. Anayasal tarihimizde ulusal ve demokratik yönlü ne kadar hareket ve gelişme varsa bunları ka-

ralamak, gerici sınıfların özlemlerini temsil eden ya da onların damgasını taşıyan hareket ve gelişmeleri ise göklere çıkarmak bu görüşleri *teorileştirenler*'in ortak temelidir. Sosyalizm adına ortaya sürüldükleri halde, sosyalizmin yöntemlerini bir yana itip, anayasal gelişmelerimizi "bürokrasi-halk çelişkisi" ya da "aydın-halk çelişkisi" ürünü olarak gösteren ve bunları da "tepeden inme" oldukları için olumsuzlayan popülist tezler en gerici çevrelerin bile işine gelmiştir.

Sosyalist anayasal gelişme tezi ise anayasal gelişmelerimizin itici gücünü sınıf mücadelesi yasasının Türkiye'ye özgü biçimleri açısından kavrayan tezdir. Sosyalist anayasal tahlillerde, anayasal gelişmelerimizin değerlendirilişi de inkârcı bir nitelik taşımaz. Bağımsız ve demokratik bir devlet ve toplum yapısına geçişi simgeleyen anayasa hareketlerimizin, emekçi halk kitlelerinin çıkarları açısından taşıdığı olumlu anlamı sürekli vurgulayan bu tez, geçmişin ulusal ve demokratik mirasına sahip çıkmaktadır. Sosyalist anayasa tezinin ayırt edici yanı, gelişmelerimizin sınıfsal (burjuva) niteliğini belirtmesi ve buna karşı eleştirisini, başta işçi sınıfı olmak üzere, emekçi halk kitlelerinin çıkarları açısından yapmasıdır.

Türkiye'deki devlet, demokrasi, özgürlük, rejim ve anayasa gelişmelerinin kavranmasında bilimsel geçerliliği olan tez "sosyalist anayasal gelişme tezi"dir. Ancak bu tezin bugün yeterince işlenmiş olduğu söylenemez. "Sosyalist anayasal gelişme tezi" başlığı altında yer verilen çözümlemeler şimdiden değerli bir malzeme niteliğindedirler. Ama bunların anayasa hukukumuzun pozitif metinleri ve aşamaları açısından geliştirilmeleri gereği de meydandadır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünü yazmak olanağını bulabilseydim, ben de kendi payıma bu yorumlara mütevazı bir katkıda bulunmaya çalışacaktım. Burada yalnızca düşüncelerimin şimdilik temel noktalarından bazılarını özetlemekle yetiniyorum.

(1) 100 yıllık anayasal gelişmelerimiz, aslında, uluslararası ve ulusiçi (sınıfsal) çelişkilerin bir ürünüdür.

(2) Ulusal alanda bu gelişmeleri etkileyen unsur sınıf mücadelesi olmuştur. Bu açıdan anayasa hareketlerimizin şeması "yukarıdan aşağıya" değil, aşağıdan yukarıya doğrudur. "Seçkin"ler

elinden çıkma gibi görünen anayasal ürünler de halkın mücadelesinin gücünü ya da güçsüzlüğünü yansıtmıştır.

(3) Anayasal gelişmelerimizin ana yönü (1971-1973 dönemi değişiklikleri dışında), bütün zikzaklara ve yetersizliklere rağmen, *milli* ve *demokratik*'tir.

(4) Anayasal tarihimizde demokrasi, bağımsızlık ve özgürlük sorunlarının baş yeri tutmuş olması, bu mücadeleyi verenlerin "dar görüşlülüğü" ile açıklanamaz. Feodal bir toplum ve hukuk düzeninden, bağımsız, ulusal ve demokratik bir topluma geçiş sürecinde siyasal sorunların ön planda yer almış olmasında yadırganacak bir yön yoktur.

(5) Milli ve demokratik yönlü anayasal gelişmemiz tamamlanmış değildir. Türkiye'nin bugünkü görünümü ilerde bu mücadelenin işçi sınıfı öncülüğünde yeni anayasal basamaklara yükseleceğini haber vermektedir.

Notlar

1 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1945, s. 198-199.
2 *Age*, s. 200-202.
3 *Age*, s. 200.
4 *Nutuk*, c. II, s. 186.
5 *Nutuk*, c. I, İstanbul 1934, s. 21, 54; c. 2, s. 3-5, *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 202-203.
6 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I, s. 203.
7 *Nutuk*, c. I, s. 11-12 (*"bana"* ve *"ben"* kelimelerinin altını ben çizdim).
8 T.Z. Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 2.
9 Aktaran: Afet İnan, "İstiklal Savaşımızda Manevi Kuvvetin Rolü", *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s. 34.
10 *Aynı yerde.*
11 Bu sözler Emekli Korgeneral Baki Vandemir tarafından tutulmuştur (aktaran: T.Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 111-112).
12 *Nutuk*, c. I, s. 51.
13 *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 208.
14 Aktaran: D. Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, c. I, s. XIII.
15 *Nutuk*, c. II, s. 186.
16 Tanzimat eleştirisi açısından M. Kemal'le Genç Osmanlıların düşüncesi arasında büyük bir benzerlik göze çarpmaktadır. Genç Osmanlıların Tanzimat eleştirisi için bkz. B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. baskı, Oxford Üniversitesi, Londra 1968, s. 170-173. Ayrılık, önerilen çözümlerdedir.
17 T.Z. Tunaya, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 100-102.
18 Bkz. *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 219-220.
19 *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 199-200.
20 *Age*, s. 200.
21 *Nutuk*, c. II, s. 1.
22 *Nutuk*, c. II, s. 3.
23 *Nutuk*, c. I, s. 8-12, 54, 66-67.
24 *Nutuk*, c. II, s. 5.
25 *Nutuk*, c. 1, s. 10 (altını ben çizdim).
26 *Age*, s. 11.
27 *Age*, s. 21.
28 Bkz. M. Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, İş Bankası, Ankara 1975.
29 Aktaran: Afet İnan, "İstiklal Savaşımızda Tarih Bilgisinin Rolü", *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s. 9.
30 *Nutuk*, c. II, s. 186-201.
31 *Söylev ve Demeçler*, c. II, s. 237.
32 *Nutuk*, c. I, s. 12,20-21 – c. II, s. 4-5. 115-119.
33 *Nutuk*, c. II, s. 165, 180, 186, 213, 266.
34 *Nutuk*, c. II, s. 335-336. Afet İnan da Atatürk'ten şu anıyı aktarıyor. Ünlü bir

hukukçumuzun kendisine "Bu tatbik ettiğiniz esaslar hiçbir hukuk kitabında yoktur" demesi üzerine onun verdiği cevap şu olmuştur: "Tatbik edilip tecrübe edilen işler, kaide ve prensip haline gelirler. Ben yapayım, siz kitaba yazarsınız" (A. İnan, "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Üzerine", *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s. 76).

35 M. Kemal'in egemenliğin kaynağı konusundaki görüşleri bakımından Rousseau'cu, temsil konusundaki görüşleri bakımından ise Montesquieu yanlısı olduğunu söyleyen İ. Arsel de bunu belirtmiş oluyor (İ. Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına* (*Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete*), s. 799.

Ancak belirmek gerekir ki, M. Kemal "temsili demokrasi"yi savunmakla birlikte "doğrudan demokrasi"yi gerçek demokrasi ve fakat gerilerde kalmış bir "ideal demokrasi" olarak övmektedir de. Bunu az ilerde göreceğiz.

36 N. Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 123.

37 *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 57-60.

38 *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 182-214.

39 *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 205-208.

40 *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 208-209.

41 *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 209.

42 *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 210.

43 *Aynı yerde*.

44 *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 209.

45 *Nutuk*, c. II, s. 166-167,265.

46 *Nutuk*, c. II, s. 266 vd.

47 *Nutuk*, c. II, s. 112.

48 *Nutuk*, c. II, s. 128-132.

49 *Nutuk*, c. II, s. 145.

50 *Nutuk*, c. II, s. 159-167.

51 *Nutuk*, c. II, s. 186.

52 Bkz. A.Ş. Gözübüyük-Z. Sezgin, *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, SBF, Ankara 1957, s. 41, 49, 58, 59, 201 (fesih); 42, 59, 62, 64-65, 83, 89, 265-267, 271 (veto). Kanunların vetosu kuralının önerilmesi ve reddi konusunda Ş.S. Aydemir'in ilginç görüşleri için bkz. "Türkiye'nin Yapısal Analizi", *Demokratik Sol Düşünce Forumu*, Sosyal Demokrat, Ankara 1971, s. 35-36.

53 Bkz. *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 211-214.

54 İ. Arsel, *age*, s. 764,768.

55 Aynı yönde bkz. İ. Arsel, *age*, s. 772.

56 Bkz. M. Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, SBF, Ankara 1967, s. 187-190.

57 *Nutuk*, c. II, s. 294.

58 Bkz. T.Z. Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 439 vd. –O. Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 88. İ. İnönü'nün bu yöndeki görüşleri için bkz. D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*, s. 545-546.

59 Bkz. *Söylev ve Demeçler*, c. III, s. 81.

60 M.E. Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 101, 378. Bu kitabın aynı başlığı taşıyan ilk basımı İstanbul Üniversitesi yayımı olarak çıkmıştır (İstanbul 1940). Aşağıdaki yollamalar eserin son basımınadır.
61 *Age*, s. 376-379.
62 *Age*, s. 198.
63 *Age*, s. 241.
64 *Age*, s. 374-375.
65 *Age*, s. 34. Oysa M. Kemal'e göre Tanzimat dönemi yeni hukukunun başta gelen olumsuzlukları arasında, ülkeyi Batı kapitalizminin etkilerine tamamen açmış olması olgusu önemliydi (bkz. yukarda. s. 4-5). Tanzimat reformculuğuna bu materyalist yaklaşıma karşılık, Bozkurt'un değerlendirmeleri hayli idealist kalıyor.
66 *Age*, s. 378.
67 *Age*, s. 374.
68 *Age*, s. 359.
69 *Age*, s. 222 vd.
70 E.Z. Karal, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s. 63.
71 Tarih, Türk Tarihi Tetkik Cemiyetince hazırlanmış, Ankara 1941, s. 193-196, 208, 239-242, 247, 254-256, 298.
72 *Tarih IV*, s. 133.
73 *Tarih III*, s. 196.
74 Bkz. İlerde B, 2.
75 *Tarih III*, s. 208.
76 Bkz. *Tarih III*, s. 292.
77 Özellikle bkz. *Tarih IV*, s. 123-125, 156-162, 163 vd.
78 Bkz. *Tarih IV*, s. 168, 258.
79 Milli kurtuluş ve sonrasındaki anayasal gelişmeleri yine milletin eseri olarak gösteren görüşler, elbette ortadan kalkmamıştır. Özellikle Afet İnan ile E.Z. Karal'ın bu yöndeki tutumları için bkz. *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak., Ankara 1946.
80 Bkz. M.E. Bozkurt, *age*, s. 334-335, 380-382 – *Tarih IV*, s. 258.
81 Vasfi Raşid Sevig, *Türkiye Cumhuriyeti Esas Teşkilat Hukuku*, c. I.
82 Kitabın amacının sadece geçmişi "tek şef" doktrini açısından açıklamak değil, aynı zamanda yeni başlayan "milli şef" dönemine de ışık tutmak ve yol göstermek olduğu açıktır. Kitabın sonları bu yeni döneme ayrılmıştır (bkz. s. 270 vd).
83 Sınıf mücadelesini önlemek için çıkarıldığı resmi kişilerce açıklanan 1936 tarihli İş Kanunu, derneklerin kurulabilmesini izne bağlayan otoriter yeni Cemiyetler Kanunu (1938), CHP örgütü ile mülki makamları, yani devleti birbirine kaynaştıran düzenlemeler vb.
84 *Aynı kaynak*, s. 192-194, 202, 206-207.
85 *Aynı kaynak*, s. 208, 212, 214, 215, 223.
86 Bkz. V.R. Sevig, *age*, s. 325 vd. – M.E. Bozkurt, *age*, s. 300 – E.Z. Kartal, *"Atatürk'ün Türk Tarihi"*, s. 64.
87 H.N. Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 7.

88 *Age*, s. 13.
89 *Age*, s. 133.
90 H.N. Kubalı, "Les traits dominants de la Constitution de la Seconde Republique turque", *Revue Internationale de Droit Compare*, 1965, no: 4 s. 856.
91 H.N. Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 8-9.
92 H.N. Kubalı, "Les traits dominants de la Constitution..."
93 H.N. Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 12 (altını ben çizdim).
94 Yukarıda, Kemalist resmî tezler bölümünde yer alan görüşlerde ise bu unsurlara rastlanmaktaydı.
95 H.N. Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 10.
96 *Age*, s. 7.
97 *Age*, s. 13-14, 50-55.
98 *Age*, s. 14, 55, 58.
99 *Age*, s. 63-66.
100 *Age*, s. 14, 66, 77.
101 *Age*, s. 14, 97-109-110.
102 *Age*, s. 97, 108.
103 *Age*, s. 132-133, 134-135.
104 *Age*, s. 158-159.
105 H.N. Kubalı, "Les traits dominants de la Constitution..." s. 858-859. – *Anayasa Hukuku Dersleri*, *Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*, İstanbul 1971, s. 186.
106 Bkz. H.N. Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku*, s. 113.
107 H.N. Kubalı, "Manzara-i Umumiye", *Milliyet*, 8 Mart 1971 (altını ben çizdim).
108 Bkz. H.N. Kubalı, "Anayasa Değişikliği", *Milliyet*, 8 Eylül 1971 (altını ben çizdim).
109 S.S. Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, s. 152-153, 156, 160-164 (altını ben çizdim).
110 *Age*, s. 175-177.
111 *Age*, s. 147, 156, 161-162, 169.
112 *Age*, s. 170.
113 *Age*, s. 178.
114 *Age*, s. 177-178.
115 *Age*, s. 161-164, 169-190, 201-202, 209-218.
116 *Age*, s. 172-190, 210-218.
117 *Age*, s. 163. Siyasetçilere ve siyasi partilere karşı duyulan bu çekingenlik ve güvensizlik, H.N. Kubalı'da da vardır. Kubalı da "mesleki temsil"in savunucularından olmuştur (bkz. "Les traits dominants de la Constitution..", s. 857-858).
118 Bkz. B.N. Esen, "Türkiye'de Anayasal Gelişmeler", *AÜHFD*, c. XXV, sayı 1-2 (1968), s. 42, 45, 46.
119 Bkz. B.N. ESEN, *Anayasa Mahkemesine Göre Türk Anayasa Hukuku Anlayışı*, s. 10.
120 B.N. Esen, "Vicdan Hürriyet ve Laiklik", *Türkiye'de İnsan Hakları*, AÜHF, Ankara 1970, s. 18, 27-29.

121 B.N. Esen, "Türkiye'de Anayasal Gelişmeler", s. 46.
122 *Age*, s. 42, 46.
123 *Age*, s. 46-47.
124 Bkz. S.S. Onar, *age*, s. 177-178.
125 O. Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 343-344.
126 *Age*, s. 46-47, 63, 91, 126.
127 *Age*, s. 344-345 (altını ben çizdim). Aynı yönde bkz. s. 69-70.
128 *Age*, s. 7.
129 Bkz. M.E. Bozkurt, "Tarih" kitapları ve V.R. Sevig'le ilgili bölümler.
130 O. Aldıkaçtı, *age*., s. 345.
131 Bkz. "1961 Anayasasında değişiklik semineri", Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 28 Haziran 1971, İstanbul, s. 8-15.
132 O. Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 345.
133 E. Onulduran, *Political Development and Political Parties in Turkey*, s. 30, 35, 100, 102-103.
134 *Age*, s. 06.
135 *Age*, s. 99-108.
136 Bkz. S. Kili, *A Case Study of Political Development*, s. 5, 8, 11, 16, 20, 31-32. – *Kemalism*, s. 2-5, 220-221.
137 S. Kili, *A Case Study of Political Development*, s. 22-23, 31, 38 – *Kemalism*, s. 2.
138 S. Kili, *A Case Study...*, s. 14, 17, 32 – *Kemalism*, s. 220-221.
139 S. Kili, *A Case Study...*, s. 23, 32.
140 İ. Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına (Şeriat Devletinden Layik Cumhuriyete)*, AÜHF, s. XV, 67, 137-138, 470, 540 vd.
141 *Age*, s. 20-30, 68, 115, 136-359.
142 *Age*, s. 336-359, 786-810.
143 *Age*, s. 297-299.
144 Bkz. M. Kapani, "Dünyada ve Türkiye'de İnsan Haklarına Genel Bakış", *Türkiye'de İnsan Hakları*, AÜHF, Ankara 1970, s. 6-9.
145 M. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 80.
146 M. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 89-90, 92.
147 M. Kapani, "An outline of the new Turkish Constitution", *Parliamentary Affairs*, c. XV, no 1'den ayrı bası, s. 5.
148 Bkz. M. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 80, 82, 85, 88, 91, 93. – "An outline of the new Turkish Constitution", s. 5.
149 M. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 86, 89.
150 M. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 95-99.
151 M. Kapani, "An outline of the new Turkish Constitution", s. 6.
152 M. Kapani, *Kamu Hürriyeti*, s. 100-114. - "An outline of the new Turkish Constitution", s. 6-7, 22.
153 M. Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 114 (altını ben çizdim).
154 R.G. Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi*, 1. kitap, *Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar.*
155 R.G. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*.
156 R.G. Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s. 85-87, 197.

157 *Age*, s. 412-418.
158 R.G. Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s. 63-64.
159 R.G. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s. 341 vd.
160 R.G. Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s. 351-353.
161 *Age*, s. 361-367.
162 *Age*, s. 364.
163 *Age*, s. 420-423.
164 Bkz. Ç. Yetkin, *Türkiye'de Soldaki Bölümler (1950-1970)*, s. 64-65.
165 D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c. 1, s. 70-75.
166 *Age*, c. 1, s. 116-117.
167 D. Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, c. 3, s. 1065-1066.
168 D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c. 1, s. 117-118, 120.
169 D. Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, c. 3, s. 1063 vd.
170 *Age*, s. 3 vd.
171 D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c. 1, s. 202-208.
172 *Age*, s. 227-237, 247-249, 275-277. Belirtmek gerekir ki, gerek Genç Osmanlıların, gerekse Jön Türklerin orta sınıf kökenli oluşlarına işaret edilmesi önemli bir yeniliktir. Avcıoğlu burada da, II. Meşrutiyeti soyut bir "hürriyetseverler hareketi" olarak gösteren idealist tezlerden ayrılıyor.
173 *Age*, s. 336-337.
174 D. Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, c. 3, s. 969 vd., 1204.
175 D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c. 1, s. 336, 351-352, 355-365.
176 D. Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, c. 3, s. 1231.
177 *Age*, c. 4, s. 1346, 1425 vd.
178 *Age*, c. 4, s. 1418 vd.
179 D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c. 2, s. 546-547, 593 vd.
180 *Age*, c. 2, s. 760, 764.
181 D. Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, c. 4, s. 1745-1746.
182 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 172.
183 N. Berkes, *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, s. 31 – *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 192, 357.
184 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 420-421.
185 *Age*, s. 421.
186 *Age*, s. 422-423.
187 N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 85.
188 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 439.
189 *Age*,, s. 437
190 *Age*, s. 438.
191 N. Berkes, *İki Yüzyıldır Neden Bocalıyoruz?* s. 94-95.
192 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 424, 439 .
193 *Age*, s. 117-129.
194 *Age*, s. 128-129, 155.
195 *Age*, s. 192-195.
196 *Age*, s. 192.

197 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 202.
198 N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 37.
199 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 202-300.
200 N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 39-41.
201 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 301-332.
202 N. Berkes, *İki Yüzyıldır Neden Bocalıyoruz?* s. 82.
203 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 356.
204 *Age*, s. 357.
205 *Aynı yerde.*
206 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 435.
207 N. Berkes, *İki Yüzyıldır Neden Bocalıyoruz?* s. 85.
208 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 461.
209 N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 89.
210 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 462.
211 N. Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 176-177.
212 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 374.
213 N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 178 vd.
214 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 466-471. – *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 116.
215 E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, s. 204-205.
216 *Age*, s. 573.
217 *Age*, s. 203-206, 208 vd., 228-230.
218 *Age*, s. 574-577.
219 T.Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 6.
220 *Age*, s. 3-4.
221 T.Z. Tunaya, *Age*, s. 25-26, 28-46.
222 T.Z. Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, s. 7-8, 55, 57.
223 T.Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 47-51.
224 T.Z. Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, s. 43, 80-82.
225 Bkz. T.Z. Tunaya, "TBMM hükümetinin kuruluşu ve siyasi karakteri", *İÜFM*, c. XXIII, sayı 3-4 (1958), s. 227 vd. – T.Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 100, 103, 105-106, 114.
226 T.Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 103, 110, 127-133, 145-150.
227 T.Z. Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 5-6, 11-12, 18, 37-41, 78, 105-107.
228 Örnek için bkz. *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 235, 9 no'lu paragraf.
229 Bkz. T.Z. Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, s. 300.
230 T.Z. Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 235-262.
231 *Age*, s. 239-241, 326, 244-246, 250-252.
232 "... Osmanlı ülkesi Batılılaşmakta, Batıya tabi bir pazar haline gelmektedir" (*aynı kaynak*, s. 326), "Batı, Osmanlı imparatorluğunun kalkınmamasından, özellikle ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren sorumludur" (*aynı kaynak*, s. 250).

233 T.Z. Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 261-262.
234 *Age*, s. 262.
235 *Age*, s. 264-265, 446 vd.
236 İ. Akın, *Türk Devrim Tarihi*, s. 8, 24-25, 34 – *Kamu Hukuku (Devlet Doktrinleri – Temel Hak ve Özgürlükler)*, s. 301-305.
237 İ. Akın, *Türk Devrim Tarihi*, s. 43.
238 İ. Akın, *Kamu Hukuku*, s. 299, 301, 303.
239 *Age*, s. 310.
240 İ. Akın-M. Akad, "Cumhuriyetin Ellinci Yılında Temel Hak ve Özgürlükler", *50. Yıl Armağanı, Cumhuriyet Döneminde Hukuk*, s. 30 vd.
241 İ. Akın, "Cumhuriyetin Ellinci Yılında...", s. 32-36, 52.
242 İ. Akın, *Türk Devrim Tarihi*, s. 136, 151.
243 *Age*, s. 24-25, 31, 33.
244 *Age*, s. 31-32.
245 Bkz. T.Z. Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, s. 11-12, 21-44, 99-101, 280-281, 289.
246 Bunların bu dönemde, devrimci atılımları durdurabilmek için sarıldıkları başlıca slogan "demokrasi" oldu. Örnekler için bkz. *Nutuk*, c. II, s. 322.
247 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 379.
248 Bkz. H. Hatemi, *İslam Hukukunda Devlet Yapısı*, s. 17.
249 A.F. Başgil, *Klasik Ferdî Hak ve Hürriyetler Nazariyesi ve Muasır Devletçilik Sistemi*, Konferans, s. 16, 22, 25, 29-30.
250 A.F. Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, c. 1, Ankara 1943, s. 64-66.
251 *Age*, s. 69-71, 80, 85-86, 88, 92.
252 *Age*, s. 93-95, 102, 110.
253 A.F. Başgil, *Türk Siyasi Rejimi ve Anayasa Müesseseleri*, c. 1, fasikül 1, – *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, c. 1, *Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*, İstanbul 1960.
254 A.F. Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 65-78.
255 Bu yazılar için bkz. A.F. Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s. 87-90.
256 A.F. Başgil, *İlimin Işığında Günün Meseleleri*, s. 20, 33, 37, 39. Başgil, 26.7.1960 tarihli *Yeni Sabah*'ta yayınlanan makalesinde de cumhuriyet hukukunu şöyle özetledi: "Sorarım, bizde sayısı 7 bini geçen kanunların hangisi tepeden inme, yıldırım-kanun değildir?" (bkz. *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s. 146-147).
257 "Vatandaş hak ve hürriyetlerinin korunması meselesi ve Anayasamız" başlıklı bu konferans, yazarın *İlmin Işığında Günün Meseleleri* adlı kitabında yer alıyor (bkz. s. 64).
258 Aynı konferanstan (bkz. *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s. 71).
259 A.F. Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 184.
260 *Age*, s. 12.
261 *Age*, s. 200-201.
262 A.F. Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s. 196-197.
263 *Age*, s. 111.
264 *Age*, s. 89.

265 Bkz. S. Özçelik, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, c. 2, *Türkiye'nin Siyasi Rejimi ve Müesseseleri*, 1. kitap, s. 1-49.
266 *Age*, s. 60 vd., s. 80 vd.
267 *Age*, s. 88 vd., 94 vd.
268 Yazarın bir başka yayınında da bu tutuma rastlanıyor. Ancak burada, 1971'deki anayasa değişikliklerinin demokrasi ve hürriyet adına savunulması da dikkati çekmektedir (bkz. S. Özçelik, "Türkiye'de Hukukun Gelişmesi", *Türk Dünyası El Kitabı*, s. 1317-1334).
269 S. Özçelik, *Esas Teşkilat Hukuku...*, s. 182 vd., 202.
270 *Age*, s. 209-214.
271 *Age*, s. 240 vd.
272 Özetleyen ve aktaran: İlhan Selçuk, "Nasıl Bir Tarih?", *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1977.
273 Y. Öztuna, *Tarih. Lise III*.
274 Bkz. *Ismarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor*, s. 25-29.
275 Bkz. özellikle s. 410-411. Ayrıca bkz. *Ismarlama Ders Kitapları...*, s. 36-37.
276 Y. Öztuna, *Tarih*, s. 168, 171.
277 *Age*, s. 180, 184, 186, 192.
278 *Age*, s. 192.
279 *Age*, s. 410.
280 *Ismarlama Ders Kitapları...*, s. 37.
281 Bkz. yukarı s. 36 vd., ayrıca bkz. İ. Selçuk, "Atatürk ve Abdülhamit", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1977.
282 A. Kabaklı, *Bürokrasi ve Biz*, s. 42, 62.
283 *Age*, s. 37.
284 *Age*, s. 39.
285 *Age*, s. 63. Kabaklı'nın Abdülhamit hayranlığı için bkz. s. 200 vd.
286 *Age*, s. 65. ("Avrupa, Masonlar…" diye başlayan cümlenin altını ben çizdim).
287 *Age*, s. 65.
288 *Age*, s. 65.
289 "M. Kemal de, o meclisin değerini takdir etmek değil, istikbali ancak orada görüyordu. Kendisini ve hizmet arkadaşlarını 'meşrulaştıracak' tek çare ancak o idi. Halkın karşısına bir 'kişi' değil, bir 'kanun' olarak çıkacaktı." (*Age*, s. 489).
290 *Age*, s. 66-68.
291 *Age*, s. 225.
292 *Age*, s. 225, 476, 72, 212, 226.
293 *Age*, s. 39, 73, 226.
294 *Age*, s. 70, 499, 211.
295 Bkz. H.P. Hatemi, *İslâm Açısından Sosyalizm*, – *İslam Hukukunda Devlet Yapısı*– M.D. Doğan *Batılılaşma İhaneti*.
296 Bkz. N. Erbakan, *Milli Görüş*.
297 Bkz. yukarıda 295 ve 296 no'lu dipnotlarındaki kaynaklar.
298 Bkz. D.M. Doğan, *age*, s. 12, 143-144, 150.

299 *Age*, s. 12, 73, 146, 150.
300 *Age*, s. 20-26, 104. H.P. Hatemi de bu dönem atılımlarının "şekli" nitelikte olduklarını ve halka zorla kabul ettirildiklerini ileri sürüyor (bkz. *İslam Hukukunda Devlet Yapısı*, s. 14).
301 *Age*, s. 85.
302 *Age*, s. 67.
303 Bkz. N. Erbakan, *Milli Görüş*, s. 27, 30.
304 *Age*, s. 17-20, 23, 29.
305 *Age*, s. 28-29, 33.
306 *Age*, s. 44-45.
307 S. Özçelik'in bu yoldaki görüşleri için bkz. yukarıda s. 97.
308 Örnekler için bkz. *Nutuk*, c. II, s. 322.
309 Bkz. yukarıda s. 26-27, 27-31.
310 Bkz. ilerde 3. Bölüm "Popülist Anayasal Gelişme Tezleri".
311 Bkz. E.T. Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s. 81-85.
312 Bunun sonucu olarak da, yazar, 1971 Anayasa değişikliklerini destekleyecektir (bkz. *Barış Dünyası*, S. 107, Nisan 1971, s. 6).
313 C. Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 12.
314 *Age*, s. 12.
315 *Age*, s. 12.
316 *Age*, s. 15-16.
317 *Age*, s. 9-10, 13-14, 17, 167, 170.
318 *Age*, s. 10-16.
319 *Age*, s. 10-11.
320 Bkz. 1921 Anayasası md. 1 – 1924 Anayasası md. 3.
321 H. Dosdoğru, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, s. 10, 15, 19, 42, 52, 56, 61, 392-394.
322 *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler* kitabının yazarı Çetin Yetkin'in 12 Şubat 1970 günü K. Tahir'le yaptığı görüşmeden: bkz. H. Dosdoğru, *age*, s. 35. (Görüşmenin bu bölümü Ç. Yetkin'in kitabında yer almamıştır).
323 Elbette, TİP içinde beliren popülist tutum bir taktik sorunu ya da taktik yanılgı ürünü değildi. Bunun sınıfsal nedenleri de vardı. Ama konumuz bu değil.
324 M. Ali Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm, Seçmeler (1945-1967)*, s. 645-648.
325 "Aybar Diyor Ki", A. İpekçi'ye verilen demeç, *Milliyet*, 8 Ekim 1969, s. 5, sütun 3.
326 M. Ali Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, s. 655.
327 M. Ali Aybar, *Age*, s. 649.
328 "Aybar Diyor ki", (aynı yerde).
329 M. Ali Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, s. 649.
330 "Aybar Diyor Ki", (aynı yerde).
331 S. Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler – Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*.
332 S. Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, s. 44.

333 Bkz. Ç. Yetkin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler*, s. 70.

334 S. Divitçioğlu, "Yarınki Türk Sosyalizminin Potansiyeli", *Ant*, S. 146.

335 *Ant* dergisi de genel olarak, bürokrasinin bizde "hâkim sınıf niteliğine yaklaşır bir konum"a sahip olduğu görüşünü savunuyordu (bkz. Ç. Yetkin, *age*, s. 73).

336 İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması, Batılaşma*. Bu kitap, 1968'de *Akşam* gazetesinde yazarın yayımladığı ortanın solu eleştirisinin geliştirilmesi niteliğindedir (bkz."Önsöz").

337 İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, s. 5, 9-11.

338 *Age*, s. 82-83.

339 *Age*, s. 13, 79, 84, 96, 98.

340 *Age*, s. 104-116, 122-123, 128.

341 Bkz. Ç. Yetkin, *Soldaki Bölünmeler*, s. 75 (Küçükömer'le yapılan görüşme).

342 İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, s. 62-63, 66, 74-78.

343 *Age*, s. 9.

344 Sait Halim Paşa'nın Küçükömer'in saygıyla andığı "sosyal determinizm" anlayışı, aslında, İslamcılık ve İslamlaşma şampiyonluğundan başka bir şey değildir. Paşa, anayasal rejim, parlamento vb "Batılı" kurumların düşmanı olmuştur. Bu gerici fikirlerini "Muhammed" takma adıyla yaymış ve padişah yetkilerinin kısıtlanması yolundaki girişimlerle mücadeleyi siyasi ve fikri hayatının baş düsturu edinmiştir (bkz. N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 364-368, 381-382, 387, 393-394; T.Z. Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, s. 12, 55-58, 61, 63, 76, 111, 269). Bir Amerikan şirketinin imtiyaz koparma işinde paşanın oynadığı ileri sürülen rolle ilgili olarak bkz. D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c. 1, s. 156. Dinci-İslamcı görüşleriyle Sait Halim Paşa, çözülmeye başlamış olan Osmanlı feodal düşüncesinin, "geri dönüş" için çırpınan, İslamcı-feodal geleneklere ve anayasal ilşkilerine sarılan bir temsilcisidir. Onun "sosyal determinizm" hayranlığının içyüzü budur.

345 Bkz. N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 351. Hürriyet ve İtilafçı ve İngilizci Prens Sabahattin de yeni gelişen işbirlikçi burjuvazinin bir kanadının ideologudur.

346 İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, s. 77.

347 *Age*, s. 78.

348 *Age*, s. 87-88, 98-99.

349 *Age*, s. 92 (dipnotu) (altını ben çizdim). Gerçekten de, Abdülhamit'in bu "öğrenme sevgisi"nin kendisine hayli yararlı olduğu anlaşılıyor. Sultanın "bu arada" oluşturduğu servetle edindiği emlakinin değeri, o zamanın parasıyla 91 milyon kadardı (bkz. D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c. 1, s. 213).

350 Küçükömer'in bu görüşleri için bkz. D. Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, c.1 (Önsöz).

351 İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, s. 95.

352 *Age*, s. 100.

353 *Age*, s. 104. Belirtmek gerekir ki, Terakkiperver Fırkasının kapatılmasına üzülen yazarın, bu dönemdeki emekçi hareketlerin ve sosyalist örgütlenmelerin nasıl bir baskı altında tutulduğu konusunda sustuğu görülür. Zaten yazarın 160 sayfalık kitabında, işçi ve emekçi kitlelerin sesine pek rastlanmıyor.

354 *Age*, s. 115.

355 *Age*, s. 102 (dipnotu).

356 *Age*, s. 121.

357 *Age*, s. 12-13 ("açıkça sınıfsal bir yapı göstermeyen […] adeta havada asılı gibi duran devletin..." sözlerin altını ben çizdim).

358 *Age*, s. 116.

359 *Age*, s. 123.

360 *Age*, s. 124.

361 *Age*, s. 124 ("yerli güçler" kelimelerinin altını ben çizdim - Bürokrasi "işbirlikçi" olduğuna göre, buradaki "yerli güçler"den kastolunan özellikle DP'nin temsil ettiği ve daha sonra AP'nin temsil edeceği egemen sınıflar olsa gerek).

362 *Age*, s. 124-125.

363 *Age*, s. 129.

364 Küçükömer'in 1961 Anayasasıyla ilgili bu görüşleri ile AP'nin önerileri arasındaki uyum için bkz. "Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1969", AP Genel Merkez yay., Ankara 1969, s. 9 vd ("Anayasa ıslahatı" bölümü). Ayrıca bkz. C. Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 9-17.

365 M. Sarıca, *Anayasayı Niçin Savunmalıyız*, s. 27 vd.

366 *Age*, s. 11-12.

367 *Age*, s. 30.

368 *Age*, s. 33.

369 *Age*, s. 33-34. Burada, "Batı kopyacılığı"nın asıl temsilcisi olarak sunulan İttihat ve Terakki çizgisi ile bunu izleyen hareketlerin millici yanları, "Osmanlı toplumunun batıdan farklılığına doğru teşhis koyan" Hürriyet ve İtilafçı çizginin ise, daha sonraki uzantılarıyla birlikte, asıl işbirlikçiliği temsil ettiği gerçeği göz ardı edilmektedir.

370 *Age*, s. 35-38.

371 *Age*, s. 40.

372 *Age*, s. 41.

373 *Age*, s. 11-12.

374 *Age*, s. 23.

375 *Age*, s. 49.

376 Bkz. M. Sarıca, "27 Mayıs 1960'dan 1961 Anayasasının Hazırlanışına Kadar Geçen Dönemde Anayasa Hareketleri", *50. Yıl Armağanı, Cumhuriyet Döneminde Hukuk*, s. 55-57, 62-63.

377 Şu sırayla bkz. İ. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 251, 253 – "Türkiye'nin Yapısal Analizi", *Demokratik sol düşünce formu*, Sosyal Demokrat, Ankara 1971, s. 73. – *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 331 – "Türkiye'nin Yapısal Analizi", s. 76-79, 80-81 – *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 371, 402, 409-410, 413-414.

378 Aynı yönde Ergun Özbudun'un görüşleri için bkz. "Türkiye'nin Yapısal Analizi", s. 95 vd.

379 İ. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 251, 231. – "Türkiye'nin Yapısal Analizi", s. 69-86.

380 Bkz. İ. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 382-383, 391-393, 397-399. Bu görüş Küçükömer'de de, daha silik olmakla birlikte, vardır.
381 *Age*, s. 251-258, 331.
382 *Age*, s. 348-349 (altındaki "hukuki, siyasi kurumlarını" kelimelerini ben büyük harflerle yazdım).
383 *Age*, s. 365 (altını ben çizdim).
384 *Age*, s. 374.
385 Bkz. "Türkiye'nin Yapısal Analizi", s. 73-75, 79-81, 86, 111-112 - *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 257, 364, 384, 386, 391.
386 İ. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 375.
387 İ. Cem, "Türkiye'nin Yapısal Analizi", s. 89.
388 İ. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 371 (altını ben çizdim).
389 *Age*, s. 388.
390 *Age*, s. 409-411.
391 *Age*, s. 413.
392 Ancak bunun yazarın esas düşüncesi olduğunu sanmıyoruz. Hatta İ. Cem, Anayasamızın kitlelerin mücadelesinin de bir ürünü olduğunu, başka bir yazısında da belirtecektir (bkz. İ. Cem, *12 Mart, Yazılar*, c. 1, s. 167).
393 *Age*, s. 414.
394 12 Mart Yazılar, s. 167 vd.
395 B. Ecevit, *Demokratik Solda Temel Kavramlar*, s. 15.
396 Bkz. "Türkiye'nin Yapısal Analizi"ne yazdığı Önsöz, s. 6.
397 B. Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, s. 90.
398 Bkz. "Türkiye'nin Yapısal Analizi", s. 127-128.
399 Bkz. A.N. Yücekök, "CHP'de Çözülen Büyü: Bürokratik Devrimcilik". *Özgür İnsan*, S. 11, Nisan 1973, s. 6-7.
400 B. Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 37, 42-43.
401 *Age*, s. 36-38.
402 Bkz. B. Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, s. 43, 62, 69, 74, – D.B. [D. Baykal], "Bürokratik Devrimciliğin Çıkmazı", *Özgür İnsan*, S. 2, Temmuz 1972, s. 9 – A.N. Yücekök, *agm*, s. 6-7.
403 B. Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, s. 43, 69.
404 "... Toplum geri olduğu zamanlarda ilericilikleri bir gerçek olan asker-bürokratlar..." (A.N. Yücekök, *agm*, s. 7). "Feodal bir toplum düzeni ve ilkel bir tarım ekonomisi koşulları içinde geçerli olabilecek bürokratik devrimciliğin.." (D.B., *agm*, s. 9).
405 B. Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 53 – *Atatürk ve Devrimcilik*, s. 57-58, 62-66.
406 Bkz. yukarıda 405 no'lu dipnotunda gösterilen kaynaklar.
407 Bkz. bu kitapta s. 41 vd: "Kemalist tezlerde 'idealist' ve seçkinci eğilimler".
408 B. Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, s. 50.
409 B. Ecevit, *Demokratik Solda Temel Kavramlar*, s. 15, 24, 131-132.
410 D. Baykal, "Faşizm Sınavı", *Özgür İnsan*, c. 4, S. 31, Mayıs 1976, s. 2.
411 T. Güneş'in bu yoldaki düşünceleri için bkz. "Türkiye'nin Yapısal Analizi", s. 52, 55.

412 B. Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, s. 57-58.
413 B. Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 70.
414 B. Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, s. 50-51.
415 *Age*, s. 90-91.
416 M.C. Anday, "Gerilemekle Kalmadı, Battı...", *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1977.
417 Bkz. yukarıda s. 100 vd. – 103 vd.
418 A. Kabaklı, *Bürokrasi ve Biz*, s. 37, 39, 62-76, 197, 199, 212, 225-227.
419 D.M. Doğan, *Batılılaşma İhaneti*, s. 77. Ayrıca bkz. s. 140.
420 Bkz. *age*, s. 74.
421 Örneğin, "… elbette ki toplumumuzda zengin bir birikim vardır. Ancak bu birikim(...) ikiyüz yıldan beri topraklarımız gibi kafalarımızın da sömürgeleşmiş olmasından gelen bir birikim değildir. Bu, Osmanlılıktan gelen ve tamamen batı etkisi dışından kalan *devlet bilincidir*" diyen Cahit Tanyol bu alanda ilk akla gelen isimlerdendir (bkz. M.E. Bozkurt, *age*, s. 7, Önsöz).
422 K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, ekonomik, kültürel temeller*, Önsöz.
423 *Age*, s. 20, 33, 43, 47, 371.
424 *Age*, s. 373.
425 *Age*, s. 378.
426 *Age*, s. 379.
427 M. Soysal, *Anayasaya Giriş*, s. 181.
428 *Age*, s. 184.
429 *Age*, s. 289.
430 Bkz. M. Soysal, *Dinamik Anayasa Anlayışı, Anayasa Diyalektiği Üzerine Deneme*, s. 7-8, 24-29, 34-50, 67-68. – *Anayasanın Anlamı*, s. 64-66, 70, 102, 287 – *Anayasaya Giriş*, s. 190, 289-290.
431 M. Soysal, *Anayasaya Giriş*, s. 290.
432 M. Soysal, *Dinamik Anayasa Anlayışı*, s. 7.
433 Soysal, *Anayasanın Anlamı*, s. 13, 18, 27-28. – *Anayasaya Giriş*, s. 55, 57.
434 M. Soysal, *Anayasa Giriş*, 24, 29, 68. – *Anayasanın Anlamı*, s. 66.
435 M. Soysal, *Dinamik Anayasa Anlayışı*, s. 25. – *Anayasanın Anlamı*, s. 64-66.
436 M. Soysal, *Anayasanın Anlamı*, s. 102 (altını ben çizdim).
437 *Age*, s. 81.
438 M. Soysal, *Dinamik Anayasa Anlayışı*, s. 26 (altını ben çizdim).
439 M. Soysal, *Anayasanın Anlamı*, s. 9, 81.
440 M. Soysal, *Dinamik Anayasa Anlayışı*, s. 68.
441 Bayar'ın bu konudaki görüşleri için bkz. yukarıda s. 108 vd.
442 Lenin-Stalin-Mao-Dimitrof, *Türkiye Üzerine*, Aydınlık, İstanbul 1977.
443 J. Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, s. 18-19. Aynı yönde bkz. K. Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, s. 46.
444 *Savunma, TİİKP davası*, 1. baskı, Aydınlık, İstanbul 1974, s. 138-141.
445 J. Glasneck, *age*, s. 18-19. K. Steinhaus, *age*, s. 46
446 J. Glasneck, *age*, s. 25.
447 Ş.H. Deymer, *Seçme Yazılar*, s. 222-223. – *Savunma*, s. 147-152.

448 *Savunma*, s. 142-147 – A. Şnurov, "Kemalist Devrim ve Türkiye Proletaryası", *Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgası*, s. 17 vd. – J. Glasneck, *age*, s. 25.

449 Ş.H. Deymer, *age*, s. 223 vd. – *Savunma*, s. 148-152. – J. Glasneck, *age*, s. 25 vd. Ayrıca M. Belli'nin, Ş. Hüsnü'nün İttihat ve Terakki üstüne görüşlerini ilgilendiren bir anısı için bkz. Ş.H. Deymer, *age*, s. 11 (Önsöz).

450 Bkz. S. Velikov, *Kemalist İhtilâl ve Bulgaristan*, s. 46, 60, 134. – A. Şnurov, *age*, s. 9, 18. – *Savunma*, s. 170-171. – Ş.H. Deymer, *age*, s. 219, 230-231. – J. Glasneck, *age*, s. 38-39, 47, 101, 110. K. Steinhaus ise Kemalist devrimin "ancak objektif fonksiyonu açısından bir burjuva devrimi" olarak tanımlanabileceğini kabul ediyor (bkz. *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, s. 204-209).

451 Bkz. Ş.H. Deymer, *age*, s. 259, 283-284.

452 *Savunma*, s. 171.

453 J. Glasneck, *age*, s. 124-125.

454 J. Glasneck, *age*, s. 128.

455 *Savunma*, s. 171.

456 Glasneck, bakanlar kurulu başkanı ile bakanların meclis tarafından gizli oyla ve doğrudan doğruya seçilmesini öngören 8 Temmuz 1922 günlü yasanın, İkinci Grup içinde yuvalanmış olan İstanbul komprador çevrelerinin ve feodal-dinci gericiliğin bir başarısı olduğunu belirtiyor (bkz. *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, s. 193).

457 Bkz. Ş.H. Deymer, *age*, s. 220, 227, 256-257 – *Savunma*, s. 188-189 – J. Glasneck, *age*, s. 207-210, 225, 227-228, 236 vd., 307. – M. Erdost, *Türkiye Üzerine Notlar*, s. 15.

458 Bkz. Ş.H. Deymer, *age*, s. 256-259, 276-278. – *Savunma*, s. 206 – K. Steinhaus, *age*, s. 213 – A. Şnurov, Y.N. Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgası*, s. 39 vd., 74 vd. – J. Glasneck, *age*, s. 227-228. Y. Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, s. 51.

459 *Savunma*, s. 208-214. Kemalist devrimin, Kurtuluş Savaşından başlayarak ayrıntılı ve sosyalist açıdan tutarlı bir tahlili için ayrıca bkz. "Marksist Ustaların Işığında Kemalist Devrim", *Halkın Sesi*, S. 20-32 (26 Ağustos-18 Kasım 1975).

460 Bkz. Ş.H. Deymer, *age*, s. 276-278 – *Savunma*, s. 188 – J. Glasneck, *age*, s. 235 – M. Erdost, *Türkiye Üzerine Notlar*, s. 20 vd.

461 *Savunma*, s. 216.

462 Bkz. "Dünya, Türkiye ve Devrimci Mücadele", *Aydınlık*, c. 1, S. 1, Kasım 1968, s. 22-25.

463 *Savunma*, s. 227 – "Dünya, Türkiye ve Devrimci Mücadele", s. 25. Aynı yönde bkz. Y. Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, s. 116-119, 137 – Y.N. Rozaliev, "27 Mayıs Sonrası Kapitalist Gelişme ve Sınıf Mücadeleleri", *Türkiye'de Kapitalistleşme Ve Sınıf Kavgaları*, s. 95.

464 *Savunma*, s. 228 – Anayasanın değerlendirilmesiyle ilgili olarak, aynı yönde bkz. Y. Sertel, *age*, s. 124 vd. Yazarın, Anayasa'nın "ileri görüşlü" siyasi partilere bir engel getirmediği görüşünden hareketle, "bugün Türkiye'de bütün ilerici kuvvetler *Anayasaya bir nevi tahlisiye simidi gibi bakmakta, onun himayesinde yaşamakta* ve onu can ve dişleriyle korumaktadırlar" sonucuna ulaşmış

olması yanlıştır (bkz. *aynı kaynak*, s. 129-130. – altını ben çizdim). Bu, antisosyalist bir bakıştır.

465 Bkz. *Savunma*, s. 268, 276.

466 T. Timur, *Türk devrimi ve Sonrası (1919-1946)*. Yazarın, bundan önce çıkan *Türk Devrimi, Tarihî Anlamı ve Felsefî Temelleri* başlıklı kitabı ise bu nitelikte sayılamaz. Burada, elitçi tezlerin izlerine sık sık rastlandığı gibi, sınıf tahlilleri de hemen hemen yok gibidir. Yazar bu kitabında Kemalist dönemi "pozitivizme geçiş" kavramıyla açıklar (bkz. s. 76, 85-86, 152-155).

Kaynakça

Akın, İ., *Kamu Hukuku, Devlet Doktrinleri-Temel Hak ve Özgürlükler,* İÜHF, İstanbul, 1974.

Akın, İ.-Akad, M., "Cumhuriyetin Ellinci Yılında Temel Hak ve Özgürlükler", *50. Yıl Armağanı, Cumhuriyet Döneminde Hukuk*, İÜHF, İstanbul 1973, s. 21-52.

Akın, İ., *Türk Devrim Tarihi,* İÜHF, İstanbul, 1976.

Aldıkaçtı, O., *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası,* genişletilmiş 3. baskı, İÜHF, İstanbul, 1973.

Arsel, İ., *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına – Şeriat Devletinden Layik Cumhuriyete,* AÜHF, Ankara, 1975.

Avcıoğlu, D., *Türkiye'nin Düzeni – Dün, Bugün, Yarın,* 2. cilt, Cem, İstanbul 1973.

Avcıoğlu, D., *Milli Kurtuluş Tarihi (1838'den 1995'e),* c. 1: İstanbul, 1974., c. 2: 2. baskı, Tekin, İstanbul 1976, c. 3: 2. baskı, Tekin, İstanbul, 1976, c. 4: 2. baskı, Tekin, İstanbul 1976.

Aybar, M.A., *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm – Seçmeler (1945-1967),* Gerçek, İstanbul 1968.

Başgil, A.F., "Klasik ferdî hak ve hürriyetler nazariyesi ve muasır devletçilik sistemi", Konferans, Hukuk İlmini Yayma Kurumu, Adliye Vekâleti, Ankara, 1938. (Konferans, 23.1.1937 tarihinde Ankara Halkevinde verilmiştir.)

Başgil, A.F., *İlmin Işığında Günün Meseleleri,* Yağmur, İstanbul 1960.

Başgil, A.F., *Demokrasi Yolunda,* Yağmur, İstanbul 1961.

Başgil, A.F., *Din ve Laiklik,* 2. baskı, Yağmur, İstanbul 1962.

Berkes, N. *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, 2. Baskı, İstanbul, 1965.

Berkes, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Bilgi, 1. basım, Ankara 1973.

Berkes, N., *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler,* Yön, İstanbul 1965.

Berkes, N., *Türk Düşününde Batı Sorunu,* Bilgi, Ankara 1973.

Boran, B., *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları,* Gün, İstanbul 1968.

Bozkurt, M.E., *Atatürk İhtilali,* Altın, İstanbul 1967.

Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 3. Baskı, Cem, İstanbul 1973.

Cem, İsmail, "Türkiye'nin Yapısal Analizi", *Demokratik Sol Düşünce Forumu,* Sosyal Demokrat, Ankara 1971.
Cem, İsmail, *12 Mart, Yazılar,* c.1, Cem, İstanbul 1973.
D.B. [Deniz Baykal], "Bürokratik Devrimciliğin Çıkmazı", *Özgür İnsan*, S. 2, Temmuz 1972.
Deymer, S.H., *Seçme Yazılar,* Aydınlık, Ankara 1971.
Divitçioğlu, S., *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler* (deneme), Elif, İstanbul 1966.
Divitçioğlu, S., *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu,* İ.Ü. iktisat Fakültesi, İstanbul 1967.
Doğan, M.D., *Batılılaşma İhaneti,* Dergâh, 2. baskı, İstanbul 1976.
Dosdoğru, H., *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir,* Tel, İstanbul 1974.
Ecevit, B., *Demokratik Solda Temel Kavramlar,* Ajans-Türk, Ankara 1976.
Ecevit, B., *Atatürk ve Devrimcilik,* Tekin, İstanbul tarih yok.
Ecevit, B., *Ortanın Solu,* 4. baskı, Tekin, İstanbul 1968.
Eliçin, E.T., *Kemalist Devrim İdeolojisi,* Ant, İstanbul 1970.
Erbakan, N., *Milli Görüş,* Dergâh, İstanbul 1975.
Erdost, M., *Türkiye Üzerine Notlar,* Sol, Ankara 1969.
Esen, B.N., "Vicdan Hürriyeti ve Laiklik", *Tükiye'de İnsan Hakları*, AÜHF, Ankara 1970, s. 11-29.
Esen, B.N., *Anayasa Mahkemesine Göre Türk Anayasa Hukuku Anlayışı*, AÜHF, Ankara 1966.
Esen, B.N., "Türkiye'de Anayasal Gelişmeler", *AÜHFD*, c. XXV, sayı 1-2, (1968), s. 35-58.
Glasneck, J., *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye* (çev. A. Gelen), Onur, Ankara, 1976.
Hatemi, H.P., *İslam Açısından Sosyalizm,* Hareket, İstanbul 1967.
Hatemi, H., *İslam Hukukunda Devlet Yapısı,* Birinci baskı, Hareket, İstanbul 1970.
İnan, A.-Karal, E.Z., *Atatürk Hakkında Konferanslar,* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 1946.
Kabaklı, A., *Bürokrasi ve Biz,* Boğaziçi, İstanbul 1976.
Kapani, M., *Kamu Hürriyetleri,* 3. baskı, AÜHF, Ankara 1970.
Kapani, M., "Dünyada ve Türkiye'de İnsan Haklarına Genel Bakış", *Türkiye'de İnsan Hakları*, AÜHF, Ankara 1970, s. 1-9.
Kapani, M., *"An Outline of the New Turkish Constitution", Parliamentary Affairs*'ten ayrı basım, C. XV, no. 1
Karal, E.Z., *Osmanlı Tarihi,* c. VIII, *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, TTK, Ankara, 1962.
Karpat, K., *Türk Demokrasi Tarihi. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller,* İstanbul 1967.
Kili, S., *Kemalism,* Robert Kolej, İstanbul 1969.
Kili, S., *A Case Study of Political Development,* Robert Kolej, İstanbul 1968.

Kubalı, H.N., *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul.
Küçükömer, İ., *Düzenin Yabancılaşması. Batılaşma*, Ant, İstanbul 1969.
Nutuk, Gazi M. Kemal, 3 c., 2. baskı, İstanbul 1934.
Okandan, R.G., *Umumi Amme Hukuku*, İÜHF, İstanbul 1968.
Okandan, R.G., *Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin siyasi gelişmesi)*, 1. kitap, *Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar*, İÜHF, İstanbul 1977.
Onar, S.S., *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, 3. baskı, c. 1, İstanbul 1966.
Onulduran, E., *Political Development and Political Parties in Turkey*, SBF, Ankara 1974.
Özçelik, S., *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, 2 c., *Türkiye'nin Siyasi Rejimi ve Müesseseleri*, 1. kitap, İÜHF, İstanbul 1976.
Öztuna, Y., *Tarih, Lise III*, MEB, İstanbul 1976.
Rozaliev, Y.N., "27 Mayıs Sonrası Kapitalist Gelişme ve Sınıf Mücadeleleri", *Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları*, çev. M. Anibal, Ant, İstanbul 1970, s. 85 vd.
Rozaliev, Y.N., *Türkiye Sanayi Proletaryası*, çev. G. Bozkaya, Yar, İstanbul 1974.
Sarıca, M., *Anayasayı Niçin Savunmalıyız*, İzlem, İstanbul, 1969.
Sarıca, M., "27 Mayıs 1960'dan 1961 Anayasasının Hazırlanışına Kadar Geçen Dönemde Anayasa Hareketleri", *50. Yıl Armağanı*, *Cumhuriyet Döneminde Hukuk*, İÜHF, İstanbul 1973, *Savunma, T.İ.İ.K.P. Davası*, 1. baskı, Aydınlık, İstanbul 1974.
Sertel, Y., *Türkiye'de İlerici Akımlar*, 1. baskı, Ant, İstanbul.
Sevig, V.R., *Türkiye Cumhuriyeti Esas Teşkilat Hukuku*, c. 1, Ankara 1938.
Soysal, M., *Anayasaya Giriş*, genişletilmiş 2. baskı, SBF, Ankara 1969.
Soysal, M., *Dinamik Anayasa Anlayışı, Anayasa Diyalektiği Üzerine Bir Deneme*, SBF, Ankara 1969.
Soysal, M., *Anayasanın Anlamı*, 2. baskı, Gerçek, ("100 Soruda" dizisi), İstanbul 1974.
Steinhaus, K., *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Sander, İstanbul 1973.
Şnurov, A.-Rozaliev, Y.N., *Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgası*, Ant, İstanbul 1970.
Timur, T., *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)*, Doğan, Ankara 1971.
Timur, T., *Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*, SBF, Ankara 1968.
Tunaya, T.Z., "TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", *İÜHFM*, c. XXIII, sayı 3-4, s. 227-247.
Tunaya, T.Z., *Hürriyetin İlanı*, Siyaset İlmi serisi, İstanbul, 1959.
Tunaya, T.Z., *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Siyaset İlmi serisi, İstanbul, 1960.
Tunaya, T.Z., *İslamcılık Cereyanı*, Siyaset İlmi serisi, İstanbul, 1962.
Tunaya, T.Z., *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Siyaset İlmi serisi, İstanbul 1964.
Tunaya, T.Z., *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 3. baskı, İstanbul 1975.

Velikov, S., *Kemalist İhtilal ve Bulgaristan*, çev. N. Yılmaer, Kitaş, İstanbul 1969.

Yetkin, C., *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler (1960-1970), Tartışmalar, Nedenler, Çözüm Önerileri*, Toplum, İstanbul 1970.

Yücekök, A.N., "CHP'de, Çözülen Büyü: Bürokratik devrimcilik", *Özgür İnsan*, S. 11, Nisan 1973.

Dizin

(Tarihle başlayan maddeler en öne alınmıştır.)

12 Mart (1971 askeri müdahalesi) 45, 52, 53, 54, 133, 146
1908 hareketi/devrimi *bkz* Meşrutiyet II
1921 Anayasası *bkz* Anayasalar
1924 Anayasası *bkz* Anayasalar
1960 İhtilali bkz 27 Mayıs
1961 Anayasası *bkz* Anayasalar
27 Mayıs (1960 İhtilali) 45, 46, 47, 50, 52, 54, 57, 59, 62, 68, 96, 97, 102, 106, 109, 113, 114, 115, 121, 124, 125, 128, 129, 130, 133, 135, 137, 138, 139, 146
31 Mart Olayı (1909) 91, 100, 101

Abdülaziz 22, 53, 100
Abdülhamit II. 38, 53, 61, 71, 74, 79, 80, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 118, 119, 127, 135, 141, 143, 144
Adalet Partisi *bkz* AP
ademimerkeziyetçilik 82
Ahmet Rıza 112
Akın, İlhan 86-90
Aldıkaçtı, Orhan 5, 52, 53, 54
Almanya 40
altyapı 67, 85, 132
Anayasa Mahkemesi 102, 109, 133, 146
Anayasalar *1876 Anayasası* bkz *Kanun-ı Esasi*, *1909 anayasa değişikliği* 31, 35, 44, 58, *1921 Anayasası* 16, 17, 26, 45, 67, 71, 101, 144, *1924 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)* 17, 34, 45, 47, 62, 67, 87, 93, 95, 101, 109, 110, 123, *1937 anayasa değişikliği* 67, 93 1*961 Anayasası* 45, 46, 59, 87, 102, 106, 109, 112, 113, 114, 128, 140, *1971 anayasa değişikliği* 45, 88, ayrıca bkz *Kanun-ı Esasi*
Anday, Melih Cevdet 134
antikomünizm 68
AP (Adalet Partisi) 116, 122, 123, 126, 146
Aralov, Semen İ. 142
Arnavutluk 78
Arsel, İlhan 31, 56-57
Askeri Yargıtay 133
Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) 111, 115, 131
Atatürk 13-37, 40, 43, 46, 47, 56, 57, 59, 62, 65, 66, 68-71, 74, 83, 101, 104, 109-111, 126, 131, 135, 142, 144
Atsız, Nihal 131
ATÜT *bkz* Asya Tipi Üretim Tarzı
Avcıoğlu, Doğan 59, 63-68, 77
Avrupa 14, 15, 36, 39, 40, 66, 71, 73, 89, 101, 126, 141
Avusturya 36
Aybar, Mehmet Ali 112-115, 122, 124
aydın despotluğu 48, 78
aydınlar 34, 48, 49, 51, 52, 54, 55, 58, 61, 87, 104, 143

bağımsızlık 16, 20, 21, 23, 25, 27, 39, 41, 45, 55, 59, 62, 64, 66, 68, 73, 74, 75, 76, 82, 83, 84, 106, 133, 138, 139, 142, 149
Başar, Ahmet Hamdi 107-108
Başgil, Ali Fuat 92-96, 131
başkanlık sistemi 26, 31, 46, 104, 105, 144
Batı 17, 33, 44, 56, 57, 58, 59, 64, 65, 73, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 96, 100, 103, 111, 112, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 135
Batıcı 103, 104, 112, 116, 119
batılılaşma 41, 42, 43, 44, 45, 60, 65, 74, 76, 82, 84, 85, 98, 111, 126, 135, 139, 147
Bayar, Celal 106, 107, 108-110, 128, 131, 140

Baykal, Deniz 133, 167
Berkes, Niyazi 59, 63, 69- 77, 89, 90
Beyrut 36
Birinci Dünya Savaşı 55
Birinci Grup 116
Bozkurt, Mahmut Esat 33-35
burjuvazi 20, 26, 35, 70, 71, 89, 90, 111, 115, 117, 123, 128, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148
bürokrasi/bürokrat sınıfı 54, 55, 66, 86, 87, 100-103, 107, 112-130, 132-135, 137, 138, 148

Carlyle, Thomas 34
Cem, İsmail 125-129
Cemal Paşa 144
CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) 101, 102, 109, 112, 113, 115, 116, 120, 121, 123, 125, 128, 129, 130, 132
Cumhuriyet 11, 36, 38, 44, 45, 46, 52, 54, 56, 57, 67, 69, 72, 75, 76, 77, 87, 88, 91, 92, 93, 96, 97, 101, 103, 111, 114, 116, 119, 124, 130, 131, 136, 137, 144, 145
Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi *bkz* CHP

çok partili sistem 33, 51, 54, 55, 57, 59, 60, 62, 67, 81, 82, 86, 88, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 145

Danıştay 97, 102, 105, 117, 133, 146
Deliorman, A. 98
demokrasi 26, 29, 33, 47, 48, 49, 50, 53, 56, 58, 59, 60, 74, 80, 102, 106, 124, 125, 127, 130, 131, 135, 138, 148, 149
Demokrat Parti *bkz* DP
devlet 20, 23, 25, 26, 33, 34, 35, 36, 40, 43, 44, 46, 47, 50, 54, 56, 58, 59, 61, 62, 69, 72, 74, 76, 77, 82, 83, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 111, 113, 114, 115, 117, 122, 124, 125, 127, 130, 131, 133, 143, 148
devrim 20, 62, 66, 67, 74, 75, 85, 86, 142, 145
Dimitrof, Georgi 141, 142
din 34, 56, 69, 72, 75, 76, 77, 81, 85, 91, 93, 95, 96, 100, 103, 111
Divitçioğlu, Sencer 115
Doğan, D. Mehmet 103-104, 135
doğrudan demokrasi 26, 29
Dosdoğru, Hulusî 111
DP (Demokrat Parti) 45, 50, 52, 53, 59, 94, 96, 102, 106, 107, 108, 110, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 133, 142, 145, 146

Ecevit, Bülent 130-132
egemenlik 13, 15, 26, 40, 44, 45, 51, 62, 82, 83, 89, 90, 91, 96, 104, 107, 109, 112, 122, 125, 128, 130, 131, 138, 141, 143
emperyalizm 59, 60, 64, 68, 75, 83, 90, 91, 145
Enver Paşa 34, 78, 144
Erbakan, Necmettin 104-106
Erzurum 16
Esen, Bülent Nuri 49-52
eşraf 67, 115, 127, 128

Fransa 33, 36, 78
Fransız Devrimi (1789) 33, 45

Genç (Yeni) Osmanlılar 36, 143
Genç Türkler *bkz* Jön Türkler
genel oy 48, 51, 106
gericilik 48, 68, 73, 74, 118, 130, 134
Gülhane Hatt-ı Hümayunu *bkz* Tanzimat Fermanı

Halk Fırkası/Partisi *bkz* CHP
Hicaz 78
hilafet 38, 66
hukuk devleti 37, 43, 45, 47, 49, 56, 65, 87, 93
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 112, 116, 123, 145

İkinci Grup 30, 31, 116
İkinci meclis 51
İngiltere 36, 64, 78
İnkılap Tarihi 33
İnönü, İsmet 24, 109
insan hakları 68
istibdat 20, 25, 27, 74, 80, 141, 143
işçi 35, 48, 68, 71, 108, 129, 142, 145, 148, 149
İttihat ve Terakki 52, 53, 66, 70, 74, 97, 101, 113, 116, 118, 122, 143

Irk 41
Islahat Fermanı (1856) 14, 36, 44, 58, 81, 86, 88, 89 122, 126

Jakobenlik 48
Jön Türkler 52, 66, 97, 116, 118, 136, 137, 143, 144

Kabaklı, Ahmet 100-102, 134, 135
Kafesoğlu, İ. 98
Kanun-ı Esasî 14, 33, 34, 35, 46, 52, 54, 58, 69, 71, 72, 73, 74, 77, 117, 118, 122, 143 *ayrıca bkz* Anayasalar
Kapani, Münci 57-60
Karal, Enver Ziya 78-86
Kardaş, Rıza 98
Karpat, Kemal 136-137
karşı-devrim 145
Kastamonu 18
Kemal Tahir 111, 112, 134, 159, 167
Kemalist yaklaşımlar 12, 13, 15, 17, 19, 21, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 57, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 99, 106, 108, 110, 114, 131, 132, 139, 142, 145, 147
Kemalizm 6, 41, 45, 70, 71, 76, 92, 111
Kili, Suna 55
komprador 24, 64, 66, 67, 103, 113, 119, 135, 143, 144, 145
Komünist Enternasyonal 142
köylüler 35, 55, 67, 70, 120
Kubalı, Hüseyin Nail 41-45
Kudüs 36
Kurtuluş Savaşı 14, 22, 70
Kurucu Meclis 62, 102
kuvvetler ayrılığı 26, 27, 28, 29, 31, 101
kuvvetler birliği 26, 27, 29, 30, 31, 32
Küçükömer, İdris 116-122, 124, 125, 126, 135
Kısakürek, Necip Fazıl 131

laiklik 33, 43, 44, 49, 50, 56, 57, 59, 66, 73, 85, 86, 91, 93, 95, 96, 114, 116, 118, 120, 145
Lenin 34, 141, 142
liberal yaklaşımlar 22, 44, 45, 58, 82, 126
liberalizm 48, 93

M. Kemal *bkz* Atatürk
Magna Carta 35, 37
Mahmut II. 14, 36, 38, 43, 61, 64, 69, 72, 77, 78, 81
Makedonya 36, 66
Mao 142
Masonlar 101
MBK (Milli Birlik Komitesi) 116, 121, 123, 124, 128
MC (Milliyetçi Cephe) 97, 98, 99
meclis hükümeti 26, 27, 30, 31, 32
Meclis-i Âli-yi Tanzimat 73
Meclis-i Mebusan 96, 97, 99, 127, 143, 144
Medeni Kanun 77, 126, 145
medrese 109
Mehmet Reşat 61
mesleki temsil 49
Meşrutiyet I. (1876) 58, 74, 79, 86, 89, 98, 99, 100, 126, 143
Meşrutiyet II. (1908) 15, 22, 36, 44, 52, 58, 61, 66, 69, 74, 75, 81, 82, 83, 98, 100, 101, 103, 126, 131, 133, 138, 139, 143, 144, 145
meşveret 54
MGK (Milli Güvenlik Kurulu) 110, 115
Mihver devletler 66
Milli Birlik Komitesi *bkz* MBK
milli irade 27, 62
Milli Selamet Partisi *bkz* MSP
Milli şef 40
Milliyetçi Cephe *bkz* MC
Milliyetçilik 40, 66
Mithat Paşa 33, 34, 35, 36, 46, 54, 58, 98, 99
modernleşme 54, 55, 59, 63, 67, 88, 135
monarşi 41, 58, 131
MSP (Milli Selamet Partisi) 104
Murat IV. 72
Murat V. 53
Mustafa Kemal *bkz* Atatürk
Müdafaa-i Hukuk 23, 83
Mısır 78

nasyonal sosyalizm *bkz* Nazizim
Nazizm 40, 41

Okandan, Recai Galip 60-62, 78

oligarşi 47, 49
Onar, Sıddık Sami 5, 46-49, 50, 51
ortanın solu 123, 129, 160
Osmanlı 14, 21, 22, 23, 34, 35, 36, 38, 41, 42, 43, 56, 58, 61, 66, 69, 70, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 93, 96, 97, 100, 103, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 122, 123, 124, 130, 131, 138, 141, 143

önder 39, 41, 47 *ayrıca bkz* şef
Özçelik, Selçuk 96-97
özerk üniversite 110
Öztuna, Yılmaz 97-99

parlamenter sistem 26, 31, 32, 33, 44, 54, 57, 58, 59, 129
plan/planlama 40, 70, 110, 121
plüralist düzen 59, 60, 130
Prens Sabahattin 112, 116, 118, 123
Prusya 36

reform 46, 47, 54, 58, 145
Reşit Paşa 33, 34, 35, 65
Rusya 36, 73, 93

Sait Halim Paşa 118
Sarıca, Murat 122-125
seçkinci(ler) 17, 18, 19, 26, 33, 34, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 63, 64, 69, 70, 71, 72, 80, 86, 87, 147
Selanik 66
Selim III. 36, 61
senato 109
Sened-i İttifak (1808) 36, 37, 38, 43, 47, 64, 72, 87
Serbest Fırka 116, 123, 145
Sevig, Vasfi Raşid 40-41
silahlı kuvvetler 31
Sivas 16
sosyalizm 40, 86, 112, 114, 122, 134
Soysal, Mümtaz 137-140
sömürgecilik 36, 88, 101, 103
Stalin 142
Suriye 78
sınıf temelli değerlendirmeler 21, 38, 45, 57, 60, 64, 68, 70, 71, 77, 89, 90, 100, 102, 103, 107, 108, 110-117, 120, 122, 124, 125, 127-132, 135-139, 142, 143, 145-149
sınıflarüstü 70, 77

şef 39, 40, 41, 93, 145 *ayrıca bkz* önder
şer'i hüccet (şer'i sözleşme metni), 72
şeriat 35, 56, 57, 89
Şeyh Sait ayaklanması 32
Şurayı Devlet 81

Takrir-i Sükûn Kanunu 25, 119
Talat Paşa 34, 144
Talim Terbiye Kurulu 98
Tanzimat dönemi 22, 35, 38, 43, 44, 54, 58, 59, 61, 64, 65, 66, 69, 72, 73, 77, 81, 89, 98, 100, 117, 125, 130, 131
Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1839) 14, 22, 33, 34, 35, 36, 43, 58, 65, 69, 86, 87, 88, 103, 117, 122, 126
tarih kitapları 36-38, 93, 98, 99
TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclici) 14, 16, 17, 24, 27, 30, 31, 82, 85, 101, 109, 110, 116, 123, 142, 144
tebaa 44
tek parti dönemi/sistemi 47, 52, 53, 59, 62, 92, 102
temsili demokrasi 26, 29
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 116, 117, 123, 145
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu *bkz* Anayasalar
Ticaret Antlaşması (1838) 64, 88, 122
Timur, Taner 146
TİP (Türkiye İşçi Partisi) 112, 113
toprak ağası 67
Toprak Kanunu (1858) 122
Troçki, Lev 34
TRT 102, 110, 115, 133
Tunaya, Tarık Zafer 6, 18, 79, 80-86
Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 36
Türkiye *1945'e kadar* 55, 127, *1945 sonrası* 38, 60 67, 102, 137, 145, *1950 seçimi* 59, 102, 113, 120, 128, 136, *1950 sonrası* 41, 60, 106, 109, 120, 125, 127, 128, 131, 135, 138, *1960 sonrası* 80, 82, 90, 93, 111, 113, 133, *1965 sonrası* 102

Türkiye Büyük Millet Meclisi *bkz* TBMM
Türkiye İşçi Partisi *bkz* TİP

Uluslararası Sosyalist Büro 141, 142
uluslararası sosyalist hareket 141
uluslaşma 69, 75, 76, 77, 147

üçüncü kuvvet 83
üniversiteler 97, 102, 110
üstyapı 32, 67, 85, 86, 114, 122, 125, 132

Vahdettin 53

Yafa 36
yargı 22, 27, 28, 82, 101, 105, 106, 109, 133
Yargıtay 117
yasama 17, 27, 28, 49, 101, 105
Yeni Osmanlılar *bkz* Genç Osmanlılar
Yücekök, Ahmet N. 130
Yüksek Hâkimler Kurulu 115, 146
yürütme 27, 28, 30, 105, 106, 109